

**ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ
ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

«ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΣΥΓΚΡΟΥΣΕΩΝ»

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ:

«Συμμετοχή σε πρόγραμμα Erasmus και στάσεις απέναντι στους πολίτες της Βόρειας Μακεδονίας: Κοινωνιοψυχολογική προσέγγιση στο θεωρητικό πλαίσιο των διομαδικών σχέσεων»

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Κ. Αλεξάνδρα Χατζή

Όνοματεπώνυμο Φοιτητή: Λιακόπουλος Ι. Θ. Δαβίδ

A.M: O619M010

Αθήνα, 2021

Περίληψη

Τα τελευταία χρόνια το πρόγραμμα Erasmus αποτελεί όλο και περισσότερο πόλο έλξης των Ελλήνων φοιτητών, στους οποίους μέσω αυτού δίνεται η ευκαιρία να έρθουν σε επαφή με άλλους πολιτισμούς που αγκαλιάζει η ομπρέλα της Ευρωπαϊκής Ένωσης και να διευρύνουν τους ορίζοντές τους και την πολυπολιτισμική τους συνείδηση. Σκοπός αυτής της έρευνας ήταν να εξετάσει τους παράγοντες της ευρωπαϊκής και εθνικής ταύτισης, της πολυπολιτισμικότητας, της αδερφικής σχετικής αποστέρησης και της απειλής διακριτότητας σε σχέση με την συμμετοχή η όχι στο πρόγραμμα Erasmus και τις στάσεις απέναντι στους πολίτες της Βόρειας Μακεδονίας, χώρα που δεν συγκαταλέγεται στα κράτη της Ε.Ε. και που είναι σε έντονη ιστορική σύγκρουση με την Ελλάδα, η οποία μάλιστα αναζωπυρώθηκε μετά την πρόσφατη υπογραφή της συνθήκης των Πρεσπών. Το δείγμα αποτελούταν από 257 άτομα, ενώ μέσα από τις σχετικές στατιστικές αναλύσεις προέκυψε ότι τόσο αυτοί που είχαν συμμετάσχει, όσο και αυτοί που δεν είχαν συμμετάσχει είχαν υψηλή εθνική και ευρωπαϊκή ταύτιση, με τους πρώτους όμως να δείχνουν μεγαλύτερη αποδοχή της πολυπολιτισμικότητας, περισσότερη διομαδική επαφή με ευρωπαίους πολίτες και θετικότερες στάσεις απέναντι στους πολίτες της Βόρειας Μακεδονίας και την συνθήκη των Πρεσπών, χωρίς ωστόσο να επιβεβαιώνεται δευτερογενής μετάθεση της επαφής. Οι μη συμμετέχοντες σε Erasmus από την άλλη παρουσίασαν υψηλότερη αίσθηση αδερφικής σχετικής αποστέρησης και απειλή διακριτότητας. Η συμμετοχή στο πρόγραμμα φάνηκε επιπλέον να ρυθμίζει την σχέση μεταξύ εθνικής και ευρωπαϊκής ταύτισης και στάσεων απέναντι στους πολίτες της Βόρειας Μακεδονίας, ενώ η αδερφική σχετική αποστέρηση και η απειλή διακριτότητας φάνηκε να διαμεσολαβούν την σχέση εθνικής ταύτισης και στάσεων απέναντι στους πολίτες της Βόρειας Μακεδονίας. Συμπερασματικά, η έρευνα επιβεβαιώνει την προαγωγή της πολυπολιτισμικότητας μέσω του Erasmus και δίνει μια κοινωνιοψυχολογική ερμηνεία στις αρνητικές στάσεις των Ελλήνων απέναντι στους πολίτες της Βόρειας Μακεδονίας.

Λέξεις κλειδιά: Erasmus, Μακεδονικό ζήτημα, Συνθήκη Πρεσπών, Πολυπολιτισμικότητα, Δευτερογενής Μετάθεση Επαφής

Περιεχόμενα

Περίληψη	2
Εισαγωγή	4
Διομαδική συμπεριφορά, Διομαδικές σχέσεις και Στερεότυπα.....	4
Η υπόθεση επαφής του Allport.....	6
Επαρχιωτισμός και Αποεπαρχιωτισμός.....	9
Η δευτερογενής μετάθεση της επαφής.....	10
Αδερφική σχετική αποστέρηση και προκατάληψη.....	12
Απειλή διακριτότητας και προκατάληψη.....	14
Εθνική ταύτιση, προκατάληψη και πολυπολιτισμικότητα.....	16
Το Μακεδονικό ζήτημα και η Συνθήκη των Πρεσπών.....	18
Το πρόγραμμα Erasmus και οι επιδράσεις του στην ευρωπαϊκή ταύτιση, την προκατάληψη και την πολυπολιτισμικότητα.....	21
Σκοπός	25
Μέθοδος	26
Αποτελέσματα	31
Συμπεράσματα	41
Βιβλιογραφία	45
Παράρτημα	59

Εισαγωγή

Στόχος της παρούσας έρευνας ήταν να εξετάσει αν η συμμετοχή Ελλήνων φοιτητών σε πρόγραμμα Erasmus, μέσω της επαφής με άλλους ευρωπαίους πολίτες, ευνοεί θετικότερες στάσεις απέναντι στους ευρωπαίους, και ως αποτέλεσμα της δευτερογενούς μετάθεσης της επαφής, σε πολίτες της Βόρειας Μακεδονίας. Εντός του ευρύτερου θεωρητικού πλαισίου των διομαδικών σχέσεων, εξετάστηκε – εκτός από τη διομαδική επαφή με ευρωπαίους πολίτες – και η πιθανή επίδραση στις στάσεις απέναντι στους πολίτες της Βόρειας Μακεδονίας, της αίσθησης σχετικής αποστέρησης των Ελλήνων λόγω της Συνθήκης των Πρεσπών, και της απειλής διακριτότητας λόγω της ονομασίας «Βόρεια Μακεδονία» που συμφωνήθηκε για το γειτονικό κράτος. Παράλληλα, εξετάστηκε ο ρόλος της εθνικής και ευρωπαϊκής ταύτισης και της πολυπολιτισμικότητας στις στάσεις απέναντι στους πολίτες της Βόρειας Μακεδονίας.

Διομαδική συμπεριφορά, διομαδικές σχέσεις και στερεότυπα.

Ο όρος της διομαδικής συμπεριφοράς αναφέρεται σε όποια συμπεριφορά εμπεριέχει αλληλεπιδράσεις ανάμεσα σε δύο ή πιο πολλούς εκπροσώπους δυο ή περισσότερων διαφορετικών κοινωνικών ομάδων (Hogg & Vaughan, 2009). Ορισμένοι ερευνητές, στράφηκαν στην κοινωνική κατηγοριοποίηση ως κύριο στοιχείο ανάλυσης της διομαδικής συμπεριφοράς (Tajfel & Turner, 1979). Η θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας (social identity theory), η οποία είναι βασική για την ανάλυση των διομαδικών σχέσεων, αναπτύχθηκε αρχικά από τους Tajfel και Turner (Tajfel & Turner, 1979; Tajfel & Turner, 1986) στοχεύοντας στην μελέτη και κατανόηση των τρόπων αλληλεπίδρασης μεταξύ ψυχολογικών και κοινωνικών διαδικασιών που οδηγούν στην παραγωγή μάκρο ή μικρό διομαδικών δυναμικών. Πιο συγκεκριμένα βάσει αυτής της θεωρίας είναι λειτουργικά σημαντικό για το άτομο να έχει την δυνατότητα να διακρίνει ανάμεσα στις ενδοομάδες και τις εξωομάδες σε όλα τα στάδια της ζωής του, για παράδειγμα όταν επιλέγει φίλους βάσει των κοινών μουσικών ακουσμάτων ή όταν επιλέγει συντρόφους βάσει των κοινών θρησκευτικών πεποιθήσεων.

Έχοντας ως δεδομένο ότι η δομή της κοινωνίας έχει βασιστεί σε σύνολα ευδιάκριτων κοινωνικών ομάδων, τα οποία είναι υπεύθυνα για την ανάπτυξη σχέσεων δύναμης και κύρους

ανάμεσά τους, αποτελεί βασική προϋπόθεση για την προσέγγιση της κοινωνικής ταυτότητας το γεγονός ότι οι κοινωνικές κατηγορίες, είτε μεγάλες, όπως το έθνος, είτε μικρές, όπως μια ομάδα με κοινά χόμπι, παρέχουν στα άτομα που τις απαρτίζουν μία κοινωνική ταυτότητα. Το σύνολο των κοινωνικών ταυτοτήτων δεν αποδίδουν αποκλειστικά χαρακτηριστικά, αλλά πολύ περισσότερο εστιάζουν στην περιγραφή του τρόπου σκέψης που πρέπει να έχει κάποιος αλλά και του τρόπου συμπεριφοράς ως μέλος αυτής της ομάδας. Η ψυχολογική ευκρίνεια ανάμεσα στην ενδοομάδα και την εξωομάδα πρέπει να διατηρείται, καθώς έχει λειτουργική σημασία για το άτομο. Αλώςτε είναι σύνηθες το άτομο να επιθυμεί να επισημάνει και να καταστήσει φανερό κάθε θετικό σημείο το οποίο το συνδέει με τα άλλα άτομα της ενδοομάδας και παράλληλα τα στοιχεία που τον διαφοροποιούν με τα άτομα μιας εξωομάδας (Tajfel & Turner, 1979).

Πολλά είναι τα στοιχεία εκείνα, τα οποία είναι ικανά να ενισχύσουν την επικοινωνία ανάμεσα σε ομάδες και την ανάπτυξη μιας διομαδικής σχέσης μεταξύ τους. Παράλληλα, ωστόσο, υπάρχουν και στοιχεία τα οποία πρόκειται να δημιουργήσουν εμπόδια στην αρμονική εξέλιξη έχοντας ως απόρροια την δημιουργία συγκρούσεων, όπως είναι για παράδειγμα κάποιο στερεότυπο. Οι διομαδικές συμπεριφορές επηρεάζονται από σύνολο στερεοτύπων, που με βάση τον Lippman (1922) αποτελούν είδη γενικεύσεων, εικόνων και αντικειμένων φαντασιακού χαρακτήρα του ατόμου που υποβάλλονται δύσκολα σε αλλαγές με πολύ αργό ρυθμό και ασκούν αρνητική επιρροή στις αντιλήψεις του, αλλά είναι αναγκαίες παράλληλα για να μπορεί να διαχειριστεί τις πληροφορίες που δέχεται στην καθημερινότητα. Ο μεγαλύτερος αριθμός στερεοτύπων έχει συνδεθεί με σύνολο διακρίσεων ανάμεσα σε ομάδες και τις προκαταλήψεις που υφίστανται για εκείνες. Η προκατάληψη αποτελεί την αρνητική στάση προς μέλη μιας ομάδας, αποκλειστικά επειδή ανήκουν σε αυτή και είναι αναπόφευκτη συνέπεια των στερεοτυπικών κατηγοριοποιήσεων των ομάδων (Allport, 1954; Gaertner & McLaughlin, 1983; Dovidio, Evans & Tyler, 1986; Bodenhausen & Lichtenstein, 1987).

Οι ερευνητές των διομαδικών σχέσεων στοχεύουν στην επαρκή κατανόηση και στην παροχή συμβουλών και τρόπων για να βελτιωθούν αυτές οι σχέσεις, με σκοπό την επίτευξη της κοινωνικής αρμονίας (Abrams & Hogg, 2008). Η εκπαίδευση και η προπαγάνδα αποτελούν τέτοιου είδους πρακτικές, οι οποίες ωστόσο αντί να εξαλείψουν τις προκαταλήψεις είναι πιθανό αντιθέτως να τις ενισχύσουν, καταλήγοντας σε περεταίρω διομαδικές συγκρούσεις. Ένας άλλος τρόπος ικανός να βελτιώσει τις σχέσεις μεταξύ δύο, ή περισσότερων, ομάδων είναι ο εντοπισμός

κοινών στόχων ευρύτερου ενδιαφέροντος. Μολαταύτα, πάλι αν αυτή η επιδίωξη δεν επιτύχει, τότε είναι πολύ πιθανός για άλλη μια φορά ο κίνδυνος για χειροτέρευση των διομαδικών σχέσεων (Hogg & Vaughan, 2009). Εκτός από αυτούς τους τρόπους, έχει προταθεί πως η διομαδική επαφή μπορεί να οδηγήσει στην αποφυγή ή την αποτελεσματική αντιμετώπιση πιθανών διομαδικών συγκρούσεων. Παρόλα αυτά, ο Allport (1954) ισχυρίστηκε πως οι διομαδικές σχέσεις δεν βελτιώνονται από την απλή επαφή μεταξύ των ομάδων, αλλά σε συνδυασμό με ορισμένες προϋποθέσεις, οι οποίες θα αναλυθούν στην επόμενη ενότητα.

Η υπόθεση επαφής του Allport.

Με βάση την υπόθεση επαφής (the contact hypothesis) του Allport (1954), η οποία έχει ασκήσει σημαντική επίδραση στο σύνολο των επόμενων ερευνών έως και στις σύγχρονες μελέτες, οι απόπειρες διομαδικής επαφής δύνανται να δημιουργήσουν θετικές επιδράσεις αποκλειστικά σε περιπτώσεις όπου γίνεται συνδυασμός τεσσάρων βασικών προϋποθέσεων. Πρώτον, χρειάζεται να υφίστανται ισότιμα καθεστάτα στις ομάδες κατά τις διαδικασίες της διομαδικής επαφής. Κατέχει σημαντικό ρόλο, και οι δύο ομάδες οι οποίες έχουν εμπλακεί στις διαδικασίες και βρίσκονται σε επαφή, να αναμένουν και να έχουν την αντίληψη του ότι βρίσκονται υπό ισότιμα στάτους (Allport, 1954). Σε πιο σύγχρονες μελέτες, φαίνεται ότι η διομαδική επαφή δύναται να έχει θετική επίδραση για την ομάδα με το πιο υψηλό στάτους, όπου μειώνονται οι διομαδικές προκαταλήψεις, σε αντίθεση με την ομάδα με πιο χαμηλό στάτους στην οποία δεν σημειώθηκε σημαντική αλλαγή ή ήταν πολύ περιορισμένου βαθμού (Tropp & Pettigrew, 2005).

Δεύτερη προϋπόθεση είναι η ύπαρξη κοινών στόχων. Με βάση τον Allport (1954) επισημαίνεται ότι οι μειώσεις των προκαταλήψεων απαιτούν ενεργές προσπάθειες προσανατολισμένες σε κοινούς στόχους. Με αυτό συμφωνεί και ο Pettigrew (1998), αναφέροντας ότι οι διάφορες διαφυλετικές ομάδες χρειάζονται η μία την άλλη για να επιτευχθούν οι στόχοι τους, γεγονός το οποίο φαίνεται να ισχύει για το σύνολο των ομάδων που αλληλοεπιδρούν και εντοπίζουν κοινούς στόχους, οι οποίοι για να επιτευχθούν απαιτούν την συνεργασία και τον περιορισμό των διαφορών και όσων στοιχείων δημιουργούν χάσμα ανάμεσα στα μέλη τους. Η τρίτη βασική προϋπόθεση είναι οι διομαδικές συνεργασίες. Ο Allport (1954) επισημαίνει ότι για να επιτευχθούν οι κοινοί στόχοι απαιτείται να έχουν εγκαθιδρυθεί προϋποθέσεις που προωθούν

την ύπαρξη της διομαδικής συνεργασίας και την απουσία διομαδικών συγκρούσεων. Μέσω των συνεργασιών αποφεύγεται η έντονη διαφωνία και η αντιπαράθεση, οι οποίες συμβάλουν στην διαιώνιση ενός στερεοτύπου και μιας πιθανής προκατάληψης.

Επίσης, η τέταρτη προϋπόθεση κατά τον ίδιο αφορά τις κοινωνικές και θεσμικές πρακτικές υποστήριξης. Σε περιπτώσεις όπου η διομαδική επαφή συνοδεύεται από κοινωνικές εγκρίσεις γίνεται πιο εύκολα αποδεκτή και έχει μεγαλύτερη θετική επίδραση. Πιο συγκεκριμένα, το πρότυπο αποδοχής και οι συνθήκες για την δημιουργία των κατάλληλων προδιαγραφών για να επιτευχθούν και να υφίστανται οι κοινοί στόχοι της διομαδικής επαφής και να επέλθουν θετικά αποτελέσματα, δίδεται από τις κοινωνικές και νομικές αρχές. Σύμφωνα με τον ίδιο, μόνο υπό το πρίσμα αυτών των τεσσάρων βασικών προϋποθέσεων η επαφή των μελών δυο ομάδων είναι εφικτό να επιφέρει θετικά αποτελέσματα και να επιτευχθεί αυτό που ονόμασε «βέλτιστη επαφή» (Allport, 1954).

Ως απόρροια διαφόρων θεωρητικών και ερευνητικών προβληματισμών, προστέθηκε μία επιπλέον βασική προϋπόθεση, η οποία σχετίζεται με την ποιότητα της επαφής. Ο Pettigrew (1998) αναφέρει ότι η επαφή πρέπει να πραγματοποιείται κάτω από συνθήκες ύπαρξης υψηλής δυνατότητας ουσιαστικής γνωριμίας μεταξύ των μελών των δύο ομάδων, επομένως η συχνή, στενή και με διάρκεια επαφή είναι ικανοποιητική για τη δημιουργία ουσιαστικών συναισθηματικά δεμένων σχέσεων μεταξύ των ομάδων και την ανάπτυξη ενσυναίσθησης, οικειότητας και φιλίας. Οι Pettigrew και Troop (2006) σε μία μεταγενέστερη μετα-ανάλυση 515 ερευνών ανέδειξαν ότι πράγματι η διομαδική επαφή μειώνει την προκατάληψη και αυτό πραγματοποιείται ακόμη και αν δεν εφαρμόζονται όλες οι προϋποθέσεις της βέλτιστης επαφής. Ωστόσο όμως βρέθηκε ότι η σχέση είναι δυνατότερη υπό το πρίσμα όλων των προϋποθέσεων.

Η υπόθεση της επαφής έχει τεθεί στο επίκεντρο ενδιαφέροντος σε διάφορα πεδία πολλών μεταγενέστερων ερευνών. Ένα από αυτά τα πεδία σχετίζεται με τις στάσεις απέναντι στα άτομα της ΛΑΟΤΚΙ+ κοινότητας και την υπεράσπιση των δικαιωμάτων της. Ειδικότερα, έχει φανεί ότι η σχέση μεταξύ επαφής και μείωσης των προκαταλήψεων προς γκέι άντρες και λεσβίες είναι αρκετά ισχυρή (Brewer 2008; Garner 2013). Οι έρευνες του Tadlock και των συνεργατών του (2017) παρουσίασαν πως η επαφή με τρανσέξουαλ επηρεάζει θετικά τη στάση σχετικά με τα τρανσέξουαλ άτομα και τα δικαιώματά τους και αυτό είναι εντονότερο στους φιλελεύθερους, τις γυναίκες και τους λιγότερο θρησκευόμενους ανθρώπους.

Επιπλέον, σχετική έρευνα υποστήριξε ότι η επαφή μεταξύ ομάδων μπορεί να αυξήσει την εκτίμηση της πολυπολιτισμικότητας, η οποία μάλιστα φάνηκε να διαμεσολαβεί την σχέση μεταξύ διομαδικής επαφής και στάσεων απέναντι σε διάφορες εξωομάδες (Lolliot, 2013). Η έρευνα των Northcutt- Bohmert και DeMaris, (2015) επιχείρησε να αναλύσει την πορεία της αλλαγής της φυλετικής στάσης «λευκών» φοιτητών και να ελέγξει την αιτιώδη σειρά και τη φύση της σχέσης μεταξύ επαφής και στάσεων, εξετάζοντας τον αντίκτυπο της επαφής μέσω διαφυλετικής φιλίας και επαφής στη γειτονιά που διαμένουν. Συνολικά, διαπίστωσαν ότι ένας μεγαλύτερος αριθμός διομαδικών φιλιών σχετίζεται με πιο θετικές φυλετικές συμπεριφορές, ενώ οι γυναίκες και εκείνοι με περισσότερες διαφυλετικές φιλίες βίωναν επίσης έναν ταχύτερο ρυθμό αύξησης της υποστήριξης πολιτικών δράσης υπέρ των μειονοτήτων. Αντίθετα, άτομα που μεγάλωναν σε πιο φυλετικά ομοιογενείς γειτονιές εξέφρασαν λιγότερη υποστήριξη σε θετικά προγράμματα δράσης, ενώ οι πολιτικά συντηρητικοί μαθητές είχαν χαμηλότερη θέληση για συμμετοχή σε τέτοια προγράμματα και ασθενέστερη αίσθηση κοινότητας.

Ο Christ και οι συνεργάτες του (2014) μέσα από επτά έρευνες τους επισήμαναν ότι η θετική επαφή μειώνει τις προκαταλήψεις σε ένα μακρο-επίπεδο, όπου οι άνθρωποι επηρεάζονται από τη συμπεριφορά των άλλων στο κοινωνικό τους πλαίσιο. Οι ίδιοι παρουσίασαν ότι ένα κοινωνικό πλαίσιο με άτομα πολλών διαφορετικών ομάδων ευνοεί την διομαδική επαφή και κατ' επέκταση την επικράτηση θετικών των στάσεων και την μείωση της προκατάληψης. Ακόμα, αναγκαίο είναι να αναφερθούν τα αποτελέσματα της μετα-ανάλυσης των Lemmer και Wagner (2015), που εξέτασε την αποτελεσματικότητα των παρεμβάσεων που βασίζονται στην διομαδική επαφή για τη μείωση των εθνοτικών προκαταλήψεων. Οι παρεμβάσεις που αξιολόγησαν σχετίζονταν με άμεση ή / και με έμμεση (εκτεταμένη ή εικονική) επαφή σε πραγματικές συνθήκες εκτός εργαστηρίου. Από τα δεδομένα τους φάνηκε ότι οι παρεμβάσεις επαφής βελτιώνουν τις συμπεριφορές μεταξύ διαφόρων εθνοτικών ομάδων, ενώ η αποτελεσματικότητά τους διαρκεί στην πάροδο του χρόνου. Επιπλέον, όχι μόνο οι άμεσες αλλά και οι έμμεσες παρεμβάσεις επαφής ήταν επιτυχείς, ακόμη και στο πλαίσιο μιας σοβαρής κοινωνικής σύγκρουσης (π.χ. στη Μέση Ανατολή).

Από την άλλη πλευρά, σύμφωνα με τον Barlow και τους συνεργάτες του (2012) η αρνητική επαφή μπορεί να οδηγήσει σε αυξημένη προκατάληψη πολύ περισσότερο από ότι η θετική επαφή μπορεί να οδηγήσει στην μείωση της, συμφωνώντας έτσι με τα ευρήματα της Paolini και των

συνεργατών της (2010) που υποστήριξαν το ίδιο. Οι Graf, Paolini και Rubin (2014) στην έρευνα τους με ομάδες από πέντε διαφορετικές ευρωπαϊκές χώρες παρατήρησαν ότι μπορεί η αρνητική επαφή να έχει μεγαλύτερη επίδραση στην διατήρηση των προκαταλήψεων, ωστόσο κατέγραψαν ότι η θετική επαφή ήταν τρεις φορές συχνότερη. Αντιστοίχως, ο Lollot (2017) αναγνωρίζει πως στην διεθνή βιβλιογραφία υπάρχει μια τάση προς την μελέτη κυρίως της επίδρασης της θετικής επαφής έναντι της αρνητικής και υποστηρίζει ότι η εξέταση της αρνητικής έχει να προσφέρει εξίσου πολλά στην κατανόηση των διομαδικών συγκρούσεων. Μάλιστα, ο ίδιος θεωρεί αφελές να υποθέτουμε ότι στην πολυσύνθετη σημερινή κοινωνία τα άτομα διαφορετικών ομάδων θα έχουν μόνο θετικές αλληλεπιδράσεις μεταξύ τους.

Επαρχιωτισμός και Αποεπαρχιωτισμός.

Μία ερμηνεία για την εμφάνιση των προκαταλήψεων και των εκδηλώσεων ρατσιστικών συμπεριφορών θα μπορούσε να αποδοθεί, κατά τον Pettigrew (1997, 2011), στο φαινόμενο του επαρχιωτισμού (provincialism), το οποίο συχνά εμπλέκεται στην ανάπτυξη των αρνητικών στερεοτύπων άλλων ομάδων. Όπως περιγράφει ο ίδιος, ο επαρχιωτισμός αναφέρεται στην επιλογή του ατόμου να είναι απλοϊκό και επικεντρωμένο στο δικό του οικείο περιβάλλον με αποτέλεσμα να κρίνει αρνητικά τους άλλους ανθρώπους και πολιτισμούς, απλώς και μόνο επειδή είναι διαφορετικοί από την δική του ενδοομάδα και πολιτισμό. Αυτό μάλιστα είναι ιδιαίτερα έντονο όταν οι «επαρχιακοί» άνθρωποι έρχονται αντιμέτωποι με άλλες ομάδες, πολιτισμούς, νέες και περίεργες εμπειρίες.

Επομένως, η απομάκρυνση από το «κουκούλι» της ενδοομάδας και η επίτευξη ενός αποεπαρχιωτισμού (deprovincialization) είναι απαραίτητα μέσα για τη μείωση του φαινομένου κατά τον ίδιο (Pettigrew, 2011). Ένας τρόπος για να επιτευχθεί αυτό είναι οι βιωματικές εμπειρίες ενός ταξιδιού υπό την προϋπόθεση ότι θα υπάρχει εκτεταμένη και στενή επαφή με λαούς που έχουν αντίθετα έθιμα και τρόπο ζωής από της ενδοομάδας. Ο αποεπαρχιωτισμός έτσι δείχνει μία αυξανόμενη αποδοχή άλλων λαών και πολιτισμών και επιτρέπει σε κάποιον να σέβεται και να θαυμάζει άλλους λαούς και πολιτισμούς κοιτάζοντας τη δική του ομάδα προέλευσης με νέο και πιο σύνθετο τρόπο. Τα «αποεπαρχιωτοποιημένα» άτομα είναι πιο έμπειρα στον ευρύτερο κόσμο

και μαθαίνουν ότι τα πρότυπα, τα έθιμα και ο τρόπος ζωής των ομάδων τους δεν είναι οι μόνοι τρόποι για να διαχειριστεί κάποιος επιτυχώς τον κοινωνικό κόσμο (Pettigrew, 2011).

Πιο πρόσφατα, οι ερευνητές άρχισαν να ερευνούν εναλλακτικούς τρόπους για να δοκιμάσουν την υπόθεση του αποεπαρχιωτισμού. Μία εναλλακτική θεωρητική επέκταση χρησιμοποιεί την πολυπλοκότητα της δομής της κοινωνικής ταυτότητας. Η πολυπλοκότητα αυτή αναφέρεται στον βαθμό στον οποίο ένα άτομο κατανοεί ότι οι πολλαπλές ταυτότητες του δεν είναι αλληλένδετες (Roccas & Brewer, 2002). Για παράδειγμα, δυο φοιτητές κοινωνικής ψυχολογίας μοιράζονται μια κοινή ταυτότητα, αλλά ταυτοχρόνως εάν φοιτούν σε διαφορετικά πανεπιστήμια θεωρούνται παράλληλα εκπρόσωποι διαφορετικών εξωομάδων. Οι πιο σύνθετες κοινωνικές ταυτότητες σχετίζονται με λιγότερες προκαταλήψεις και μεγαλύτερη αποδοχή της διαφορετικότητας (Brewer & Pierce, 2005; Brewer, 2010). Η επαφή μεταξύ ομάδων έχει δείξει ότι βοηθά στην ανάπτυξη πιο σύνθετων κοινωνικών ταυτοτήτων (Lolliot, 2017). Έτσι, η ανάπτυξη μιας πιο σύνθετης κοινωνικής ταυτότητας μέσω της επαφής μεταξύ ομάδων εναρμονίζεται με την κεντρική ιδέα πίσω από τον αποεπαρχιωτισμό, την επανεκτίμηση δηλαδή των ταυτοτήτων των ομάδων και την αποδοχή του «διαφορετικού» μέσα από κοινές εμπειρίες (Pettigrew, 2011; Lolliot, 2017).

Η δευτερογενής μετάθεση της επαφής.

Έντονο ενδιαφέρον προκάλεσε στην ερευνητική κοινότητά η παρατήρηση της γενίκευσης των αποτελεσμάτων της επαφής εκτός από τις εμπλεκόμενες ομάδες και σε άλλες εξωομάδες, με τις οποίες δεν έχει πραγματοποιηθεί άμεση επαφή. Συγκεκριμένα, ο Pettigrew (2009) ορίζει την γενίκευση των θετικών αποτελεσμάτων της επαφής στο σύνολο της έξω ομάδας από την επαφή με ένα μέλος της, ως φαινόμενο πρωτογενούς μετάθεσης της επαφής, ενώ τη μείωση της προκατάληψης προς μια ομάδα μέσω της επαφής, σε μείωση της προκατάληψης προς άλλες ομάδες που δεν έχει υπάρξει η επαφή, ως φαινόμενο δευτερογενούς μετάθεσης της επαφής (secondary transfer effect). Ειδικότερα, σε ερευνά του (2009), ανέδειξε ότι οι επαφές των Γερμανών πολιτών με αλλοδαπούς προέβλεπε θετικότερες στάσεις προς το σύνολο των αστέγων και των ομοφυλόφιλων.

Πολλές άλλες έρευνες έχουν θέσει στο επίκεντρο τους την εξέταση αυτού του φαινομένου. Ο Weigert (1976) πραγματοποίησε μια πρώτη εμπειρική μελέτη, η οποία είχε εστιάσει στην συγκεκριμένη επίδραση. Ο ίδιος προχώρησε στην εξέταση του βαθμού στον οποίο οι επαφές ανάμεσα σε Αφρό-Αμερικάνους και Λευκούς Αμερικάνους στρατιώτες οι οποίοι βρίσκονταν στην Γερμανία, προέβλεπαν το σύνολο των στάσεων των Αφρό- Αμερικάνων προς το άθροισμα των Γερμανών πολιτών. Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι η ποσότητα της επαφής των Αφρό-Αμερικανών στρατιωτών με τους λευκούς στρατιώτες είχε σημαντική σχέση με το σύνολο των στάσεων προς το άθροισμα των Γερμανών πολιτών. Αντίστοιχα ευρήματα έχουν παρουσιαστεί και από μεταγενέστερες έρευνες, όπως εκείνη των Vezzali και Giovannini (2011), όπου εξέτασαν το φαινόμενο της δευτερογενούς επίδρασης της επαφής σε δείγμα 175 Ιταλών μαθητών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, οι οποίοι εκτέθηκαν μαζί με μετανάστες, βελτιώνοντας κατά αυτό τον τρόπο τις στάσεις απέναντί τους και γενικεύοντας τις και σε αντίστοιχες ομάδες, όπως ομοφυλόφιλους και άτομα με αναπηρία. Ομοίως, οι Tausch και οι συνεργάτες της (2010) στην έρευνα που πραγματοποίησαν με ελληνοκύπριους και τουρκοκύπριους παρουσίασαν ότι η επαφή μεταξύ των δύο αυτών ομάδων επέφερε θετικότερη στάση προς άλλες εθνικές ομάδες (Τούρκους και Έλληνες αντιστοίχως).

Οι μελέτες τόσο των Shook, Hopikins και Koech (2016), αλλά και των Mähönen και Jasinskaja-Lahti (2016) με τη σειρά τους έδειξαν ότι, η θετική επαφή με την εξωομάδα είχε ως αποτέλεσμα πιο θετικές στάσεις απέναντι σε «άλλες» μειονοτικές ομάδες. Ειδικότερα, η πρώτη έρευνα (2016) εξέτασε το βαθμό στον οποίο η επαφή μεταξύ ομάδων μειώνει τον προσανατολισμό της κοινωνικής κυριαρχίας (SDO). Οι συμμετέχοντες ήταν προπτυχιακοί φοιτητές πρώτου έτους που τυχαία ανατέθηκαν να ζήσουν με συγκάτοικο είτε ίδιας, είτε διαφορετικής φυλής στους κοιτώνες του πανεπιστημίου. Οι συμμετέχοντες σε διαφυλετικούς κοιτώνες ανέφεραν χαμηλότερα επίπεδα SDO και πιο θετικές στάσεις τόσο απέναντι στην φυλή των συγκατοίκων τους, όσο και σε άλλες φυλετικές ομάδες διαφορετικές από αυτών. Η έρευνα των Mähönen και Jasinskaja-Lahti (2016) από την άλλη, που διεξήχθη στη Φιλανδία μεταξύ μεταναστών από τη Ρωσία και Φιλανδών, έδειξε ότι η θετική επαφή με την εξωομάδα των Φινλανδών οδήγησε τους πρώτους σε πιο θετικές στάσεις απέναντι και σε άλλες μεταναστευτικές μειονότητες της χώρας.

Επίσης, ο Flores (2015) μέσα από την μελέτη του σχετικά με τα δικαιώματα των τρανσέξουαλ στις ΗΠΑ, διαπιστώνει ότι η θετική διαπροσωπική επαφή με κάποιον/α που είναι γκέι ή λεσβία οδηγεί επίσης σε δευτερογενή μετάθεση θετικών στάσεων απέναντι στους

τρανσέξουαλ και μεγαλύτερη υποστήριξη των δικαιωμάτων τους. Παράλληλα εξίσου σημαντική ήταν και η έρευνα των Lissitsa και Kushnirovich (2018) που αφορούσε το φαινόμενο της δευτερογενούς μετάθεσης της επαφής σε ομάδες υψηλής σύγκρουσης. Πιο συγκεκριμένα, η μελέτη παρουσίασε ότι η θετική επίδραση της διαδικτυακής επαφής Ισραηλινών Εβραίων με Ισραηλινούς Παλαιστίνιους βελτίωσε όχι μόνο τις στάσεις μεταξύ τους, αλλά και τις στάσεις των πρώτων απέναντι σε μη Ισραηλινούς Παλαιστίνιους.

Αδερφική Σχετική Αποστέρηση.

Οι μεγάλες αντιδράσεις που προκλήθηκαν από την υπογραφή της συνθήκης των Πρεσπών μπορούν να γίνουν κατανοητές μέσα από την θεωρία της σχετικής αποστέρησης. Η θεωρία αυτή αναφέρεται στην προσλαμβανόμενη απόκλιση μεταξύ των όσων αγαθών/ προνομίων έχει κάποιος στην πραγματικότητα και όσων αισθάνεται ότι δικαιούται (Davis, 1959). Σύμφωνα με τον Smith και τους συναδέλφους του (2012, 2014), η σχετική αποστέρηση αποτελείται από τρεις πτυχές (1) οι άνθρωποι κάνουν συγκρίσεις με άλλους (2) με αποτέλεσμα να αντιλαμβάνονται ότι είναι σε σχετικά μειονεκτική θέση σε σύγκριση με αυτούς και (3) αυτή η θέση ερμηνεύεται ως άδικη δημιουργώντας έτσι αίσθημα δυσαρέσκειας ή θυμού (Pettigrew et al., 2008, Pettigrew, 2016).

Ο Runciman (1966) προβαίνει σε μια σημαντική διάκριση, αναφερόμενος σε δύο μορφές σχετικής αποστέρησης, την εγωιστική, η οποία πηγάζει από την ατομική αίσθηση της αποστέρησης σε σύγκριση με άλλα όμοια άτομα, καταλήγοντας έτσι στην ανάπτυξη στρεσογόνων και καταθλιπτικών συναισθημάτων και τη αδερφική (fraternalistic) σχετική αποστέρηση, η οποία απορρέει από ιστορικά και συλλογικά ανεπτυγμένες πεποιθήσεις σχετικά με νόμιμες ιδιοκτησιακές αξιώσεις πάνω σε κοινωνικά εκτιμημένους πόρους και προνόμια που έχει μια ομάδα σε σύγκριση με άλλες (Bobo, 1999; Sears et al., 2000). Παράλληλα, η διομαδική σύγκριση ανάμεσα στην ομάδα αναφοράς των ατόμων και της ομάδας που παρουσιάζει όμοια γνωρίσματα, οδηγεί στην δημιουργία πλήθους συλλογικών συμπεριφορών, διαμαρτυριών, εξεγέρσεων και διομαδικών συγκρούσεων.

Πρέπει να σημειωθεί ότι τα προνόμιά τους τα οποία οι ομάδες νιώθουν ότι απειλούνται μπορεί να μην αντικατοπτρίζουν ρεαλιστικό υλικό ανταγωνισμό, αλλά μπορούν επίσης να

προέρχονται από το φόβο της απειλής ταυτότητας και της απώλειας θέσης. Με άλλα λόγια, οι εξωομάδες ομάδες μπορούν να θεωρηθούν ως πρόκληση όχι μόνο για τα συλλογικά οικονομικά συμφέροντα, αλλά και για την πολιτιστική ταυτότητα και την πολιτική δύναμη της ομάδας (Riek, Mania και Gaertner 2006). Η συμβολική ή πολιτιστική απειλή προέρχεται από συγκρούσεις μεταξύ ομάδων για την καθιερωμένη κοινωνική τάξη, τις πολιτιστικές παραδόσεις και τους κοινούς κανόνες, αξίες και πεποιθήσεις (Meuleman et al., 2020). Μια τέτοια απειλή θεωρείται και η απειλή διακριτότητας η οποία ωστόσο θα αναλυθεί παρακάτω. Ωστόσο, είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι οι εξωομάδες ομάδες μπορούν να θεωρηθούν είτε ως ρεαλιστική απειλή, είτε ως συμβολική απειλή είτε συνδυασμός και των δύο (Hjerm και Nagayoshi 2011; Meuleman et al. 2018; Health et al., 2020).

Κατά αυτό τον τρόπο, τα άτομα που αντιλαμβάνονται ότι η δική τους ομάδα βρίσκεται σε υποδεέστερη θέση σε σύγκριση με μια εξωομάδα, είναι πιο πιθανό να εκφράσουν αίσθηση απειλής και προκατάληψης ως προς αυτήν, καθώς βιώνουν την θέση τους ως αποτέλεσμα αδικίας (Merton, 1957; Runciman, 1966). Επαναλαμβανόμενες έρευνες δείχνουν ότι αυτός ο τύπος αντιλαμβανόμενης αδικίας είναι ένας σημαντικός παράγον που επιφέρει αντιλήψεις απειλής, αίσθηση δυσαρέσκειας και προθέσεις κοινωνικής διαμαρτυρίας (Pettigrew et al., 2008, Smith et al., 2012; Pettigrew, 2016).

Μέσα από την μελέτη του Grant (2008), η οποία ερευνούσε τις διακρίσεις που υφίσταντο μετανάστες από την Ασία και την Αφρική ως προς την αναγνώριση των εργασιακών προσόντων τους στον Καναδά και τις τάσεις τους για διαμαρτυρία, παρατηρήθηκε ότι ισχυρότερη εθνική ταύτιση των μεταναστών σχετιζόταν με ισχυρότερη αίσθηση σχετικής αποστέρησης και το αντίστροφο (Grant, 2008). Σε αντίστοιχη έρευνα στην Αυστραλία παρουσιάστηκε ότι η αδερφική σχετική αποστέρηση διαμεσολαβούσε την σχέση μεταξύ εθνικής ταύτισης και στάσεων αντίθεσης ως προς την υιοθέτηση πολυπολιτισμικών πολιτικών (Leviston et al., 2020). Ομοίως, κατά τον Health και τους συνεργάτες του (2018), η εθνοτική απειλή είναι από τους πιο συχνούς λόγους διέγερσης αδερφικής σχετικής αποστέρησης. Παραδόξως όμως η έννοια της αδερφικής σχετικής αποστέρησης έχει παραμεληθεί σε μεγάλο βαθμό στη μελέτη για τις εθνοτικές απειλές (Meuleman et al., 2020).

Ακόμη μια πρόσφατη αξιολογη προσπάθεια διερεύνησης του θέματος είναι εκείνη των Meuleman και των συνεργατών του (2020), οι οποίοι ερεύνησαν συστηματικά τις επιπτώσεις της

αδερφικής σχετικής στέρησης σε είκοσι ευρωπαϊκές χώρες ως προς τους μετανάστες και διαπίστωσαν ότι ασκεί σημαντική και ισχυρή επίδραση στην αντιλαμβανόμενη εθνική απειλή. Αυτό ίσχυε ακόμη και αφού ληφθούν υπόψη άλλα βασικά στοιχεία, όπως οικονομικές συνθήκες, ανθρώπινες αξίες και η διομαδική επαφή μεταξύ ομάδων. Φάνηκε επίσης, πως η αδερφική σχετική αποστέρηση είναι ένας πολύ κρίσιμος μηχανισμός που διαμεσολαβεί στη σχέση μεταξύ δυσμενών οικονομικών συνθηκών και αρνητικών στάσεων απέναντι στη μετανάστευση. Επιπλέον, η ανάλυση τους έδειξε ότι σε χώρες που αντιμετωπίζουν υψηλότερα επίπεδα μακροχρόνιας ανεργίας, η αδερφική σχετική αποστέρηση ήταν εμφανώς πιο επικρατέστερη.

Αναφορά αξίζει να γίνει και στην έρευνα των Schmidt, Darowska και Gloris (2018), που εξέτασε τις επιπτώσεις του αριστερού-δεξιού πολιτικού προσανατολισμού, της αδερφικής σχετικής αποστέρησης, των αξιών και της ρατσιστικής συμπεριφοράς στις στάσεις απέναντι στους μετανάστες, στην πολιτιστική και οικονομική απειλή και στην ταύτιση με το δεξιό και ευρωσκεπτικιστικό κόμμα AFD στην Ανατολική και Δυτική Γερμανία και με το ακροδεξιό PiS στην Πολωνία. Από τα αποτελέσματα της έρευνας φάνηκε μεταξύ άλλων ότι η πολιτιστική απειλή από πλευράς μεταναστών και η αδερφική σχετική αποστέρηση ήταν καθοριστικοί παράγοντες της ταύτισης με το κόμμα AFD στην Δυτική Γερμανία, ενώ η αδερφική σχετική αποστέρηση και η πολιτιστική απειλή ήταν εξίσου σημαντικοί παράγοντες που επηρέαζαν αρνητικά τις στάσεις απέναντι στους μετανάστες, τόσο στην Ανατολική και Δυτική Γερμανία, όσο και στην Πολωνία.

Η απειλή διακριτότητας ομάδας.

Συνδυαστικά με την αδελφική σχετική αποστέρηση οι αντιδράσεις απέναντι στους πολίτες της Βόρειας Μακεδονίας μπορούν να ερμηνευθούν με βάση την απειλή της ιδιαιτερότητας. Η απειλή διακριτότητας (distinctiveness) είναι ένα άλλο είδος απειλής που σχετίζεται με την κοινωνική ταυτότητα. Σύμφωνα με τη θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας (Tajfel & Turner, 1986) οι άνθρωποι επιδιώκουν την ένταξη σε θετικά διακριτές ομάδες και οι απειλές για την ιδιαιτερότητά τους είναι επομένως ανεπιθύμητες. Οι συγκρίσεις μεταξύ ομάδων με μία πολύ παρόμοια εξωομάδα απειλούν τη μοναδικότητα και τον διακριτό χαρακτήρα της ομάδας (Branscombe et al., 1999). Συνεπώς, ομάδες που διακυβεύεται η διαφορετικότητά τους ενδέχεται να είναι πιο ανταγωνιστικές μεταξύ τους και να δείχνουν μεγάλα επίπεδα μεροληψίας η μία

απέναντι στην άλλη, όπως επιβεβαιώθηκε και από τους Roccas και Schwartz (1993), όπου χειρίστηκαν τον βαθμό ομοιότητας μεταξύ των ομάδων του δείγματος τους και διαπίστωσαν ότι καθώς αυξήθηκε η ομοιότητα, αυξήθηκε η προκατάληψη και ο ανταγωνισμός.

Επίσης, οι Jetten, Spears και Manstead (2001) διαπίστωσαν ότι τα μέλη που είχαν υψηλή ταύτιση με την ομάδα υπαγωγής, έδειξαν περισσότερη προκατάληψη απέναντι στα μέλη της εξωομάδας. Έτσι συμπεραίνεται ότι η απειλή της διακριτότητας φαίνεται να επηρεάζει πολύ περισσότερο τα μέλη υψηλής ταύτισης με την ομάδα από ότι τα μέλη χαμηλής ταύτισης της ομάδας. Σε μία μετα-ανάλυση, οι Jetten, Spears και Postmes (2004) διαπίστωσαν ότι το μέγεθος της απειλής της διακριτότητας της ομάδας ρυθμίζει τις αντιδράσεις και τις μεροληπτικές συμπεριφορές απέναντι στην άλλη ομάδα. Όταν ο διακριτός χαρακτήρας μεταξύ των ομάδων είναι χαμηλός και συνεπώς η απειλή είναι υψηλή, οι μεροληπτικές συμπεριφορές τείνουν να είναι ισχυρότερες, ενώ αντιθέτως όταν ο διακριτός χαρακτήρας της ομάδας είναι υψηλός και συνεπώς η απειλή είναι χαμηλή, τότε οι αμεροληψίες ως προς τα μέλη της εξωομάδας τείνουν να είναι αποδυναμωμένες.

Δύο μελέτες που διεξήχθησαν στη Βόρεια Ιρλανδία αναφορικά με την πολυπλοκότητα της κοινωνικής ταυτότητας σε συνδυασμό με την διομαδική επαφή και την απειλή διακριτότητας, παρουσίασαν ότι η διομαδική επαφή ήταν θετικά και η απειλή διακριτότητας αρνητικά συσχετισμένες με τις αντιλήψεις για τις σύνθετες πολλαπλές ενδοομάδες, ενώ οι ερωτηθέντες με πιο σύνθετες κοινωνικές ταυτότητες ανέφεραν επίσης πιο ευνοϊκές συμπεριφορές απέναντι σε εξωομάδες. Η πολυπλοκότητα της κοινωνικής ταυτότητας διαμεσολάβησε μάλιστα τις επιπτώσεις της επαφής και της απειλής διακριτότητας στις στάσεις ως προς αυτές (Schmid et al., 2009). Ενδιαφέρον είναι να αναφερθεί ότι μέσα από τις έρευνες των Wilson και Hugenberg (2010) σε λευκούς Αμερικάνους φάνηκε ότι σε καταστάσεις επικείμενης απειλής διακριτότητας της φυλής τους, δυσκολεύονται να αναγνωρίσουν άλλα άτομα της ίδιας φυλής.

Σε άλλη μελέτη εξετάστηκε εάν μια απειλή διακριτότητας της ομάδας είναι ικανή να παρακινήσει τους φτωχούς να δοξάζουν τη φτώχεια ως στρατηγική διαχείρισης της ταυτότητας τους. Η έρευνα σύλλεξε δεδομένα από τους Haredim, έναν φτωχό και πολύ θρησκευτικό εβραϊκό πληθυσμό στο Ισραήλ. Μέσα από δύο πειράματα όπου έγινε χειρισμός της απειλής διακριτότητας που προκάλεσε ομοιότητα μεταξύ των Haredim και άλλων ομάδων που κατοικούν στο Ισραήλ, διαπιστώθηκε ότι η φτώχεια θεωρούνταν ως θετική και επιθυμητή, αλλά μόνο μεταξύ των Haredim

που παρουσίασαν να έχουν μεγάλη δέσμευση στις νόρμες της ομάδας τους και που δικαιολογούσαν έντονα το δικό τους κοινωνικό σύστημα (Malonicki, Yaffe et al., 2018).

Επιπρόσθετα, οι έρευνες του Maloku και των συνεργατών του (2018) αναφορικά με τις κύριες εθνοτικές ομάδες του Κοσσυφοπέδιου, την Αλβανική πλειοψηφία και τη Σερβική μειονότητα, εξέτασαν πώς ο μηχανισμός της πολυπλοκότητας της κοινωνικής ταυτότητας και η απειλή διακριτότητας συμβάλλουν στην προθυμία για επαφή με μέλη της αντίστοιχης εξωομάδας. Καθώς ξεδιπλώνεται η καθιέρωση μιας νέας κοινής εθνικής ταυτότητας, παρατηρούν ότι η απειλή διακριτότητας αποτελεί κεντρικό μέλημα και των δύο ομάδων, καθώς επίσης και ότι διαμεσολαβεί στη σχέση μεταξύ ταυτότητας και θετικών στάσεων και προθυμίας για επαφή. Για την αλβανική πλειοψηφική ομάδα, η ύπαρξη πιο περίπλοκων ταυτοτήτων οδηγεί σε ασθενέστερη αίσθηση απειλής διακριτότητας και περισσότερη προθυμία να έρθει σε επαφή και να αισθανθεί θετικότερα απέναντι στα μέλη της εξωομάδας. Για τη Σερβική μειονότητα, ωστόσο, η εθνική ταύτιση επιφέρει μεγαλύτερη αίσθηση απειλής διακριτότητας, η οποία με τη σειρά της οδηγεί σε αρνητικά συναισθήματα προς τα μέλη της πλειοψηφικής ομάδας και λιγότερη προθυμία για επαφή μαζί της.

Εθνική ταύτιση, προκατάληψη και πολυπολιτισμικότητα

Το φαινόμενο της πολυπολιτισμικότητας έχει πάρει ραγδαίες διαστάσεις και ως εκ τούτου μέσα σε μία κοινωνία κρίνεται αναγκαία η αρμονική συνύπαρξη ανθρώπων που προέρχονται από διαφορετικές κουλτούρες και πολιτισμούς. Η Ελλάδα έχει έρθει αντιμέτωπη με το φαινόμενο της μετανάστευσης πολλές φορές στο παρελθόν. Συνεπώς, η κοινωνία άρχισε να μετατρέπεται σε πολυπολιτισμική ως απάντηση στην ανάγκη για συνύπαρξη διαφορετικών πολιτισμικών στοιχείων από τη συμβίωση των μουσουλμανικών κοινοτήτων, των προσφύγων, των τσιγγάνων και των παλιννοστούντων με το γηγενή πληθυσμό (Πελαγίδης, 2003; Κούλη & Παπαϊωάννου, 2010). Μέσα στο γενικότερο αυτό πλαίσιο αναπροσαρμογών, βρέθηκε πρόσφορο έδαφος για τη δημιουργία του ρατσισμού.

Με τον όρο ρατσισμό εννοείται η αίσθηση της «ανωτερότητας» κάποιων φυλών σε σχέση με άλλες. Μάλιστα, συχνά εκδηλώνεται με ένα πλήθος προκαταλήψεων και πρακτικών διάκρισης, κοινωνικού αποκλεισμού, στοχοποίησης και διωγμών έναντι «φυλετικών», κοινωνικών, θρησκευτικών ή εθνικών μειονοτήτων. Στην σύνθεση των ρατσιστικών αντιλήψεων εμπλέκονται

τόσο διάφοροι κοινωνικο-οικονομικο-πολιτικοί όσο και πολιτισμικοί και ψυχολογικοί παράγοντες (Χουντουμάδη & Πατεράκη, 2008). Κατά τον Smith (2000), οι πολίτες ενός κράτους που μοιράζονται τον ίδιο γεωγραφικό τόπο, κοινούς μύθους, αντίστοιχες ιστορικές μνήμες και την ίδια γλώσσα, είναι άτομα με κοινή εθνική ταυτότητα. Φαινόμενα όπως ο ρατσισμός, η προκατάληψη και τα στερεότυπα έχουν προκύψει από τις σχέσεις των διάφορων εθνικών ομάδων και των συγκρουσιακών τους σχέσεων (Martiniello & Rath, 2010).

Σύμφωνα με τους Harwood, Giles και Palomares (2005) σε περιπτώσεις υψηλής εθνικής ταύτισης, το άτομο έχει πολύ σθεναρή την αίσθηση του «ανήκειν» και ως εκ τούτου το άτομο έρχεται συχνά σε κοινωνικές συγκρίσεις και συγκρούσεις. Πολλές μελέτες που έχουν διεξαχθεί σε διάφορα εθνικά πλαίσια καταδεικνύουν μια θετική σχέση μεταξύ εθνικής ταύτισης και αρνητικών στάσεων απέναντι στους μετανάστες (Bourhis & Dayan, 2004; Pettigrew, Wagner & Christ 2007; Pehrson, Vignoles & Brown, 2009). Συγκεκριμένα η έρευνα των Verkuyten και Brug (2004), η οποία διεξήχθη μεταξύ εθνοτικών μειονοτήτων και εφήβων της Ολλανδίας, αποκάλυψε ότι οι εθνοτικές μειονότητες τάσσονται περισσότερο υπέρ της πολυπολιτισμικότητας από ό,τι οι Ολλανδοί συμμετέχοντες και ότι η υψηλή εθνική ταύτιση, οι ιδεολογικές πεποιθήσεις για τις μειονοτικές ομάδες και η προτεσταντική ηθική έρχονται σε αντίθεση με την θεώρηση της πολυπολιτισμικότητας. Αυτό παρουσιάζεται επίσης μέσα από τα ευρήματα της έρευνας των Pehrson, Brown & Zagefka (2009), όπου φάνηκε ότι η εθνική ταύτιση συνδέεται με την αρνητικότητα απέναντι στους αιτούντες άσυλο.

Αντίστοιχη έρευνα ήταν αυτή των Badea, Iyer, και Aebischer (2018) που εξέτασε πώς η αντιλαμβανόμενη απειλή της μετανάστευσης επηρεάζει τους δεσμούς μεταξύ της εθνικής ταύτισης, υποστήριξης της αφομοίωσης ή της πολυπολιτισμικότητας και της προκατάληψης κατά των μεταναστών στη Γαλλία. Τα αποτελέσματα της έδειξαν ότι η υψηλή εθνική ταύτιση οδηγούσε στην αύξηση της αντίληψης των μεταναστών ως απειλή, η οποία με τη σειρά της αύξανε την θέληση για πολιτική αφομοίωσης για τους μετανάστες. Η χαμηλή εθνική ταύτιση από την άλλη πλευρά, μείωνε την αντίληψη των μεταναστών ως απειλή και, με τη σειρά της, αύξησε την υποστήριξη της πολυπολιτισμικότητας, ενώ περιόριζε παράλληλα την προκατάληψη. Σε παρόμοια θεματολογία, η έρευνα του Leviston και των συνεργατών του (2020), έδειξε ότι η υψηλή εθνική ταύτιση οδηγεί σε αρνητικές στάσεις απέναντι σε πολυπολιτισμικές πολιτικές και ότι αυτή η σχέση διαμεσολαβείτε από την αίσθηση της αδερφικής σχετικής αποστέρησης.

Μια μελέτη που διεξήχθη στην Τουρκία, εξέτασε τα συναισθήματα των Τούρκων απέναντι στους μουσουλμάνους πρόσφυγες και απέναντι στις μη μουσουλμανικές εθνικές μειονότητες. Τα συναισθήματα τόσο για τους πρόσφυγες, όσο και για τις κοινότητες μειονοτήτων ήταν εξίσου αρνητικά, αλλά ενώ η ισχυρή εθνική ταύτιση συσχετίστηκε με πιο αρνητικά συναισθήματα απέναντι στους μουσουλμάνους πρόσφυγες, η υψηλή θρησκευτική ταύτιση συσχετίστηκε με πιο αρνητικά συναισθήματα απέναντι στις μη μουσουλμανικές μειονότητες. Επιπλέον, η υψηλότερη υποστήριξη της πολυπολιτισμικότητας συνδέθηκε με λιγότερο αρνητικά συναισθήματα τόσο για τους πρόσφυγες, όσο και για τις κοινότητες των μειονοτήτων, αλλά μόνο στα άτομα που είχαν χαμηλή εθνική ταύτιση (Yitmen & Verkuyten, 2018). Σε άλλη έρευνα που εξέτασε το πώς οι πολυπολιτισμικές πολιτικές επηρεάζουν την ταύτιση των μεταναστών με τη χώρα προορισμού, χρησιμοποιώντας δεδομένα από είκοσι ευρωπαϊκές χώρες, φάνηκε ότι οι πολυπολιτισμικές πολιτικές μειώνουν το χάσμα μεταξύ της εθνικής ταύτισης των πολιτών της χώρας και των μεταναστών. Ωστόσο, αυτά τα αποτελέσματα ήταν εμφανή μόνο για τους μη Ευρωπαίους μετανάστες και όχι για τους Ευρωπαίους μετανάστες, ενώ δεν παρουσιάστηκαν διαφορές ως προς την πρώτη και τη δεύτερη γενιά μεταναστών (Igarashi, 2019).

Παράλληλα, το γεγονός ότι παρατηρείται έντονα η διατήρηση μια υψηλής εθνικής ταύτισης στους ευρωπαίους μετανάστες, δηλαδή σε άτομα που μεταναστεύουν από μια Ευρωπαϊκή χώρα σε μια άλλη επίσης ευρωπαϊκή, έχει συζητηθεί από ερευνητές και παλαιότερα (Müller, 2007). Υπάρχουν πολλές απόψεις αναφορικά με την σχέση της ευρωπαϊκής και της εθνικής ταύτισης. Μια από αυτές υποστηρίζει ότι η ευρωπαϊκή και εθνική ταυτότητα ανταγωνίζονται μεταξύ τους για το πια θα επικρατήσει στο άτομο (Fuchs et al., 2009). Από την άλλη πλευρά, οι Fossum (2001), Grundy και Jamieson (2007) θεωρούν ότι αυτές οι δυο ταυτότητες μπορούν να συνυπάρχουν στο άτομο, συμφωνώντας έτσι με την άποψη του Müller (2007), ότι δηλαδή η προώθηση μιας ευρωπαϊκής ταυτότητας δεν συνεπάγεται την εξαφάνιση της εθνικής. Μάλιστα, οι King και Ruiz-Gelices (2003) μέσα από την έρευνα τους παρουσίασαν ότι οι συμμετέχοντες είχαν υψηλή τόσο την ευρωπαϊκή ταύτιση, όσο και την εθνική. Οι Έλληνες συγκεκριμένα, τα τελευταία χρόνια έχει παρατηρηθεί να παρουσιάζουν ασθενέστερη ευρωπαϊκή ταύτιση σε σχέση με την εθνική από ότι στο παρελθόν, δεδομένου των μέτρων λιτότητας που έχουν εφαρμοστεί από την Κεντρική Ευρωπαϊκή Επιτροπή (Green, 2019).

Το Μακεδονικό ζήτημα και η Συνθήκη των Πρεσπών.

Ένα ελληνικό παράδειγμα παρατήρησης έντονα προκατειλημμένων στάσεων παρατηρείται γύρω από το Μακεδονικό ζήτημα. Σύμφωνα με τον Ηρακλείδη (2018), η διαμάχη μεταξύ Ελλάδας και Βόρειας Μακεδονίας στο Μακεδονικό ζήτημα δεν θεωρούταν μια τυπική διακρατική διένεξη με συνοριακά ζητήματα, αλλά μια αδιάκοπη αντιπαράθεση εθνικών ιστορικών αφηγήσεων και εθνικών ταυτοτήτων με έντονο συναισθηματικό φορτίο, γεγονός που κατέστησε την επίλυση της πολύ δύσκολη για εκατό πενήντα χρόνια. Τα ανοιχτά ζητήματα των δυο χωρών τέθηκαν ως επίλυση με την κύρωση της διακρατικής «Συνθήκης των Πρεσπών» στις 12 Ιουνίου 2018. Η συγκεκριμένη συμφωνία ήρθε και αντικατέστησε την Ενδιάμεση Συμφωνία (1995) και επέφερε την κατάργηση του προσωρινού ονόματος της πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της Μακεδονίας, που αυτή είχε θεσπίσει, σε Δημοκρατία της Βόρειας Μακεδονίας ή διαφορετικά Βόρεια Μακεδονία τόσο για εσωτερική χρήση (*erga omnes*), όσο και για εξωτερική από όλα τα υπόλοιπα κράτη και διεθνείς οργανισμούς (Chryssogelos & Stavrevska, 2019; Pergantis, 2020).

Η ίδια είχε ως υποχρέωση να διαφοροποιήσει το σύνολο των εγγράφων και τις ονομασίες των θεσμών και να αναφέρονται σε εκείνη ως "Δημοκρατία της Μακεδονίας" μέσα σε πέντε χρόνια από την θέση σε ισχύ της συνθήκης των Πρεσπών. Ακόμη, οι πολίτες της θεωρούνται πολίτες της Δημοκρατίας της Βόρειας Μακεδονίας και η ιθαγένεια είναι εξορισμού μακεδονική, χωρίς να αναγνωρίζεται ως εθνότητα. Επίσης, στην συμφωνία περιλαμβάνονται οι αναγνωρίσεις για την Μακεδονική γλώσσα, με την σημείωση ότι εκείνη ανήκει στην οικογένεια των νότιων Σλαβικών γλωσσών. Κατά αυτόν τον τρόπο, γίνεται αναγνώριση της ελληνικότητας της Αρχαίας Μακεδονίας. Ειδικότερα, στο άρθρο 5 αναφέρεται ότι οι δύο χώρες είναι υποχρεωμένες να αναγνωρίσουν ότι η έννοια "Μακεδονία" και "Μακεδόνας" έχουν αναφερθεί σε διαφορετικά ιστορικά πλαίσια και σε στοιχεία πολιτισμικής κληρονομιάς. Όταν γίνονται αναφορές στην "Ελλάδα", το σύνολο αυτών των όρων αναφέρονται στην περιοχή και στον πληθυσμό της περιοχής της Βόρειας Ελλάδας, αλλά και στον Ελληνικό πολιτισμό, στην ιστορία και την κουλτούρα της Βόρειας Ελλάδας, από την αρχαιότητα έως και σήμερα. Σε περιπτώσεις που αναφέρονται στην Βόρεια Μακεδονία, το άθροισμα αυτών των όρων αναφέρεται στην επικράτεια, την γλώσσα και τα άτομα, με την δικιά τους ιστορία και πολιτισμική κληρονομιά (Rohdewald, 2018; Gjorgjioska, 2020).

Επιπλέον, είναι υποχρέωση της Βόρειας Μακεδονίας να διευθετήσει όλες τις ανακρίβειες που εμφανίζονται σε μνημεία τα οποία βρίσκονται εντός της επικράτειάς της, δηλώνοντας στις επιγραφές αυτών την ελληνική ιστορικότητα τους, αλλά και το σκοπό για τον οποίο ανεγέρθηκαν. Αντιστοίχως, η χώρα δεσμεύτηκε στην κατάργηση όλων των απεικονίσεων που αφορούν το σύμβολο του Ήλιου της Βεργίνας, αναγνωρίζοντας τα αποκλειστικά δικαιώματα για την χρήση του από την Ελληνική Δημοκρατία, ώστε να αναδειχθεί η φιλία ανάμεσα στις δύο χώρες. Παράλληλα, δημιουργούνται επιτροπές οι οποίες θα προχωρήσουν σε αξιολόγηση των σχολικών βιβλίων και των χαρτών και στην μια και στην άλλη χώρα με στόχο την αφαίρεση των αλυτρωτικών περιεχομένων και την ευθυγράμμιση με το σύνολο των προτύπων που υποδεικνύονται από την UNESCO και το Συμβούλιο της Ευρώπης (Υ.Ε. / Γ.Γ.Ε.Ε, 2019).

Από την μεριά του το Ελληνικό κράτος είναι υποχρεωμένο να αποδεχτεί την είσοδο της Βόρειας Μακεδονίας στο NATO (Οργανισμός Βορειοατλαντικού Συμφώνου) και να επιτρέψει το σύνολο των ενταξιακών διαπραγματεύσεων της Βόρειας Μακεδονίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Στην συμφωνία αναγράφεται πως η Ελλάδα έχει το δικαίωμα ενστάσεων και βέτο κατά την πορεία ένταξης της Βόρειας Μακεδονίας στην ΕΕ, εάν παραβιαστούν οι όροι της συμφωνίας ή δεν προχωρήσουν σε ικανοποιητικό βαθμό οι αλλαγές που επέφερε η εσωτερική ονομασία της χώρας στο σύνολο των θεσμών και των εγγράφων. Τέλος, συμφωνήθηκε ότι κάθε πιθανή διένεξη θα επιλύεται κατόπιν συνεννόησης και των δύο χωρών, με διαμεσολαβήσεις του ΟΗΕ ή με προσφυγές στο Διεθνές Δικαστήριο (Υ. Ε. / Γ.Γ.Ε.Ε, 2019; Neofotistos, 2020).

Παρόλα αυτά, η ψήφιση της συμφωνίας προξένησε αντιδράσεις και μεγάλες κινητοποιήσεις και στις δύο χώρες (Σύριγος, 2019). Δεν μπορεί να μην αναφερθεί ως κοινή παραδοχή ότι η Συμφωνία των Πρεσπών, λειτούργησε ως υπενθύμιση ενός ανοιχτού ζητήματος και προκάλεσε διχασμό στο κοινωνικό σύνολο. Μεγάλος αριθμός από δημοσκοπήσεις εκείνη την χρονική περίοδο όπου κυρώθηκε η συμφωνία από την Βουλή των Ελλήνων, παρουσίαζαν ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των Ελλήνων πολιτών δεν ήταν θετικοί προς την αποδοχή της νέας ονομασίας και πως σκόπευαν να διατηρήσουν την προσφώνηση της χώρας ως “Σκόπια”. Μάλιστα, η αντίδραση των πολιτών στο σύνολο των χειρισμών της Ελληνικής πολιτείας κατά το 2018 και 2019 ήταν τόσο μεγάλη, όπου πλήθος συλλαλητηρίων με πολύ υψηλή συμμετοχή διοργανώθηκαν τόσο στην Αθήνα και την Θεσσαλονίκη, όσο και σε πλήθος άλλων μικρότερων πόλεων (Papadimas, 2018; Satanakis, 2018; Möller, 2019).

Παρόμοιο σκηνικό παρατηρήθηκε και στην Βόρεια Μακεδονία. Οι αντιδράσεις ήταν έντονες και μέσω συλλαλητηρίων οι διαδηλωτές δήλωναν την ότι δεν ικανοποιήθηκαν από το όνομα που προτάθηκε στην συμφωνία και είχαν ως βασικό αίτημα τους να μην υπάρξει διαφοροποίηση στο Σύνταγμα της χώρας. Οι ενστάσεις επικροτήθηκαν και από την πολιτική σκηνή, με την ανακοίνωση του προέδρου της χώρας Γκιόργκε Ιβάνοφ στις 26 Ιουνίου 2018 να αρνείται να υπογράψει την συμφωνία με το Ελληνικό κράτος, υποστηρίζοντας ότι η συμφωνία τοποθετεί την Βόρεια Μακεδονία σε θέση υποταγής και εξάρτησης από την Ελλάδα (The Guardian, 2018; Satanakis, 2018).

Το πρόγραμμα ανταλλαγής φοιτητών Erasmus και οι επιδράσεις του στην ευρωπαϊκή ταύτιση και την πολυπολιτισμικότητα.

Το πρόγραμμα Erasmus, το οποίο δημιουργήθηκε το 1987, είναι το μεγαλύτερο πρόγραμμα ανταλλαγής φοιτητών στον κόσμο και το πιο δημοφιλές πλαίσιο κινητικότητας σπουδαστών στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Σκοπός του είναι να συνδυάζει προγράμματα της ΕΕ αναφορικά με την εκπαίδευση, τη νεολαία, την επαγγελματική κατάρτιση, τον αθλητισμό και την δημιουργία Ευρωπαϊκής συνείδησης. Μέσω της κινητικότητας αυτής, μεταξύ άλλων, οι συμμετέχοντες έχουν τη δυνατότητα απόκτησης νέων γνώσεων και δεξιοτήτων που στοχεύουν στην προσωπική τους ανάπτυξη, να έρθουν αντιμέτωποι με διαφορετικούς πολιτισμούς και κουλτούρες, να καλλιεργήσουν την κριτική τους σκέψη και να αναπτύξουν το αίσθημα της ευρωπαϊκής ταυτότητας και συνεργασίας (Papatsiba, 2005, 2006; Lesjak et al., 2015; Jacobone & Moro, 2015; Van Mol & Michielsen, 2015; European Commission, 2019). Η ιδέα είναι ότι η ανάμιξη μαθητών διαφορετικών εθνικοτήτων ενσταλάζει την αίσθηση της ευρωπαϊκής ταυτότητας έναντι της εθνικής μεταξύ των συμμετεχόντων και χρησιμεύει ως οδός για τη δημιουργία ευρωπαίων πολιτών (Prodi, 2002; Figel, 2006, 2007).

Ο Bruter (2005) περιγράφει τον στόχο για την ανάπτυξη τέτοιων προγραμμάτων ανταλλαγής φοιτητών ως μία νέα μορφή «Κοινωνικής Σύμβασης» που θα επιτρέπει στους Ευρωπαίους πολίτες, να τους συνδέει κάτι παραπάνω εκτός από τα οικονομικά οφέλη που προσφέρει η Ευρώπη. Ακόμα, η Green (2007) χαρακτηρίζει το Erasmus ως ένα σημαντικό έργο της ΕΕ, ικανό να επεκτείνει την αίσθηση του «οικείου χώρου» του ατόμου πέρα από τα εθνικά

του σύνορα, δεδομένου ότι επιτρέπει την αλληλεπίδραση και την εξοικείωση με άλλους πολιτισμούς. Αντίστοιχα ο Fligstein (2008) αναφέρεται επίσης στην ευκαιρία αλληλεπίδρασης με άλλους Ευρωπαίους όταν οι σπουδαστές πηγαίνουν στο εξωτερικό, επισημαίνοντας ότι όταν σχηματίζονται φιλίες με άτομα από διαφορετικές ευρωπαϊκές χώρες, τα όρια μεταξύ ομάδων και εξωομάδων γίνονται θολά, και τελικά βλέπουν τον εαυτό τους περισσότερο ως ευρωπαίοι και λιγότερο ως άτομα διαφορετικών εθνικών ταυτοτήτων.

Οι King & Ruiz-Galices (2003) παρακολούθησαν 475 φοιτητές από βρετανικά πανεπιστήμια και διαπίστωσαν ότι οι φοιτητές που πέρασαν ένα χρόνο σπουδών σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες ήταν πιο φιλοευρωπαίοι και είχαν μεγαλύτερη αίσθηση Ευρωπαϊκής ταυτότητας από τους σπουδαστές που δεν είχαν σπουδάσει στο εξωτερικό. Ακόμα πιο πρόσφατα ο Van Mol (2011) εξέτασε 1054 φοιτητές που είχαν συμμετάσχει σε πρόγραμμα κινητικότητας, 798 φοιτητές που θα σπούδαζαν σίγουρα στο εξωτερικό μελλοντικά, 786 φοιτητές που ενδεχομένως θα σπούδαζαν στο εξωτερικό και 248 φοιτητές που δεν είχαν συμμετάσχει σε Erasmus από όλη την Ευρώπη. Ο ίδιος διαπίστωσε ότι οι σπουδαστές που ένιωθαν περισσότερο συνδεδεμένοι με την Ευρώπη ήταν εκείνοι που είχαν συμμετάσχει σε Erasmus. Στη δεύτερη θέση ήταν εκείνοι που θα συμμετείχαν μελλοντικά, ακολουθούμενοι από εκείνους που ίσως θα συμμετείχαν μελλοντικά και στην τελευταία θέση ήταν εκείνοι που δεν είχαν συμμετάσχει ή δεν προβλεπόταν να συμμετέχουν στο μέλλον. Όταν ρωτήθηκαν εάν θεωρούν τους εαυτούς τους πολίτες της Ευρώπης/Ευρωπαίους, το ίδιο μοτίβο εμφανίστηκε στις διάφορες ομάδες. Τόσο η μελέτη των King & Ruiz-Galices (2003), όσο και του Van Mol (2011) κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι μία περίοδος σπουδών στο εξωτερικό σχετίζεται θετικά με την ταύτιση με την Ευρώπη ή την αυξημένη αίσθηση του ανήκειν σε έναν ενιαίο ευρωπαϊκό χώρο, καθώς επίσης και με την αποδοχή των άλλων ευρωπαϊκών πολιτισμών.

Ωστόσο δύο άλλες μελέτες έχουν βρει ακριβώς το αντίθετο. Ο Sigalas παρακολούθησε 161 Βρετανούς φοιτητές που σπούδαζαν σε διάφορες ευρωπαϊκές χώρες, 241 από διάφορες ευρωπαϊκές χώρες που σπούδαζαν στη Βρετανία και 60 βρετανούς φοιτητές που δεν φοίτησαν στο εξωτερικό για να διερευνήσει εάν η φοίτηση στο εξωτερικό επηρέασε την ευρωπαϊκή ταυτότητα των φοιτητών (2010a) ή το επίπεδο υποστήριξης της ΕΕ (2010b). Και στις δύο περιπτώσεις, διαπίστωσε ότι η εμπειρία την κινητικότητας είχε μικρή επίδραση. Ομοίως, ο Wilson (2011) παρακολούθησε 99 φοιτητές Erasmus που ήταν κυρίως Βρετανοί στη Γαλλία και Γάλλοι σπουδαστές στο Ηνωμένο Βασίλειο και 145 βρετανούς σπουδαστές στο Ηνωμένο Βασίλειο

(ομάδα ελέγχου) για να διερευνήσει εάν η εμπειρία του Erasmus έκανε τους φοιτητές περισσότερο φιλοευρωπαίους. Ωστόσο, η έρευνα του κατάληξε στα ίδια αποτελέσματα με του Sigalas (2010a ; 2010b).

Σημαντικές είναι και οι διαφορές στα ευρήματα των Fligstein (2008) και Murphy-Lejeune (2002). Ο Fligstein (2008) παρουσίασε ότι οι φοιτητές του προγράμματος Erasmus που πηγαίνουν στο εξωτερικό, συνήθως απολαμβάνουν μία καλή εμπειρία από τον τοπικό πολιτισμό της χώρας υποδοχής και έχουν την ευκαιρία να αλληλεπιδράσουν με τους νέους από αυτές τις άλλες κοινωνίες με αποτέλεσμα να νιώθουν πιο ευρωπαίοι. Παρόλα αυτά, η Murphy-Lejeune (2002) διαπίστωσε ότι από τους φοιτητές που πήρε συνέντευξη που είχαν συμμετάσχει σε πρόγραμμα ανταλλαγής στο εξωτερικό, το ένα τρίτο των οποίων ήταν φοιτητές από Erasmus, σπάνια είχαν αλληλεπίδραση με άτομα από τη χώρα υποδοχής. Αντιθέτως, σχετίζονταν συχνά κυρίως με τους ομογενείς τους. Όπως αναφέρει η ίδια, αυτό αποτελεί μία μέθοδο για την αναπαράσταση μιας πρωταρχικής σχέσης μεταξύ τους γύρω από τον ξένο πολιτισμό, ένα είδος “σπίτι μακριά από το σπίτι”.

Όσο αφορά την καταπολέμηση των στερεοτύπων και την αποδοχή της πολυπολιτισμικότητας, συγκεκριμένα μέσω προγραμμάτων διαπολιτισμικής εκπαίδευσης ανταλλαγής φοιτητών, τα ευρήματα των ερευνών που επικεντρώνονται αποκλειστικά σε αυτό το ζήτημα συγκλίνουν προς μία θετική κατεύθυνση. Συγκεκριμένα ο Heinzmann και οι συνεργάτες του (2015) επιδίωξαν να διερευνήσουν την επίδραση των βραχύχρονων σπουδών στο εξωτερικό στη διαπολιτισμική ικανότητα, δηλαδή την ικανότητα του ατόμου να επικοινωνεί αποτελεσματικά και κατάλληλα σε διαπολιτισμικές καταστάσεις με βάση την διαπολιτισμική γνώση, τις δεξιότητες και τη στάση του (Deardoff, 2006), σε μία μελέτη μεταξύ μαθητών της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στην Ελβετία και διαπίστωσαν ότι οι μαθητές της ομάδας ελέγχου έδειξαν λιγότερη προθυμία να ασχοληθούν με ανθρώπους από άλλο πολιτισμικό υπόβαθρο σε σχέση με εκείνους που φοίτησαν στο εξωτερικό. Μετέπειτα διερεύνηση αποκάλυψε επίσης ότι οι μαθητές που είχαν συμμετάσχει στο πρόγραμμα κινητικότητας ήταν σημαντικά πιο ικανοί να ανταπεξέλθουν σε διάφορες διαπολιτισμικές συνθήκες σε σχέση με εκείνους που αποτελούσαν την ομάδα ελέγχου.

Ακόμα, σε άλλη έρευνα που πραγματοποιήθηκε με σκοπό να αποτυπώσει τις επιδράσεις του Erasmus σε Τούρκους συμμετέχοντες κατέληξε πως παρόλο που η Τουρκία και η Ευρώπη έχουν διαφορετικό τρόπο ζωής, όσον αφορά τις κοινωνικές σχέσεις και τις ψυχαγωγικές

δραστηριότητες, η εμπειρία του προγράμματος συνέβαλε ριζικά στην εξάλειψη των στερεοτύπων και αύξησε την “ανεκτικότητα” των συμμετεχόντων απέναντι σε άτομα διαφορετικών πολιτισμών, κάνοντας τους πιο “ανοιχτόμυαλος” (Zerman, 2014). Τα αποτελέσματα αυτά συγκλίνουν με εκείνα των Ajanović και Cize (2016), η έρευνα των οποίων είχε ως στόχο να εξετάσει την επιτυχία του προγράμματος Erasmus στην μείωση των προκαταλήψεων και των στερεοτύπων των φοιτητών Erasmus απέναντι στους Τούρκους και τη χώρα τους, εξετάζοντας την θεωρία της διομαδικής επαφής. Μέσα από την ποιοτική ανάλυση των στοιχείων που έλαβαν από τους φοιτητές του προγράμματος Erasmus προέκυψαν σημαντικά αποτελέσματα στη μείωση των προκαταλήψεων και των στερεοτύπων κατά τη διάρκεια του προγράμματος, παρά τις όποιες αρχικά αρνητικές πεποιθήσεις που είχαν.

Επιπροσθέτως, σε μία έρευνα που αφορούσε την αξιολόγηση των στάσεων των Αμερικανών σπουδαστών μετά από ένα βραχυπρόθεσμο πρόγραμμα σπουδών στο εξωτερικό, επιδιώκοντας να εξετάσει εάν οι φοιτητές που παρακολουθούν μαθήματα στο εξωτερικό, ανεξάρτητα από τη φύση των προγραμμάτων παρακολούθησης, μπορούν να αποκτήσουν «παγκόσμια συνείδηση» σε μεγαλύτερο βαθμό από εκείνους που εγγράφονται σε παρόμοια μαθήματα στην Πανεπιστημιούπολη, παρουσίασε ότι τα άτομα που είχαν συμμετάσχει στο πρόγραμμα κινητικότητας είχαν διευρύνει τους ορίζοντές τους ως προς την πολυπολιτισμικότητα του κόσμου, δείχνοντας μεγαλύτερη κατανόηση ως προς το διαφορετικό (Chieffo & Griffiths, 2004). Σε αντίστοιχα συμπεράσματα κατέληξε ακόμα μία έρευνα που αφορούσε Αμερικανούς φοιτητές που έλαβαν μέρος σε βραχυπρόθεσμα προγράμματα διάρκειας τεσσάρων εβδομάδων στο εξωτερικό. Τα αποτελέσματα της εν λόγω έρευνας με συμμετέχοντες που εγκαταστάθηκαν στην Αγγλία και την Ιρλανδία καταλήγουν πως τέτοιου είδους προγράμματα μπορούν να έχουν θετικό αντίκτυπο στην βελτίωση της κατανόησης και της αποδοχής άλλων πολιτισμών και στην καλλιέργεια της διαπολιτισμικής ευαισθησίας γενικότερα (Anderson, Lawton, Rexeisen & Hubbard, 2006).

Συνοψίζοντας, τα τελευταία χρόνια πολλοί συγγραφείς έχουν παρουσιάσει ότι η συμμετοχή σε προγράμματα όπως είναι το Erasmus λειτουργεί ως μέσο ενίσχυσης της ευρωπαϊκής ταυτότητας και καταπολέμησης των προκαταλήψεων και του ρατσισμού (King & Ruiz-Galices, 2003; Bruter, 2005; Green, 2007; Fligstein, 2008; Oborune, 2013; Ajanovic, Cizel & Cizel, 2016). Εντούτοις από τη βιβλιογραφία προκύπτει μία συζήτηση σχετικά με το αν η ανταλλαγή των

φοιτητών είναι αυτή που προκαλεί τη διέγερση της αίσθησης της ευρωπαϊκής ταυτότητας (Krämer-Byrne, 2002; King & Ruiz-Galices, 2003; Van Mol, 2011; Mitchell, 2012) ή αν οι φοιτητές που εκ των προτέρων είναι υποστηρικτές μιας ευρωπαϊκής ταυτότητας είναι εκείνοι που επιλέγουν να συμμετάσχουν σε Erasmus (Sigalas, 2010a, 2010b; Wilson, 2011; Kuhn, 2012; Van Roey & Eyckmans, 2016).

Σκοπός της παρούσας έρευνας

Η παρούσα έρευνα έχει σκοπό να εξετάσει το φαινόμενο της δευτερογενούς μετάθεσης της επαφής σε Έλληνες φοιτητές που έχουν συμμετάσχει στο πρόγραμμα ανταλλαγής φοιτητών (Erasmus) ως προς τις στάσεις τους απέναντι στους πολίτες της Βόρειας Μακεδονίας, εξετάζοντας επιπλέον τη σχέση μεταξύ συμμετοχής σε Erasmus και ευρωπαϊκής ταύτισης, αποδοχής της πολυπολιτισμικότητας, αδερφικής σχετικής αποστέρησης σε σχέση με τους πολίτες της Βόρειας Μακεδονίας και απειλής διακριτότητας αναφορικά με τους πολίτες της Βόρειας Μακεδονίας. Συγκεκριμένα, σκοπός είναι να εξετασθεί η σχέση μεταξύ εθνικής και ευρωπαϊκής ταύτισης και στάσεων απέναντι στους πολίτες της Βόρειας Μακεδονίας και ο ρυθμιστικός ρόλος της συμμετοχής σε Erasmus στην ανωτέρω σχέση, ο διαμεσολαβητικός ρόλος της επαφής με ευρωπαίους πολίτες και της πολυπολιτισμικότητας στη σχέση μεταξύ συμμετοχής ή όχι σε Erasmus και αδερφικής σχετικής αποστέρησης και απειλής διακριτότητας και τέλος ο διαμεσολαβητικός ρόλος των τελευταίων (αδερφικής σχετικής αποστέρησης και απειλής διακριτότητας) στην σχέση μεταξύ εθνικής ταύτισης και στάσεων απέναντι στους πολίτες της Βόρειας Μακεδονίας. Έτσι προκύπτουν οι εξής ερευνητικές υποθέσεις:

H1. Άτομα που έχουν συμμετάσχει σε Erasmus θα έχουν υψηλότερη ευρωπαϊκή ταύτιση σε σχέση με αυτούς που δεν έχουν συμμετάσχει.

H2. Άτομα που έχουν συμμετάσχει σε Erasmus θα είναι θετικότερα στην πολυπολιτισμικότητα σε σχέση με εκείνους που δεν έχουν συμμετάσχει.

H3. Άτομα που δεν έχουν συμμετάσχει σε Erasmus θα νιώθουν ισχυρότερη αδερφική σχετική αποστέρηση και θα αισθάνονται εντονότερα την απειλή διακριτότητας σε σχέση με εκείνους που έχουν συμμετάσχει.

H4. Η σχέση μεταξύ εθνικής ταύτισης και στάσεων απέναντι στους πολίτες της Βόρειας Μακεδονίας θα ρυθμίζεται από τη συμμετοχή ή όχι σε Erasmus, δηλαδή τα άτομα που έχουν υψηλότερη εθνική ταύτιση θα έχουν αρνητικότερη στάση απέναντι στους πολίτες της Βόρειας Μακεδονίας και αυτό θα είναι εντονότερο σε εκείνους που δεν έχουν συμμετάσχει σε Erasmus.

H5. Η σχέση μεταξύ ευρωπαϊκής ταύτισης και στάσεων απέναντι στους πολίτες της Βόρειας Μακεδονίας θα ρυθμίζεται από τη συμμετοχή ή όχι σε Erasmus, δηλαδή τα άτομα που έχουν υψηλότερη ευρωπαϊκή ταύτιση θα έχουν θετικότερη στάση απέναντι στους πολίτες της Βόρειας Μακεδονίας και αυτό θα είναι εντονότερο σε εκείνους που έχουν συμμετάσχει σε Erasmus.

H6. Τα άτομα που έχουν περισσότερη διομαδική επαφή με ευρωπαίους πολίτες θα έχουν θετικότερες στάσεις απέναντι στους πολίτες της Βόρειας Μακεδονίας και αυτή η σχέση θα διαμεσολαβείται από τις στάσεις απέναντι στους ευρωπαίους πολίτες, ως αποτέλεσμα της δευτερογενούς μετάθεσης της επαφής.

H7. Τα άτομα που έχουν συμμετάσχει σε Erasmus θα νιώθουν λιγότερη (H7α) αδερφική σχετική αποστέρηση και (H7β) απειλή διακριτότητας και αυτό θα οφείλεται στο ότι θα έχουν περισσότερη διομαδική επαφή με ευρωπαίους πολίτες και υψηλότερη αποδοχή στην πολυπολιτισμικότητα.

H8. Τα άτομα που έχουν υψηλή εθνική ταύτιση θα έχουν αρνητικότερες στάσεις απέναντι στους πολίτες της Βόρειας Μακεδονίας και αυτή η σχέση θα διαμεσολαβείται από την αδερφική σχετική αποστέρηση.

H9. Τα άτομα που έχουν υψηλή εθνική ταύτιση θα έχουν αρνητικότερες στάσεις απέναντι στους πολίτες της Βόρειας Μακεδονίας και αυτή η σχέση θα διαμεσολαβείται από την απειλή διακριτότητας.

Μέθοδος

Συμμετέχοντες

Στην παρούσα έρευνα έλαβαν μέρος συνολικά 257 άτομα. Όλοι οι συμμετέχοντες συμπλήρωσαν το ερωτηματολόγιο διαδικτυακά κατά την διάρκεια Μαΐου – Οκτωβρίου 2020. Να σημειωθεί ότι η δειγματοληπτική τεχνική που εφαρμόστηκε ήταν μη ελέγχου πιθανοτήτων, δηλαδή ευκαιριακή δειγματοληψία. Οι συμμετέχοντες συμπλήρωσαν το ερωτηματολόγιο οικειοθελώς, ενώ βασικές προϋποθέσεις ήταν να είναι νεαρά άτομα, ηλικιακού εύρους 18 έως 30 ετών, ώστε να μην υπάρχει μεγάλο χρονικό διάστημα από τότε που είχαν συμμετάσχει στο πρόγραμμα ανταλλαγής φοιτητών και να μιλάνε την Ελληνική γλώσσα.

Ειδικότερα, από το σύνολο του δείγματος (N= 257), το 55,6% ήταν άντρες και το 44,4% γυναίκες με μέση ηλικία 24.5 ± 2.2 έτη. Το 49% δεν είχε συμμετάσχει σε πρόγραμμα ανταλλαγής φοιτητών Erasmus, ενώ το 51% είχε, με μέση διάρκεια 5.6 ± 1 μήνες. Η συμμετοχή σε πρόγραμμα Erasmus κωδικοποιήθηκε με 1 και η μη συμμετοχή με 0. Επίσης, το 31.5% ήταν εργαζόμενοι, το 54.1% ήταν φοιτητές και το 14.4% άνεργοι. Αναφορικά με το μορφωτικό επίπεδο, το 77.8% ήταν προπτυχιακοί φοιτητές, ενώ το 20.6% ήταν μεταπτυχιακοί φοιτητές. Περισσότερες πληροφορίες παρατίθενται στον Πίνακα 1 του παραρτήματος.

Διαδικασία

Ο ερευνητής κατάφερε να έρθει σε επικοινωνία με διάφορες ομάδες φοιτητών μέσω γνωστής διαδικτυακής πλατφόρμας οι οποίες αφορούσαν το Erasmus. Παίρνοντας τις απαραίτητες άδειες από τους διαχειριστές των ομάδων, κοινοποιήθηκε η ηλεκτρονική διεύθυνση της έρευνας μέσω της οποίας οι ενδιαφερόμενοι είχαν την δυνατότητα να συνδεθούν και να συμπληρώσουν το ερωτηματολόγιο. Αντίστοιχη διαδικασία πραγματοποιήθηκε και με το ερωτηματολόγιο που αφορούσε τα άτομα που δεν είχαν συμμετάσχει σε Erasmus με την διαφορά ότι οι ομάδες στις οποίες κοινοποιήθηκε το ερωτηματολόγιο προς απάντηση δεν σχετίζονταν καθόλου με αυτό το πρόγραμμα ανταλλαγής φοιτητών. Τα δεδομένα από τα ερωτηματολόγια επεξεργάστηκαν μέσω της χρήσης του προγράμματος SPSS.

Δεοντολογία και Ηθικά ζητήματα.

Η παρούσα έρευνα ακολούθησε κατά γράμμα τον κώδικα δεοντολογίας για την αποφυγή οποιονδήποτε ηθικών ζητημάτων. Συγκεκριμένα ζητήθηκε από κάθε συμμετέχοντα πριν από την συμπλήρωση των ερωτηματολογίων να συμπληρώσει φόρμα συγκατάθεσης, έχοντας επίσης γίνει η απαραίτητη ενημέρωση για το θέμα της έρευνας, καθώς και για τον ρόλο της συμμετοχής τους

σε αυτήν. Μέσω της φόρμας αυτής επίσης διευκρινίστηκε η εθελοντική τους συμμετοχή και δόθηκε η απαιτούμενη έμφαση στην ειλικρίνεια των απαντήσεων τους. Στην προσπάθεια για την αποφυγή σκόπιμων απαντήσεων, επιδιώχθηκε, στον βαθμό που ήταν εφικτό, μια επαρκής ενημέρωση του δείγματος αναφορικά με την έρευνα, χωρίς ωστόσο να προΐδεαστεί για το θέμα της. Επίσης, έγινε γνωστό στους συμμετέχοντες πως δεν ήταν υποχρεωμένοι να αναγράψουν το ονοματεπώνυμο τους, εξασφαλίζοντας κατά αυτόν τον τρόπο την εχεμύθεια, την εμπιστευτικότητα και την καθολικότητα των απαντήσεων τους. Ωστόσο, δόθηκε η δυνατότητα στα άτομα τα οποία επιθυμούσαν να πληροφορηθούν μετέπειτα για τα αποτελέσματα της έρευνας να αναγράψουν τη προσωπική διεύθυνση του ηλεκτρονικού ταχυδρομείου τους (email).

Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε επιπλέον στο θέμα της αποχώρησης από την έρευνα, η οποία ήταν εφικτή οποιαδήποτε στιγμή το επιθυμούσαν με την πλήρη απομάκρυνση και καταστροφή των δεδομένων τους. Μάλιστα, ορίστηκε μια συγκεκριμένη ημερομηνία, για όσους επιθυμούσαν την αποχώρησόν τους από την διαδικασία και την καταστροφή των δεδομένων των απαντήσεών τους. Επιπροσθέτως, η προσωπική διεύθυνση ηλεκτρονικού ταχυδρομείου του ερευνητή αναγραφόταν για όσους ήθελαν να έρθουν σε επικοινωνία με τον ερευνητή για οποιαδήποτε διευκρίνηση. Τόσο ο ίδιος ο ερευνητής όσο και οι συμμετέχοντες δεν διέτρεξαν κανέναν κίνδυνο σε κανένα στάδιο της έρευνας.

Μετρήσεις

Η συλλογή των δεδομένων έγινε με δομημένα ατομικά ανώνυμα αυτοσυμπληρωνόμενα ερωτηματολόγια, τα οποία οι συμμετέχοντες συμπλήρωναν ηλεκτρονικά ακολουθώντας σχετικό σύνδεσμο. Με βάση τις ανάγκες της παρούσας έρευνας προέκυψαν δύο εκδοχές ερωτηματολογίων, ένα για όσους είχαν συμμετάσχει σε πρόγραμμα Erasmus και ένα για όσους δεν είχαν συμμετάσχει. Η συμπλήρωση κάθε ερωτηματολογίου διαρκούσε περίπου δεκαπέντε με είκοσι λεπτά της ώρας. Στο εισαγωγικό σημείωμα των ερωτηματολογίων, υπήρχαν πληροφορίες σχετικά με το σκοπό και τις προϋποθέσεις συμμετοχής στην έρευνα. Οι συμμετέχοντες κλήθηκαν επίσης να απαντήσουν μεταξύ άλλων σε δημογραφικές ερωτήσεις όπως: το φύλο, η ηλικία, το επίπεδο εκπαίδευσης, η απασχόληση και το χρονικό διάστημα που διήρκεσε το πρόγραμμα Erasmus συγκεκριμένα για εκείνους που είχαν λάβει μέρος.

Μέτρηση ποσότητας επαφής: Η μέτρηση της ποσότητας της επαφής έγινε μέσω ερωτήσεων βασισμένων στους Islam και Hewstone (1993). Συγκεκριμένα όλοι οι συμμετέχοντες

ρωτήθηκαν με πόσα άτομα από την εξωομάδα (ευρωπαίοι πολίτες) έχουν έρθει σε επαφή και πόσους φίλους έχουν από τα άτομα της εξωομάδας (κανέναν, έναν, δύο έως πέντε, πέντε έως δέκα, πάνω από δέκα). Επίσης, οι ερωτηθέντες που είχαν κάνει Erasmus δήλωσαν πόσο συχνά είχαν επαφή με μέλη της εξωομάδας (πολίτες χώρας όπου πήγαν με Erasmus): α) στο πανεπιστήμιο, β) στην γειτονιά που διέμεναν γ) ως φίλοι, δ) για χρήσιμες πληροφορίες κατά την διαμονή τους, ε) σε επισκέψεις/συγκεντρώσεις στα σπίτια τους (1 = Ποτέ – 7 = Πάρα πολύ συχνά). Η κλίμακα παρουσίασε καλό δείκτη αξιοπιστίας Cronbach's $\alpha = .801$. Αντιστοίχως, τα άτομα που δεν είχαν συμμετάσχει δήλωσαν πόσο συχνά είχαν επαφή με μέλη της εξωομάδας (πολίτες ευρωπαϊκών χωρών): α) στο πλαίσιο της δουλειάς τους, β) μέσω κάποιου ταξιδιού, γ) ως φίλοι φίλων τους, δ) στην γειτονιά τους (1 = Ποτέ – 7 = Πάρα πολύ συχνά). Η κλίμακα (ποσότητα επαφής μη Ερασμιακών) αυτή είχε Cronbach's $\alpha = .769$.

Μέτρηση ποιότητας επαφής: Η ποιότητάς της επαφής έγινε μέσω πέντε ερωτήσεων. Ειδικότερα, όλοι οι συμμετέχοντες ερωτήθηκαν εάν αντιλήφθηκαν την επαφή τους με τα μέλη της εξωομάδας ως: α) υποχρεωτική ή οικειοθελή (7 = εντελώς υποχρεωτική – 1 = εντελώς οικειοθελή), β) επιφανειακή ή φιλική (7 = πολύ επιφανειακή – 1 = πολύ φιλική), γ) ανταγωνιστική ή συνεργατική (7 = πολύ ανταγωνιστική – 1 = πολύ συνεργατική, δ) θετική ή αρνητική (7 = πολύ θετική – 1 = πολύ αρνητική, ε) ευχάριστη ή δυσάρεστη (7 = πολύ ευχάριστη – 1 = πολύ δυσάρεστη). Οι ερωτήσεις αυτές βασίστηκαν επίσης σε εκείνες των Islam και Hewstone (1993) και η κλίμακα παρουσιάστηκε να έχει Cronbach's $\alpha = .736$. Δημιουργήθηκε **δείκτης επαφής** από το γινόμενο ποσότητας και ποιότητας επαφής, κατά τη συνήθη πρακτική στις σχετικές προηγούμενες έρευνες.

Μέτρηση στάσεων απέναντι στα άτομα της εξωομάδας (πολίτες χώρας υποδοχής Erasmus, πολίτες άλλων ευρωπαϊκών χωρών και πολίτες Βόρειας Μακεδονίας): Η μέτρηση των στάσεων απέναντι στα άτομα της εκάστοτε εξωομάδας έγινε μέσω ερωτήσεων όπως: «Ποια είναι η στάση σας γενικά απέναντί στους πολίτες της χώρας που κάνατε Erasmus/ πολίτες άλλων ευρωπαϊκών χωρών/ πολίτες της Βόρειας Μακεδονίας;» (1 = πολύ αρνητική – 7 = πολύ θετική). Επίσης, οι συμμετέχοντες ερωτήθηκαν τι νομίζουν γι' αυτά τα άτομα και συγκεκριμένα αν τα θεωρούν: α) κακά ή καλά (1 = πολύ κακά – 7 = πολύ καλά), δυσάρεστα ή ευχάριστα (1 = πολύ δυσάρεστα – 7 = πολύ ευχάριστα), αγενή ή ευγενικά (1 = πολύ αγενείς – 7 = πολύ ευγενείς), πονηρά ή καλοκάγαθα (1 = πολύ πονηρά – 7 = πολύ καλοκάγαθα), χαζά ή έξυπνα (1 = πολύ χαζά – 7 = πολύ έξυπνα), απεχθή ή αξιαγάπητα (1 = πολύ απεχθή – 7 = πολύ αξιαγάπητα), τεμπέλικα ή

δουλευτές (1 = πολύ τεμπέλικα – 7 = πολύ δουλευτές). Υψηλότερα σκορ υποδηλώνουν θετικότερη στάση απέναντι στην εκάστοτε εξωομάδα αναφοράς. Υψηλό δείκτη αξιοπιστίας παρουσίασε τόσο η κλίμακα μέτρησης των στάσεων απέναντι στους πολίτες χώρας Erasmus/ ευρωπαίους πολίτες με Cronbach's $\alpha = .872$, όσο και η αντίστοιχη κλίμακα των στάσεων απέναντι στους πολίτες της Βόρειας Μακεδονίας με Cronbach's $\alpha = .963$.

Μέτρηση εθνικής και ευρωπαϊκής ταύτισης: Τόσο η εθνική όσο και η ευρωπαϊκή ταύτιση μετρήθηκαν αξιοποιώντας την κλίμακα των Leach και των συνεργατών του (2008). Η κλίμακα αυτή αποτελείται από 14 δηλώσεις οι οποίες ομαδοποιούνται σε πέντε υπο-κλίμακες: α) Αυτοκατηγοριοποίηση (πχ. Έχω πολλά κοινά με τον μέσο Έλληνα/Ευρωπαίο), β) Ομοιογένεια της ενδοομάδας (πχ. Οι Έλληνες/Ευρωπαίοι πολίτες μοιάζουν πολύ μεταξύ τους), γ) Ικανοποίηση (πχ. Χαίρομαι που είμαι Έλληνας/Ευρωπαίος), δ) Αλληλεγγύη (πχ. Νιώθω αλληλεγγύη με τους Έλληνες/Ευρωπαίους) και ε) Κεντρικότητα (πχ. Το ότι είμαι Έλληνας/Ευρωπαίος αποτελεί σημαντικό μέρος του πώς βλέπω τον εαυτό μου). Η μορφή της κλίμακας ήταν Likert -7 σημείων (1 = Διαφωνώ απόλυτα - 7 = Συμφωνώ απόλυτα). Οι υψηλότερες βαθμολογίες αντανακλούν μεγαλύτερη εθνική και ευρωπαϊκή ταύτιση αντίστοιχα. Η κλίμακα της εθνικής ταύτισης είχε Cronbach's $\alpha = .927$, ενώ της ευρωπαϊκής ταύτισης Cronbach's $\alpha = .926$.

Μέτρηση της πολυπολιτισμικότητας: Η μέτρηση της πολυπολιτισμικότητας έγινε μέσω ενός ερωτηματολογίου 10 ερωτήσεων βασισμένων στους Arends-Tóth και Vijver (2003). Όλοι οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να απαντήσουν μέσω μιας κλίμακας Likert -7 σημείων (1 = Διαφωνώ απόλυτα - 7 = Συμφωνώ απόλυτα) σε δηλώσεις όπως: «Οι μειονότητες θα πρέπει να βοηθούνται ώστε να διατηρούν την πολιτισμική τους κληρονομιά στην Ελλάδα» και «Το καλύτερο για την Ελλάδα είναι όλοι οι άνθρωποι να ξεχάσουν τις πολιτισμικές τους διαφορές το γρηγορότερο». Οι υψηλότερες βαθμολογίες υποδηλώνουν μεγαλύτερη ανοχή και αποδοχή της πολυπολιτισμικότητας, ενώ η κλίμακα παρουσίασε καλό δείκτη αξιοπιστίας Cronbach's $\alpha = .830$.

Μέτρηση αίσθησης αδερφικής σχετικής αποστέρησης: Η αίσθηση της αδερφικής σχετικής αποστέρησης μετρήθηκε μέσω τριών προτάσεων βασισμένων στους Abrams και Grant (2012): «Οι πολίτες της Βόρειας Μακεδονία γενικά κερδίζουν περισσότερα προνόμια μέσω της Συμφωνίας των Πρεσπών από ότι οι Έλληνες», «Νιώθω απογοητευμένος και δυσαρεστημένος σχετικά με τον αριθμό των προνομίων που εξασφαλίζονται για την Βόρεια Μακεδονία, σε σχέση με την Ελλάδα, μέσω της επικύρωσης αυτής της συνθήκης» και «Συγκρίνοντάς τους Έλληνες με

τους πολίτες της Βόρειας Μακεδονίας μετά την υπογραφή της συμφωνίας, είμαι ικανοποιημένος με το πως είναι τα πράγματα τώρα». Οι συμμετέχοντες κλήθηκαν να απαντήσουν μέσω κλίμακας Likert -7 σημείων (1 = Διαφωνώ απόλυτα - 7 = Συμφωνώ απόλυτα). Οι υψηλότερες βαθμολογίες αντανακλούν μεγαλύτερη αίσθηση αδερφικής σχετικής αποστέρησης. Η κλίμακα είχε Cronbach's $\alpha = .949$.

Μέτρηση απειλής διακριτότητας: Η απειλή της διακριτότητας της ομάδας μετρήθηκε χρησιμοποιώντας τρεις δηλώσεις (Schmid et al., 2009): «Με ενοχλεί όταν άλλοι δεν βλέπουν τις σημαντικές διαφορές ανάμεσα στην Βόρεια Μακεδονία και την Μακεδονία της Ελλάδας», «Δεν είναι σωστό που Έλληνες της Βόρειας Ελλάδας και οι πολίτες της Βόρειας Μακεδονίας μοιράζονται το όνομα Μακεδόνες» και «Με ενοχλεί όταν άλλοι βλέπουν τόσο τους Έλληνες της Βόρειας Ελλάδας, όσο και τους πολίτες της Βόρειας Μακεδονίας ως απογόνους του Μεγάλου Αλεξάνδρου». Οι απαντήσεις ήταν υπό μορφή κλίμακας Likert -7 σημείων (1 = Διαφωνώ απόλυτα - 7 = Συμφωνώ απόλυτα). Οι υψηλότερες βαθμολογίες αντανακλούν μεγαλύτερη απειλή διακριτικότητας, ενώ η κλίμακα είχε πολύ υψηλό δείκτη αξιοπιστίας Cronbach's $\alpha = .953$.

Αποτελέσματα

Προκαταρκτικά αποτελέσματα

Πραγματοποιήθηκε μια σειρά από t- test ανεξάρτητων δειγμάτων με σκοπό να συγκριθούν οι μέσοι όροι της διομαδικής επαφής με ευρωπαίους πολίτες, των στάσεων απέναντι στους ευρωπαίους πολίτες, στους πολίτες της Βόρειας Μακεδονίας και στην συνθήκη των Πρεσπών, της πολυπολιτισμικότητας, της εθνικής και ευρωπαϊκής ταύτισης, της αδερφικής σχετικής αποστέρησης και της απειλής διακριτότητας σε άτομα που έχουν και άτομα που δεν έχουν συμμετάσχει σε πρόγραμμα ανταλλαγής φοιτητών Erasmus (Πίνακας 2). Ως προς την επαφή με ευρωπαίους πολίτες, τα αποτελέσματα έδειξαν ότι υπάρχουν στατιστικά σημαντικές διαφορές; $t(228.544) = -13.56, p < .001$, με εκείνους που έχουν συμμετάσχει σε πρόγραμμα Erasmus να

παρουσιάζουν περισσότερη διομαδική επαφή ($M = 23.2, SD = 8.4$), έναντι εκείνων που δεν είχαν ($M = 11.1, SD = 5.6$).

Παρόλα αυτά, ως προς τις στάσεις απέναντι στους ευρωπαϊούς πολίτες δεν παρουσιάστηκαν στατιστικά σημαντικές διαφορές; $t(165.955) = .065, p = .948$, με τους Ερασμιακούς ($M = 4.9, SD = 1.0$), όσο και τους μη Ερασμιακούς ($M = 5.0, SD = .40$) να σημειώνουν θετική στάση. Ωστόσο, από τα αποτελέσματα της ανάλυσης, παρατηρήθηκαν στατιστικά σημαντικές διαφορές ως προς τις στάσεις απέναντι σε πολίτες της Βόρειας Μακεδονίας; $t(250.250) = -6.57, p < .001$, αλλά και ως προς τις στάσεις απέναντι στην συνθήκη των Πρεσπών; $t(-6.573) = -6.79, p < .001$. Τα άτομα που δεν είχαν συμμετάσχει σε Erasmus είχαν λιγότερο θετική στάση τόσο στην πρώτη περίπτωση ($M = 2.7, SD = 1.2$), όσο και στην δεύτερη ($M = 2.0, SD = 1.4$), σε σχέση με εκείνα που είχαν συμμετάσχει ($M = 3.7, SD = 1.1$ και $M = 3.3, SD = 1.6$ αντίστοιχα). Στατιστικά σημαντικές διαφορές σημειώθηκαν επίσης και ως προς την πολυπολιτισμικότητα; $t(211.470) = -7.27, p < .001$, με τους Ερασμιακούς να είναι περισσότερο υποστηρικτές της ($M = 4.5, SD = .66$) σε σύγκριση με εκείνους που δεν έχουν συμμετάσχει στο πρόγραμμα ($M = 3.7, SD = 1.0$), επομένως η H2 επιβεβαιώθηκε.

Αντιθέτως, σημαντικές διαφορές δεν παρατηρήθηκαν ούτε στην εθνική ταύτιση; $t(255) = 1.68, p = .093$, αλλά ούτε και στην ευρωπαϊκή ταύτιση; $t(255) = -1.46, p = .143$. Τόσο στην περίπτωση της εθνικής, οι Ερασμιακοί ($M = 4.7, SD = .81$) και οι μη Ερασμιακοί ($M = 4.9, SD = 1.0$), όσο και στην περίπτωση της ευρωπαϊκής ταύτισης, οι πρώτοι ($M = 4.6, SD = .90$) και οι δεύτεροι ($M = 4.4, SD = .82$) παρουσιάζουν τον ίδιο βαθμό ταύτισης. Επομένως, η H1, δηλαδή ότι άτομα που έχουν συμμετάσχει σε Erasmus θα έχουν υψηλότερη ευρωπαϊκή ταύτιση σε σχέση με αυτούς που δεν έχουν συμμετάσχει δεν επιβεβαιώθηκε. Επιπροσθέτως, στατιστικά σημαντικές διαφορές βρέθηκαν αναφορικά με την αδερφική σχετική αποστέρηση; $t(-1.469) = 7.92, p < .001$. Συγκεκριμένα, τα άτομα που δεν έχουν συμμετάσχει σε Erasmus φαίνεται να νιώθουν μεγαλύτερη σχετική αποστέρηση ($M = 5.7, SD = 1.4$) σε σχέση με εκείνα που έχουν συμμετάσχει ($M = 4.3, SD = 1.2$). Αντίστοιχα στατιστικά σημαντικά ευρήματα παρουσιάζονται και σε σχέση με την απειλή διακριτότητας; $t(255) = 5.94, p < .001$, με τους Ερασμιακούς να δείχνουν ότι αισθάνονται λιγότερη απειλή ($M = 4.7, SD = 1.4$) από ότι οι μη Ερασμιακοί ($M = 5.8, SD = 1.5$), επομένως η H3 επιβεβαιώθηκε.

Πίνακας 2. Συγκρίσεις μέσων όρων μεταξύ μη Ερασμιακών και Ερασμιακών ως προς τις μεταβλητές υπό μελέτη.

	Non Erasmus (N=126)		Erasmus (N= 131)		<i>t</i>	<i>df</i>	<i>p</i>
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>			
Διομαδική Επαφή	11.125	5.656	23.205	8.406	-13.56	228.544	.000
Στάσεις σε EU πολίτες	5.001	.397	4.994	1.077	0.065	165.955	.948
Στάσεις σε πολίτες B.M	2.721	1.264	3.711	1.144	-6.57	250.25	.000
Στάσεις σε Συνθήκη Πρεσπών	2.04	1.422	3.32	1.599	-6.79	-6.573	.000
Πολυπολιτισμικότητα	3.756	1.041	4.553	.667	-7.27	211.47	.000
Εθνική Ταύτιση	4.952	.962	4.765	.814	1.68	255	.093
Ευρωπαϊκή Ταύτιση	4.493	.826	4.651	.899	-1.46	255	.143
Αδερφική Σχετική Αποστέρηση	5.709	1.458	4.366	1.243	7.92	-1.469	.000
Απειλή Διακριτότητας	5.891	1.547	4.781	1.446	5.94	255	.000

Μέσα από αναλύσεις συσχέτισης Pearson's *r* (Πίνακας 3) διαπιστώθηκε ότι η διομαδική επαφή έχει ισχυρή θετική συσχέτιση με την συμμετοχή (κωδικός 1) ή όχι (κωδικός 0) σε Erasmus ($r = .645, p < .001$), και θετική συσχέτιση ($r = .352, p < .001$) με τις στάσεις απέναντι σε ευρωπαίους πολίτες. Από την άλλη, οι στάσεις απέναντι στους πολίτες της Βόρειας Μακεδονίας φάνηκε να έχουν θετική συσχέτιση με την συμμετοχή στο πρόγραμμα ($r = .381, p < .001$), με την διομαδική επαφή ($r = .492, p < .001$) και τις στάσεις απέναντι σε ευρωπαίους ($r = .306, p < .001$). Αναφορικά με την ευρωπαϊκή ταύτιση παρουσιάστηκε να έχει ασθενή θετική συσχέτιση με την διομαδική επαφή ($r = .162, p < .001$), θετική συσχέτιση με τις στάσεις απέναντι στους ευρωπαίους πολίτες ($r = .416, p < .001$), αλλά ασθενή αρνητική συσχέτιση με τις στάσεις απέναντι σε πολίτες της Βόρειας Μακεδονίας ($r = -.149, p = .018$). Από την άλλη, η Εθνική ταύτιση έχει ασθενή αρνητική συσχέτιση με την διομαδική επαφή ($r = -.182, p < .001$), αρνητική συσχέτιση με τις στάσεις απέναντι σε ευρωπαίους πολίτες ($r = -.332, p < .001$) και θετική με ευρωπαϊκή ταύτιση ($r = .449, p < .001$).

Επίσης, η ανάλυση έδειξε ότι αδερφική σχετική αποστέρηση έχει αρνητική συσχέτιση με την συμμετοχή ή όχι σε Erasmus ($r = -.446, p < .001$), ισχυρή αρνητική με την διομαδική επαφή

($r = -.596, p < .001$), αρνητική με τις στάσεις σε Ευρωπαίους πολίτες ($r = -.326, p < .001$), ισχυρή αρνητική με τις στάσεις απέναντι σε πολίτες της Βόρειας Μακεδονίας ($r = -.801, p < .001$) και θετική συσχέτιση με την εθνική ταύτιση ($r = .323, p < .001$). Η απειλή διακριτότητας παρουσιάστηκε να είναι αρνητικά συσχετισμένη με την συμμετοχή στο πρόγραμμα ανταλλαγής φοιτητών ($r = -.349, p < .001$), να έχει ισχυρή αρνητική συσχέτιση με την διομαδική επαφή ($r = -.570, p < .001$), αρνητική με τις στάσεις σε ευρωπαίους πολίτες ($r = -.330, p < .001$), ισχυρή αρνητική με τις στάσεις σε πολίτες της Βόρειας Μακεδονίας ($r = -.775, p < .001$), αλλά θετική συσχέτιση με την εθνική ταύτιση ($r = .370, p < .001$) και ισχυρή θετική με την αδερφική σχετική αποστέρηση ($r = .948, p < .001$). Τέλος, σε σχέση με την πολυπολιτισμικότητα φάνηκε ότι έχει θετική συσχέτιση με την συμμετοχή ($r = .417, p < .001$), ισχυρή θετική συσχέτιση με την διομαδική επαφή ($r = .510, p < .001$), ασθενή θετική με τις στάσεις σε ευρωπαίους πολίτες ($r = .251, p < .001$), υψηλή θετική με τις στάσεις απέναντι στους πολίτες της Βόρειας Μακεδονίας ($r = .706, p < .001$), αλλά αντίθετα αρνητική συσχέτιση με την εθνική ταύτιση ($r = -.450, p < .001$), ισχυρή αρνητική με την αδερφική σχετική αποστέρηση ($r = -.663, p < .001$) και την απειλή διακριτότητας ($r = -.610, p < .001$). Περισσότερες πληροφορίες παρέχονται στον Πίνακα 3.

Πίνακας 3. Αποτελέσματα ανάλυσης συσχέτισης.

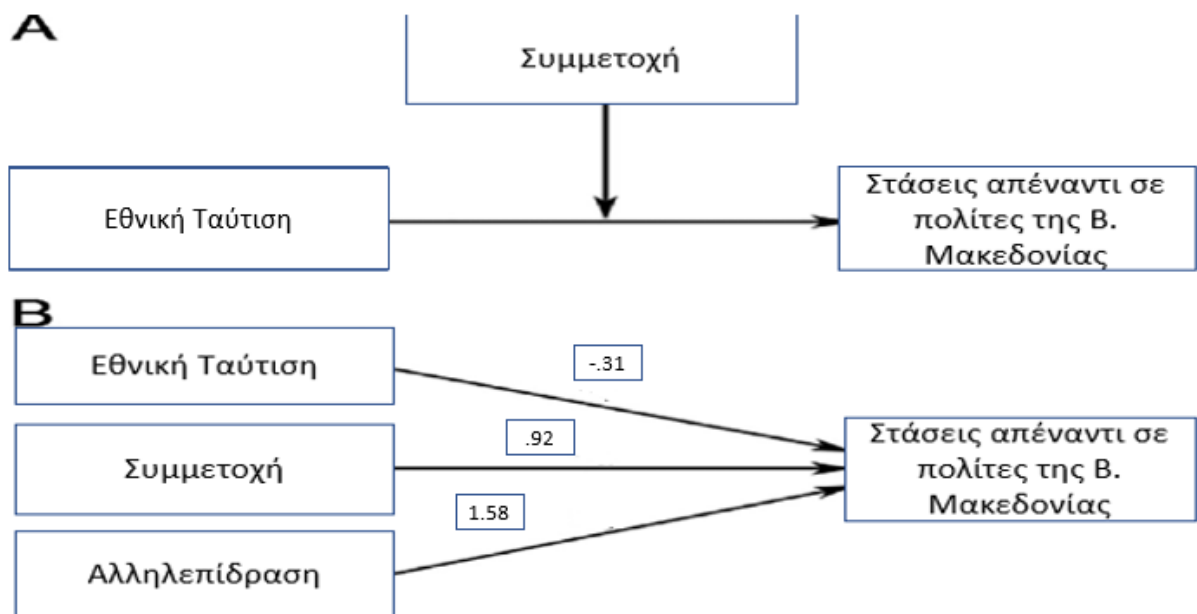
Μεταβλητές	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1. Συμμετοχή									
2. Διομαδική Επαφή	.645***								
3. Στάσεις σε Ευρωπαίους πολίτες	-.004	.352***							
4. Στάσεις σε πολίτες Β.Μ	.381***	.492***	.306***						
5. Ευρωπαϊκή Ταύτιση	.092	.162**	.416***	-.148*					
6. Εθνική Ταύτιση	-.105	-.182***	.041	-.332***	.499***				
7. Αδερφική Σχετική Αποστέρηση	-.446***	-.596***	-.326***	-.801***	.019	.323***			
8. Απειλή διακριτότητας	-.349***	-.570***	-.330***	-.775***	.018	.327***	.948***		
9. Πολυπολιτισμικότητα	.417***	.510***	.251***	.706***	-.081	-.450***	-.663***	-.610***	

* $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$

Κυρίως αποτελέσματα

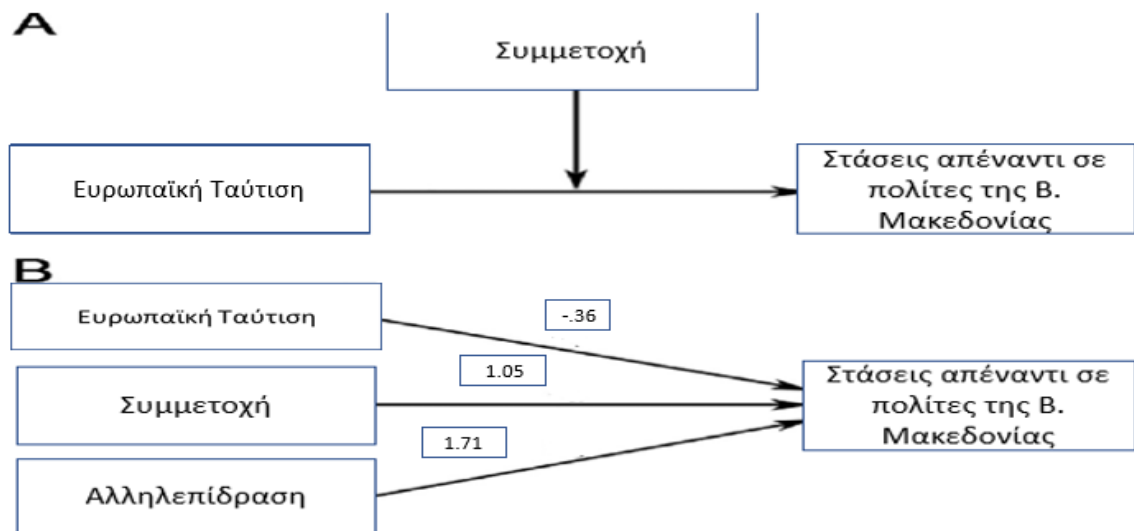
Για να εξετασθεί αν η συμμετοχή σε πρόγραμμα Erasmus έχει ρυθμιστικό ρόλο στην σχέση μεταξύ της εθνικής ταύτισης και των στάσεων απέναντι στους πολίτες της Βόρειας Μακεδονίας (H4), πραγματοποιήθηκε μια ανάλυση ρύθμισης (Model 1 κατά Hayes, 2016) μέσω του PROCESS 3.5 (Σχεδιάγραμμα 1.). Το μοντέλο φάνηκε να είναι στατιστικά σημαντικό, $F(3, 253) = 90.85, p < .001, R^2 = .51$. Τα αποτελέσματα παρουσίασαν στατιστικά σημαντικές τόσο την επίδραση της εθνικής ταύτισης ($b = -.31, se = .06, t(253) = -4.86, p < .001, C.I. [-.44, -.18]$) και της συμμετοχής ή όχι σε Erasmus ($b = .92, se = .11, t(253) = 8.14, p < .001, C.I. [.70, 1.15]$), όσο και της αλληλεπίδρασης μεταξύ τους ($b = 1.58, se = .12, t(253) = 12.27, p < .001, C.I. [1.33, 1.83]$). Ειδικότερα, στους μη Ερασματικούς η αύξηση της εθνικής ταύτισης επιφέρει αρνητικότερη στάση ($b = -1.10, se = .08, t(253) = -13.12, p < .001, C.I. [-1.27, -.94]$), ενώ στους Ερασματικούς επιφέρει θετικότερη στάση ($b = .47, se = .09, t(253) = 4.90, p < .001, C.I. [.28, .67]$) απέναντι στους πολίτες της Βόρειας Μακεδονίας και ως εκ τούτου η συμμετοχή στο πρόγραμμα ανταλλαγής φοιτητών φαίνεται να έχει ρυθμιστικό ρόλο στην σχέση μεταξύ της εθνικής ταύτισης και των στάσεων απέναντι στους πολίτες της Βόρειας Μακεδονίας.

Σχεδιάγραμμα 1. Ο Ρυθμιστικός Ρόλος της Συμμετοχής σε Erasmus στην Σχέση μεταξύ Εθνικής Ταύτισης και Στάσεων απέναντι στους Πολίτες της Βόρειας Μακεδονίας.

Ομοίως, ρυθμιστική ανάλυση (Model 1) εφαρμόστηκε και για να εξετασθεί αν η συμμετοχή σε πρόγραμμα Erasmus έχει ρυθμιστικό ρόλο στην σχέση μεταξύ της ευρωπαϊκής ταύτισης και των στάσεων απέναντι στους πολίτες της Βόρειας Μακεδονίας (H5) (Σχεδιάγραμμα 2). Το μοντέλο φάνηκε επίσης να είναι στατιστικά σημαντικό; $F(3, 253) = 83.76, p < .001, R^2 = .49$. Από την ανάλυση παρουσιάστηκε ότι η επίδραση της ευρωπαϊκής ταύτισης ($b = -.36, se = .06, t(253) = -5.41, p < .001, C.I. [-.49, -.23]$) και της συμμετοχής σε Erasmus ($b = 1.05, se = .11, t(253) = 9.04, p < .001, C.I. [.82, 1.27]$) ήταν στατιστικές σημαντικές. Εξίσου στατιστικά σημαντική ήταν και η αλληλεπίδραση τους ($b = 1.71, se = .13, t(253) = 12.68, p < .001, C.I. [1.44, 1.97]$) ως προς στις στάσεις. Πιο συγκεκριμένα, στα άτομα που δεν έχουν κάνει Erasmus η αύξηση της ευρωπαϊκής ταύτισης οδηγεί αρνητικότερη στάση ($b = -1.22, se = .10, t(253) = -12.18, p < .001, C.I. [-1.41, -1.02]$), ενώ στα άτομα που έχουν συμμετέχει οδηγεί σε θετικότερη στάση ($b = .49, se = .09, t(253) = 5.43, p < .001, C.I. [.31, .66]$) απέναντι στους πολίτες της Βόρειας Μακεδονίας. Συνεπώς, η συμμετοχή σε Erasmus έχει ρυθμιστικό ρόλο και σε αυτήν την σχέση.

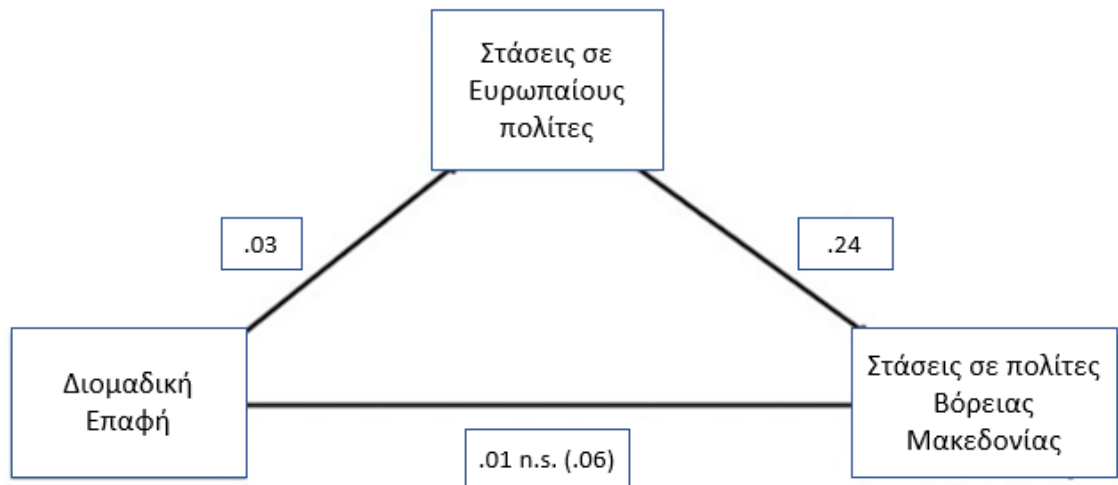
Σχεδιάγραμμα 2. Ο Ρυθμιστικός Ρόλος της Συμμετοχής σε Erasmus στην Σχέση μεταξύ Ευρωπαϊκής Ταύτισης και Στάσεων απέναντι στους Πολίτες της Βόρειας Μακεδονίας.

Για να εξετασθεί η δευτερογενής μετάθεση της επαφής (H6) πραγματοποιήθηκε μια ανάλυση διαμεσολάβησης (Model 4), με ανεξάρτητη μεταβλητή την διομαδική επαφή, διαμεσολαβητική μεταβλητή τις στάσεις απέναντι σε ευρωπαίους πολίτες και εξαρτημένη τις στάσεις απέναντι σε πολίτες της Βόρειας Μακεδονίας (Σχεδιάγραμμα 3). Στατιστικά σημαντική

φάνηκε να ήταν η επίδραση της διομαδικής επαφής ($b = .03, se = .01, t(255) = 6.01, p < .001, C.I. [.02, .04]$) στις στάσεις απέναντι σε ευρωπαίους πολίτες, καθώς επίσης και η επίδραση των στάσεων απέναντι στους ευρωπαίους πολίτες ($b = .24, se = .10, t(254) = 2.62, p = .010, C.I. [.06, .42]$) στις στάσεις απέναντι στους πολίτες της Βόρειας Μακεδονίας. Παρόλα αυτά, η έμμεση επίδραση παρουσιάστηκε να μην είναι στατιστικά σημαντική ($b = .01, se = .003, C.I. [-.001, 013]$), ενώ η άμεση ήταν ($b = .06, se = .01, t(255) = 7.61, p < .001, C.I. [.04, .07]$). Ως εκ τούτου δεν επιβεβαιώνεται ότι τα άτομα που θα έχουν θετικότερη στάση απέναντι στους ευρωπαίους πολίτες μέσω της διομαδικής επαφής θα έχουν και θετικότερες στάσεις και απέναντι στους πολίτες της Βόρειας Μακεδονίας ως αποτέλεσμα της δευτερογενούς μετάθεσης της επαφής και συνεπώς δεν υπάρχει διαμεσολάβηση.

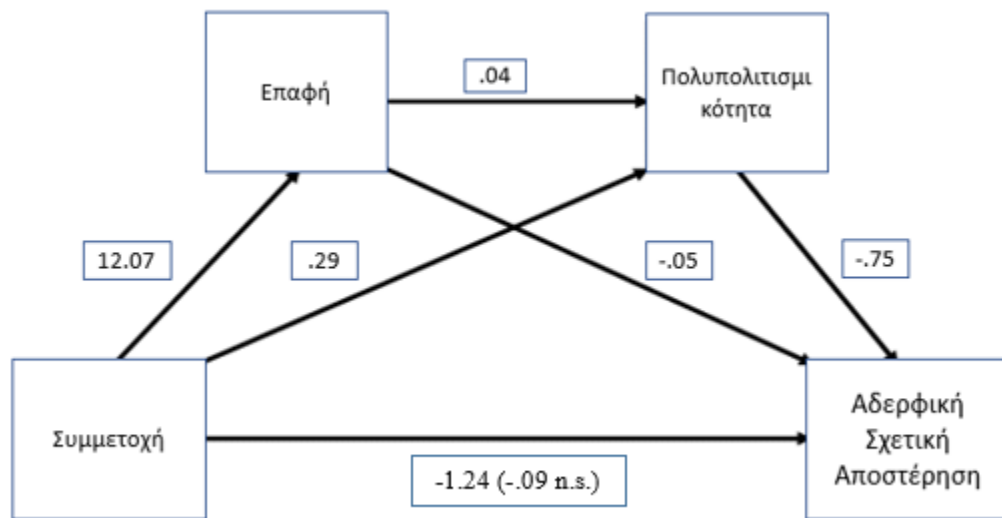
Σχεδιάγραμμα 3. Η Διαμεσολάβηση Εξέτασης της Δευτερογενούς Μετάθεσης της Επαφής στην σχέση μεταξύ Διομαδικής Επαφής και Στάσεων απέναντι στους Πολίτες της Βόρειας Μακεδονίας.

Εφαρμόστηκε επίσης μια ανάλυση διαμεσολάβησης (Model 6) για να εξετασθεί ο διαμεσολαβητικός ρόλος της διομαδικής επαφής και της πολυπολιτισμικότητας στην σχέση ανάμεσα στην συμμετοχή σε πρόγραμμα Erasmus και την αδερφική σχετική αποστέρηση (H7α) (Σχεδιάγραμμα 4). Τα αποτελέσματα αυτής της ανάλυσης έδειξαν ότι η επίδραση της συμμετοχής στην διομαδική επαφή ($b = 12.07, se = .89, t(255) = 13.46, p < .001, C.I. [10.31, 13.84]$), στην πολυπολιτισμικότητα ($b = .29, se = .13, t(254) = 2.17, p = .030, C.I. [.02, .55]$), καθώς και η

επίδραση της επαφής στην πολυπολιτισμικότητα ($b = .04, se = .01, t(254) = 5.88, p < .001, C.I. [.02, .05]$) είναι στατιστικά σημαντικές. Παρομοίως, στατιστικά σημαντικές φάνηκαν από τα ευρήματα να είναι οι επιδράσεις τόσο της διομαδικής επαφής ($b = -.05, se = .01, t(253) = -5.49, p < .001, C.I. [-.07, -.03]$), όσο και της πολυπολιτισμικότητας ($b = -.75, se = .07, t(253) = -9.53, p < .001, C.I. [-.91, -.60]$) ως προς την αδερφική σχετική αποστέρηση. Γεγονός που υποδηλώνει ότι μέσα από την συμμετοχή σε Erasmus, αυξάνεται η επαφή και η αποδοχή της πολυπολιτισμικότητας και με την αύξηση αυτών, μειώνεται η αίσθηση της αδερφικής σχετικής αποστέρησης. Η έμμεση επίδραση ($b = -1.24, se = .14, C.I. [-1.52, -.96]$) είναι στατιστικά σημαντική, ενώ η άμεση όχι ($b = -.09, se = .17, t(253) = -.56, p = .574, C.I. [-.43, .24]$) και συνεπώς υπάρχει πλήρης διαμεσολάβηση.

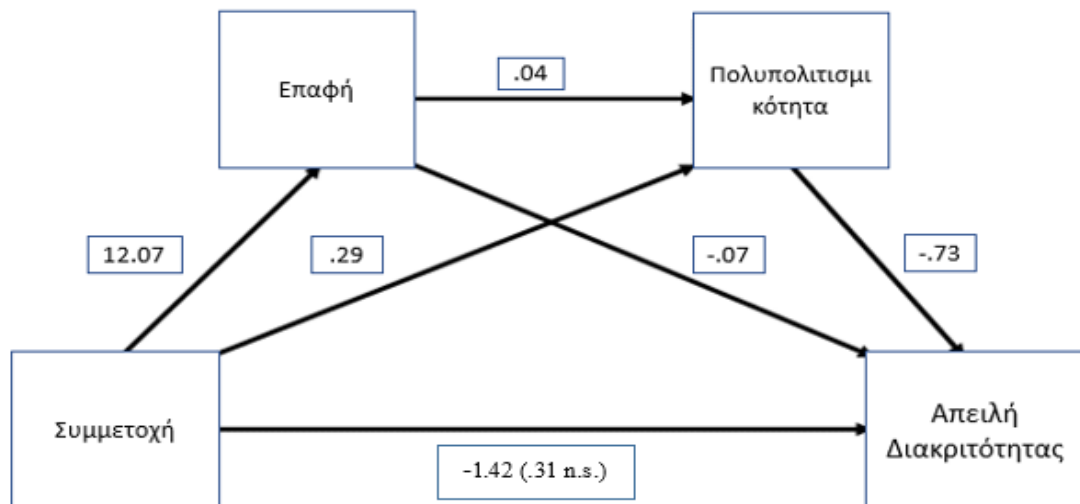
Σχεδιάγραμμα 4. Η Διαμεσολάβηση της Διομαδικής Επαφής και της Πολυπολιτισμικότητας στην Σχέση μεταξύ Συμμετοχής σε Erasmus και Αδερφικής Σχετικής Αποστέρησης.

Η ίδια ανάλυση εφαρμόστηκε ξανά (mediation Model 6) με την απειλή διακριτότητας στην θέση της αδερφικής αποστέρησης ως εξαρτημένη μεταβλητή (H7β) (Σχεδιάγραμμα 5). Μέσα από τα αποτελέσματα φάνηκε ότι οι επιδράσεις της διομαδικής επαφής ($b = -.06, se = .01, t(253) = -6.38, p < .001, C.I. [-.09, -.04]$) και της πολυπολιτισμικότητας ($b = -.73, se = .09, t(253) = -8.25, p < .001, C.I. [-.91, -.56]$) ως προς την απειλή διακριτότητας ήταν στατιστικά σημαντικές. Με βάση αυτά τα ευρήματα φαίνεται με την συμμετοχή σε Erasmus, αυξάνεται η επαφή και η αποδοχή της πολυπολιτισμικότητας και με την αύξηση αυτών, μειώνεται η απειλή διακριτότητας.

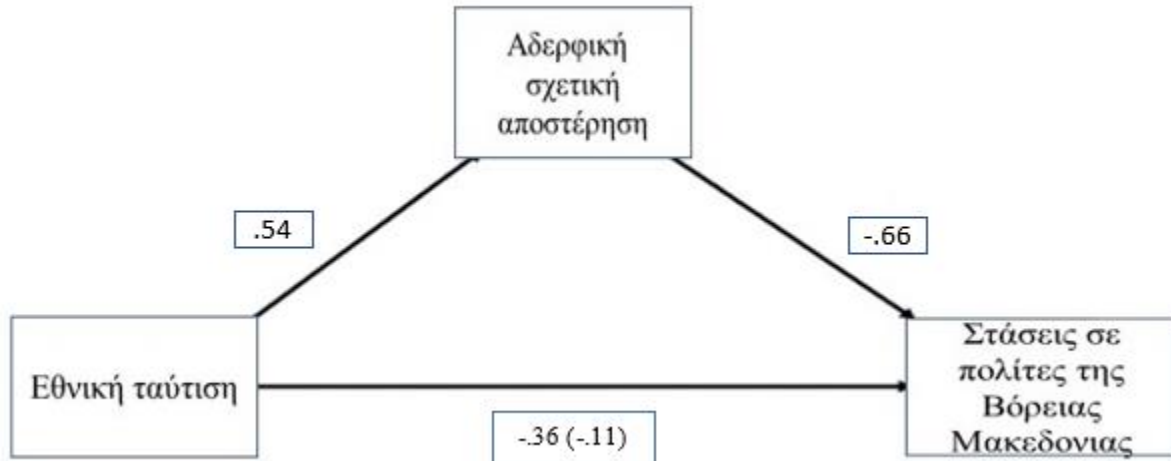
Η έμμεση επίδραση ($b = -1.42, se = .16, C.I. [-1.76, -1.10]$) είναι στατιστικά σημαντική, ενώ η άμεση όχι ($b = .31, se = .19, t(253) = 1.64, p = .102, C.I. [-.06, .69]$) και άρα υπάρχει πλήρης διαμεσολάβηση.

Σχεδιάγραμμα 5. Η Διαμεσολάβηση της Διομαδικής Επαφής και της Πολυπολιτισμικότητας στην Σχέση μεταξύ Συμμετοχής σε Erasmus και Απειλής Διακριτότητας.

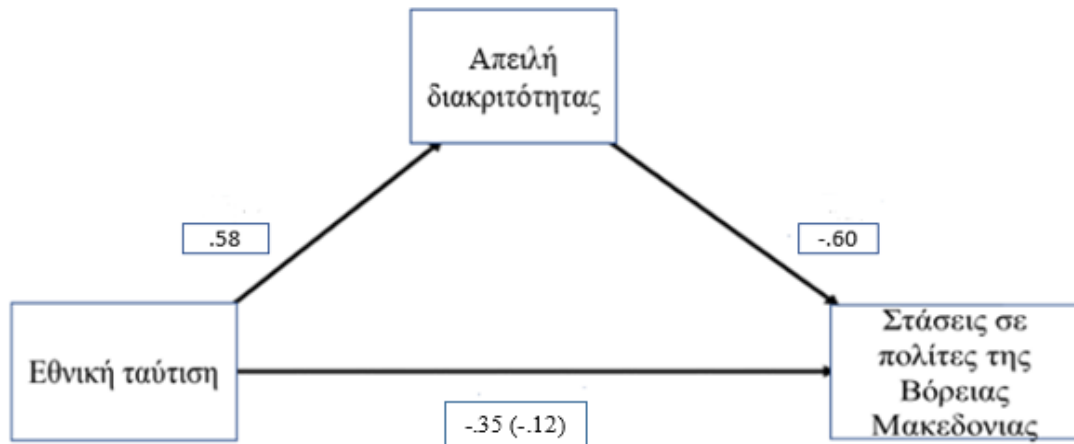
Επιπροσθέτως, εφαρμόστηκε μια ανάλυση διαμεσολάβησης (Model 4) για να εξεταστεί ο διαμεσολαβητικός ρόλος της αδερφικής σχετικής αποστέρησης στην σχέση μεταξύ εθνικής ταύτισης και των στάσεων απέναντι σε πολίτες της Βόρειας Μακεδονίας (H8) (Σχεδιάγραμμα 6). Από την ανάλυση προκύπτει ότι η επίδραση της εθνικής ταύτισης στην αδερφική σχετική αποστέρηση είναι στατιστικά σημαντική ($b = .54, se = .10, t(255) = 5.45, p < .001, C.I. [.34, .74]$), καθώς επίσης η επίδραση της δεύτερης (αδερφική σχετική αποστέρηση) στις στάσεις απέναντι σε πολίτες της Βόρειας Μακεδονίας ($b = -.66, se = .03, t(254) = -19.70, p < .001, C.I. [-.73, -.60]$). Συνεπώς, υποδηλώνεται ότι με την αύξηση της εθνικής ταύτισης, αυξάνεται και η αίσθηση της αδερφικής σχετικής αποστέρησης, η οποία οδηγεί σε αρνητικότερες στάσεις απέναντι στους πολίτες της Βόρειας Μακεδονίας. Η έμμεση επίδραση της εθνικής ταύτισης ως προς τις στάσεις ήταν στατιστικά σημαντική ($b = -.36, se = .07, C.I. [-.51, -.21]$) και μεγαλύτερη από την άμεση ($b = -.11, se = .05, t(254) = -2.07, p = .038, C.I. [-.23, -.01]$), ως εκ τούτου επιβεβαιώνεται ότι υπάρχει μερική διαμεσολάβηση.

Σχεδιάγραμμα 6. Η Διαμεσολάβηση της Αδερφικής Σχετικής Αποστέρησης στην Σχέση μεταξύ Εθνικής Ταύτισης και Στάσεων απέναντι σε Πολίτες της Βόρειας Μακεδονίας.

Ακόμα μια ανάλυση διαμεσολάβησης (Model 4) πραγματοποιήθηκε με ανεξάρτητη μεταβλητή την εθνική ταύτιση, διαμεσολαβητική την απειλή διακριτότητας και εξαρτημένη τις στάσεις απέναντι σε πολίτες την Βόρειας Μακεδονίας (H9) (Σχεδιάγραμμα 8). Τα αποτελέσματα έδειξαν ότι στατιστικά σημαντική είναι τόσο η επίδραση της εθνικής ταύτισης στην απειλή διακριτότητας ($b = .58, se = .10, t(255) = 5.53, p < .001, C.I. [.37, .79]$), όσο και η επίδραση της απειλής διακριτότητας στις στάσεις απέναντι σε πολίτες της Βόρειας Μακεδονίας ($b = -.60, se = .03, t(254) = -17.94, p < .001, C.I. [-.67, -.54]$). Βάση αυτών φαίνεται ότι με την αύξηση της εθνικής ταύτισης, αυξάνεται και η αίσθηση της απειλής διακριτότητας, η οποία οδηγεί σε αρνητικότερες στάσεις απέναντι στους πολίτες της Βόρειας Μακεδονίας. Η έμμεση επίδραση της εθνικής ταύτισης ως προς τις στάσεις ήταν και σε αυτό το μοντέλο στατιστικά σημαντική ($b = -.35, se = .07, C.I. [-.49, -.19]$) και μεγαλύτερη από την άμεση ($b = -.12, se = .06, t(254) = -2.11, p = .035, C.I. [-.24, -.01]$), και κατ' επέκταση επιβεβαιώνεται ο εν μέρει διαμεσολαβητικός ρόλος της απειλής διακριτότητας στην ανωτέρω σχέση.

Σχεδιάγραμμα 7. Η Διαμεσολάβηση της Απειλής Διακριτότητας στην Σχέση μεταξύ Εθνικής Ταύτισης και Στάσεων απέναντι σε Πολίτες της Βόρειας Μακεδονίας.

Συζήτηση

Η συγκεκριμένα έρευνα επιδίωκε να εξετάσει τους παράγοντες της ευρωπαϊκής ταύτισης, της εθνικής ταύτισης, της πολυπολιτισμικότητας, της αδερφικής σχετικής αποστέρησης και της απειλής διακρίτοτητας σε σχέση με την συμμετοχή ή όχι στο πρόγραμμα Erasmus και τις στάσεις απέναντι στους πολίτες της Βόρειας Μακεδονίας. Ως βασικότερη ερευνητική υπόθεση είχε τεθεί αν η διομαδική επαφή με ευρωπαίους πολίτες, θα οδηγούσε σε θετικότερες στάσεις προς αυτούς και κατ' επέκταση σε θετικότερες στάσεις απέναντι στους πολίτες της Βόρειας Μακεδονίας, ως αποτέλεσμα της δευτερογενούς μετάθεσης της επαφής. Ωστόσο, αυτό δεν επιβεβαιώθηκε, οδηγώντας στην απόρριψη της σχετικής ερευνητικής υπόθεσης (H6) και συμπεραίνοντας ότι αυτά τα ευρήματα δεν εναρμονίζονται με εκείνα άλλων ερευνών της διεθνούς βιβλιογραφίας (Tausch et al., 2010; Flores, 2015; Shook, Hopikins & Koech, 2016; Lissitsa & Kushnirovich, 2018). Αυτό θα μπορούσε να οφείλεται στο γεγονός ότι οι Έλληνες πιθανώς αντιλαμβάνονται τους πολίτες της Βόρειας Μακεδονίας να διαφέρουν πολύ από τους υπόλοιπους ευρωπαίους, δεδομένου μάλιστα ότι δεν ανήκουν στην Ε.Ε. Αλώστε σύμφωνα με την σχετική βιβλιογραφία που προαναφέρθηκε, η δευτερογενής μετάθεση της επαφής παρατηρείται κυρίως σε ομάδες παρόμοιες ως προς κάποια διάσταση σύγκρισης με την αρχική ομάδα που έγινε η επαφή.

Επίσης, από τα αποτελέσματα της σχετικής ανάλυσης παρατηρήθηκε ότι δεν υπάρχουν στατιστικά σημαντικές διαφορές στην ευρωπαϊκή ταύτιση ανάμεσα σε εκείνους που είχαν συμμετάσχει στο πρόγραμμα ανταλλαγής φοιτητών Erasmus και σε εκείνους που δεν είχαν συμμετάσχει (H1). Τόσο οι πρώτοι όσο και οι δεύτεροι παρουσίασαν τα ίδια επίπεδα σχετικά υψηλής ευρωπαϊκής ταύτισης. Αυτό το εύρημα έρχεται σε αντίθεση με εκείνα του Green (2019), σύμφωνα με τα οποία οι Έλληνες νιώθουν λιγότερο Ευρωπαίοι από ότι στο παρελθόν, λόγω των μέτρων λιτότητας που τους εφαρμόστηκαν από την ευρωπαϊκή κεντρική τράπεζα και την ευρωπαϊκή επιτροπή (European Commission). Παράλληλα, δεν φαίνεται να ισχύει η άποψη ορισμένων ερευνητών (Sigalas, 2010a, 2010b; Wilson, 2011; Kuhn, 2012; Van Roey, 2016) που ισχυρίζονται πως τα άτομα που επιλέγουν να κάνουν Erasmus έχουν εκ των προτέρων μια ισχυρή ταύτιση με την Ευρώπη. Αυτό θα μπορούσε να σημαίνει ότι από την μια πλευρά, πράγματι η ανταλλαγή φοιτητών μέσω Erasmus δίνει τη δυνατότητα για την ανάπτυξη διομαδικής επαφής με περισσότερους ευρωπαίους πολίτες, όμως από την άλλη το ίδιο το πρόγραμμα μπορεί να μην αυξάνει την ταύτιση με την Ευρώπη από μόνο του, αλλά να αποτελεί έναν από πολλούς παράγοντες. Μολαταύτα, κάτι τέτοιο θα πρέπει να αναφερθεί με απόλυτη επιφύλαξη δεδομένου ότι στην συγκεκριμένη έρευνα δεν πραγματοποιήθηκαν μετρήσεις που θα μπορούσαν να ερμηνεύσουν τη σχετικά υψηλή ευρωπαϊκή ταύτιση και στους μη συμμετέχοντες σε Erasmus.

Σε αντίθεση με την ευρωπαϊκή ταύτιση, η συμβολή του Erasmus ως προς την αποδοχή της πολυπολιτισμικότητας ήταν εμφανής. Συγκεκριμένα, τα άτομα που είχαν συμμετάσχει στο πρόγραμμα φάνηκαν να είναι θετικότερα στην πολυπολιτισμικότητα σε σχέση με εκείνους που δεν είχαν συμμετάσχει, επιβεβαιώνοντας την αρχική μας υπόθεση (H2), ενώ παρουσίασαν επιπροσθέτως υψηλότερη διομαδική επαφή. Βάσει αυτών των ευρημάτων μπορεί να ερμηνευτεί η επιβεβαίωση και άλλων ερευνητικών υποθέσεων που είχαν τεθεί και αφορούσαν τόσο το ότι τα άτομα που θα είχαν κάνει Erasmus θα είχαν ασθενέστερη αδερφική σχετική αποστέρηση και απειλή διακριτότητας (H3), όσο και τον διαμεσολαβητικό ρόλο της διομαδικής επαφής και την πολυπολιτισμικότητας σε αυτές τις σχέσεις (H7α,β). Τα αποτελέσματα αυτά έρχονται σε πλήρη συμφωνία με άλλους ερευνητές που αναφέρουν ότι οι σπουδές στο εξωτερικό οδηγούν σε διαπολιτισμικές επαφές και μεγαλύτερη κατανόηση απέναντι στους διάφορους πολιτισμούς (Anderson et al., 2006; Jacobone & Moro, 2015), καθώς επίσης και με εκείνα του Lolliot (2013), που υποστηρίζουν ότι οι επιδράσεις της επαφής στις στάσεις απέναντι σε διαφορετικές εξωομάδες διαμεσολαβούνται από την αίσθηση της πολυπολιτισμικότητας. Παράλληλα φαίνεται ότι

επιτυγχάνεται ένας από τους βασικότερους σκοπούς του Erasmus, η καλλιέργεια δηλαδή, μιας ευαισθησίας και μιας πολυπολιτισμικής συνείδησης (European Commission, 2019).

Εξίσου σημαντικά ήταν τα αποτελέσματα από την ανάλυση σχετικά με τον ρυθμιστικό ρόλο της συμμετοχής ή όχι σε Erasmus στην σχέση μεταξύ εθνικής (H4) και ευρωπαϊκής ταύτισης (H5) και στάσεων απέναντι στους πολίτες της Βόρειας Μακεδονίας. Ειδικότερα διαπιστώθηκε ότι τα άτομα που είχαν υψηλή εθνική/ευρωπαϊκή ταύτιση και δεν είχαν συμμετάσχει στο πρόγραμμα, είχαν αρνητικότερη στάση απέναντι στους πολίτες της Βόρειας Μακεδονίας, ενώ τα άτομα που είχαν υψηλή εθνική/ευρωπαϊκή ταύτιση και είχαν συμμετάσχει, είχαν θετικότερη στάση. Παρατηρούμε, δηλαδή ότι η αρνητική επίδραση της υψηλής εθνικής/ευρωπαϊκής ταύτισης στις στάσεις απέναντι στους πολίτες της Βόρειας Μακεδονίας, ισχύει μόνον για εκείνους που δεν είχαν συμμετάσχει στο πρόγραμμα, ενώ για εκείνους που είχαν συμμετάσχει στο πρόγραμμα, ισχύει το αντίθετο: η υψηλή εθνική/ευρωπαϊκή ταύτιση οδηγεί σε θετικότερες στάσεις απέναντι στους πολίτες της Βόρειας Μακεδονίας. Ως εκ τούτου επιβεβαιώθηκε ο ρυθμιστικός ρόλος της συμμετοχής και κατ' επέκταση οι αντίστοιχες ερευνητικές υποθέσεις. Στην προσπάθεια εξήγησης των παραπάνω οδηγείται κανείς στους ισχυρισμούς του Pettigrew (2011) ότι τα άτομα που έχουν βιώσει μια εκτεταμένη επαφή με άλλους λαούς, όπως εδώ θα μπορούσε να θεωρηθεί η συμμετοχή στο Erasmus, είναι πιο έμπειρα στον ευρύτερο κόσμο, κοιτάζοντας την δική τους ομάδα προέλευσης με πιο σύνθετο τρόπο και μαθαίνοντας ότι τα πρότυπα και τα έθιμα αυτής δεν είναι ο μόνος τρόπος ερμηνείας του κόσμου γύρω τους. Η συμμετοχή σε Erasmus, δηλαδή, πιθανόν συμβάλει τον «αποεπαρχιωτισμό» αυτών των φοιτητών, με αποτέλεσμα η εθνική και ευρωπαϊκή τους ταύτιση να μην αποτελεί ανασταλτικό, αλλά αντίθετα ενισχυτικό παράγοντα ως προς τις στάσεις τους απέναντι στην εξωομάδα. Σε αντίστοιχα συμπεράσματα ήρθαν και άλλες έρευνες, όπου παρατήρησαν ότι η συμμετοχή στο Erasmus οδήγησε στην μείωση των προκαταλήψεων και αύξηση των θετικών στάσεων απέναντι στην εκάστοτε εξωομάδα (Zerman, 2014; Ajanović & Cize, 2016).

Ακόμα, επιβεβαιώθηκε ο διαμεσολαβητικός ρόλος τόσο της αδερφικής σχετικής αποστέρησης (H8), όσο και της απειλής διακριτότητας (H9) στην σχέση μεταξύ εθνικής ταύτισης και αρνητικών στάσεων απέναντι στους πολίτες της Βόρειας Μακεδονίας. Διαπιστώθηκε ότι η υψηλή εθνική ταύτιση οδηγεί σε ισχυρότερη αίσθηση σχετικής αποστέρησης των Ελλήνων λόγω της Συνθήκης των Πρεσπών, και ισχυρότερη απειλή διακριτότητας λόγω της ονομασίας «Βόρεια

Μακεδονία» που συμφωνήθηκε για το γειτονικό κράτος, και αρνητικότερες στάσεις απέναντι στους πολίτες της Βόρειας Μακεδονίας. Τα ευρήματα αυτά είναι σύμφωνα με τη διαπίστωση ότι ζητήματα πολιτισμικού (συμβολικού) χαρακτήρα μπορούν να επιφέρουν, σε εξίσου έντονο βαθμό, την αίσθηση της αδερφικής σχετικής αποστέρησης – αλλά και την απειλή διακριτότητας - όπως τα ζητήματα οικονομικών συμφερόντων (Riek, Mania και Gaertner, 2006). Επιπροσθέτως, συμφωνούν με άλλες έρευνες που αποτυπώνουν τόσο την σχέση μεταξύ ισχυρής εθνικής ταύτισης, αδερφικής σχετικής αποστέρησης και αρνητικών στάσεων απέναντι σε μια εξωομάδα (Grant, 2008; Health, 2018; Leviston et al., 2020; Meuleman et al., 2020), όσο και την σχέση μεταξύ εθνικής ταύτισης, απειλής διακριτότητας και μεροληψίας (Jetten, Spears & Postmes, 2004; Maloku, 2018).

Σε γενικές γραμμές η εν λόγω έρευνα αποτελεί μια προσπάθεια εξέτασης της συμβολής του προγράμματος Erasmus στη βελτίωση των διομαδικών σχέσεων, ενώ παράλληλα επιχειρεί να εξετάσει τις επιπτώσεις της υπογραφής της Συνθήκης των Πρεσπών στις στάσεις των Ελλήνων απέναντι στους πολίτες της Βόρειας Μακεδονίας. Υιοθετείται μια κοινωνιοψυχολογική προσέγγιση των διομαδικών σχέσεων που δεν βασίζεται απλά στην αντιπαράθεση των εθνικών ιστορικών αφηγήσεων, έρχεται να ενισχύσει τη διεθνή βιβλιογραφία αναφορικά με την απειλή διακριτότητας, αλλά και με την αδερφική σχετική αποστέρηση σε σχέση με εθνικά ζητήματα, όπου τα τελευταία χρόνια οι έρευνες είναι αρκετά περιορισμένες, και δη αναφορικά με τις γεωπολιτικές εξελίξεις στα Βαλκάνια. Κυρίως, ωστόσο, τα αποτελέσματα επιβεβαιώνουν την επίτευξη ενός εκ των βασικότερων σκοπών του Erasmus, ήτοι την προαγωγή της πολυπολιτισμικότητας, και την βελτίωση των διομαδικών σχέσεων.

Μολαταύτα, η έρευνα αυτή έχει σαφώς κάποιους μεθοδολογικούς περιορισμούς. Αρχικά τα ερωτηματολόγια μοιράστηκαν ηλεκτρονικά λόγω της πανδημίας, η οποία δεν επέτρεπε την εφαρμογή άλλου τρόπου δειγματοληψίας, ενώ ο αριθμός των συμμετεχόντων ήταν περιορισμένος. Ακόμα, το θέμα της έρευνας είναι αρκετά πρόσφατο και καινοτόμο και ως εκ τούτου η διαθέσιμη βιβλιογραφία δεν αφήνει μεγάλα περιθώρια σύγκρισης των αποτελεσμάτων, ενώ αντιθέτως σε ορισμένες από τις μεταβλητές που εξετάστηκαν (βλ. απειλή διακριτότητας) παρατηρήθηκε ένα βιβλιογραφικό κενό δημοσιεύσεων τα τελευταία χρόνια. Επίσης, η έρευνα δεν είναι σε θέση να απαντήσει απόλυτα στο αν το Erasmus οδηγεί σε μεγαλύτερη ευρωπαϊκή ταύτιση, καθώς κάτι τέτοιο θα χρειαζόταν να γίνουν αντίστοιχες μετρήσεις πριν και μετά την ολοκλήρωση του

προγράμματος, το οποίο βέβαια παροτρύνουμε να εξετασθεί μελλοντικά. Ενδιαφέρον θα ήταν ακόμα, στο μέλλον που θα είναι πιο φανερά τα αποτελέσματα της συνθήκης των Πρεσπών να επαναληφθεί η έρευνα και ιδιαίτερα όταν η Βόρεια Μακεδονία ολοκληρώσει τις ενταξιακές εκκρεμότητες με την Ευρωπαϊκή Ένωση και αποτελεί μέλος αυτής.

Ελληνική Βιβλιογραφία

Ηρακλείδης, Α. (2018). *Το Μακεδονικό Ζήτημα, 1878 – 2018. Από της εθνικές διεκδικήσεις στις συγκρουσιακές εθνικές ταυτότητες*. Αθήνα: Θεμέλιο

Κούλη, Ο. & Παπαϊωάννου, Α. (2010). Σχέση αντίληψης μαθητών/τριών για την εθνική ταυτότητα με την αυτοαντίληψη στο μάθημα Φυσικής Αγωγής. *Άθληση & Κοινωνία*, 50, pp 49-67.

Πελαγίδης, Ε, Ε. (2003). *Η Ελλάδα των Πολιτισμών. Ομογενείς παλινοστούντες και αλλογενείς πρόσφυγες: Τέλη 20^{ου} και αρχές 21^{ου} αιώνα*. Αθήνα: Κυριακίδη Αφοί

Σύριγος, Μ, Α., (2019). *Η Συμφωνία των Πρεσπών και το Μακεδονικό*. Αθήνα: Πατάκη

Χουντουμάδη, Α., & Πατεράκη, Α. (2008). *Λεξικό Ψυχολογίας*. Αθήνα: Τόπος.

Υπουργείο Εξωτερικών / Γενική Γραμματεία Ενημέρωσης και Επικοινωνίας. (2019). *Η ΣΥΜΦΩΝΙΑ ΤΩΝ ΠΡΕΣΠΩΝ*. Retrieved from: https://government.gov.gr/wp-content/uploads/2019/01/prespes_26.6%CE%A735.5_5.pdf

Ξένη Βιβλιογραφία

Abrams, D., & Hogg, M. A. (2008). Group processes & intergroup relations 10 years on: Development, impact and future directions. *Group Processes & Intergroup Relations*, 11(4), 419-424. doi.org/10.1177/1368430208095397

Abrams, D., & Grant, P. R. (2012). Testing the social identity relative deprivation (SIRD) model of social change: The political rise of Scottish nationalism. *British Journal of Social Psychology*, 51(4), 674-689. doi.org/10.1111/j.2044-8309.2011.02032.x

Ajanovic, E., Cizel, B. & Cizel, R. B. (2016). Effectiveness of Erasmus Program in prejudice reduction: Contact theory perspective. *The Business of Tourism*. 17, pp 47-59.

Allport G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Reading, United Kingdom: Addison-Wesley.

Anderson, P. H., Lawton, L., Rexeisen, R. J., & Hubbard, A. C. (2006). Short-term study abroad and intercultural sensitivity: A pilot study. *International Journal of Intercultural Relations*, 30(4), 457-469. doi.org/10.1016/j.ijintrel.2005.10.004

Arends-Tóth, J., & Vijver, F. J. R. V. D. (2002). *Multiculturalism and acculturation: views of Dutch and Turkish-Dutch*. *European Journal of Social Psychology*, 33(2), 249–266. doi:10.1002/ejsp.143

Badea, C., Iyer, A., & Aebischer, V. (2018). National identification, endorsement of acculturation ideologies and prejudice: The impact of perceived threat of immigration. *International Review of Social Psychology*, 31(1), 14. doi.org/10.5334/irsp.147

Barlow, F. K., Paolini, S., Pedersen, A., Hornsey, M. J., Radke, H. R., Harwood, J., & Sibley, C. G. (2012). The contact caveat: Negative contact predicts increased prejudice more than positive contact predicts reduced prejudice. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 38(12), 1629-1643. doi.org/10.1177/0146167212457953

Bobo, L. D. (1999). Prejudice as group position: Microfoundations of a sociological approach to racism and race relations. *Journal of Social Issues*, 55(3), 445-472. doi.org/10.1111/0022-4537.00127

Bodenhausen, G. V., & Lichtenstein, M. (1987). Social stereotypes and information-processing strategies: The impact of task complexity. *Journal of personality and social psychology*, 52(5), 871. doi.org/10.1037/0022-3514.52.5.871

Bourhis, R. V., & Dayan, J. (2004). Acculturation orientations towards Israeli Arabs and Jewish immigrants in Israel. *International journal of psychology*, 39(2), 118-131. doi.org/10.1080/00207590344000358

Branscombe, N. R., Ellemers, N., Spears, R., & Doosje, B. (1999). The context and content of social identity threats. In N. Ellemers, R. Spears, & B. Doosje (Eds.), *Social identity: Context, commitment, content* (pp. 35– 58). Oxford: Blackwell.

Brewer, M. B., & Pierce, K. P. (2005). Social identity complexity and outgroup tolerance. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 31(3), 428-437. doi.org/10.1177/0146167204271710

Brewer, P. (2008). *Value War: Public Opinion and the Politics of Gay Rights*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield.

Brewer, M. B. (2010). *Social identity complexity and acceptance of diversity*. In R. J. Crisp (Ed.), *Social issues and interventions. The psychology of social and cultural diversity* (p. 11–33). Wiley Blackwell. <https://doi.org/10.1002/9781444325447.ch2>

Bruter, M. (2005). *Citizens of Europe? The Emergence of a Mass European Identity*, New York: Palgrave Macmillan

Christ, O., Schmid, K., Lolliot, S., Swart, H., Stolle, D., Tausch, N., & Hewstone, M. (2014). Contextual effect of positive intergroup contact on outgroup prejudice. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 111(11), 3996-4000. doi.org/10.1177/1088868311411103

Chieffo, L., & Griffiths, L. (2004). Large-scale assessment of student attitudes after a short-term study abroad program. *Frontiers: The interdisciplinary journal of study abroad*, 10(1), 165-177. doi.org/10.36366/frontiers.v10i1.140

Chrysogelos, A., & Stavrevska, E. B. (2019). The Prespa Agreement between Greece and North Macedonia and the Discordancies of EU Foreign Policy. *European Foreign Affairs Review*, 24(4), 427-446.

Davis, J. A. (1959). A formal interpretation of the theory of relative deprivation. *Sociometry*, 22(4), 280-296. doi.org/10.2307/2786046

Deardorff, D. (2006). Identification and assessment of intercultural competence as a student outcome of internationalization. *Journal of Studies in International Education*, 10(3), 241-266. doi:10.1177/1028315306287002

Dovidio, J. F., Evans, N., & Tyler, R. B. (1986). Racial stereotypes: The contents of their cognitive representations. *Journal of Experimental Social Psychology*, 22(1), 22-37. [doi.org/10.1016/0022-1031\(86\)90039-9](https://doi.org/10.1016/0022-1031(86)90039-9)

European Commission (2019). *Erasmus+ Higher Education. Impact study. Final Report*. Luxembourg: Publications of the European Union.

Figel, J. (2006). ‘My Vision for European Student Mobility in the next Decade’. “*The future of European student mobility*”—Conference organised by the UK Erasmus Student Committee, Brussels.

Figel, J. (2007). ‘20 Years of Erasmus: From Higher Education to European Citizenship’, *Erasmus 20th Anniversary Closing Conference*, Lisbon.

Fligstein, N. (2008). *Euroclash: The EU, European Identity, and the Future of Europe*, Oxford: Oxford University Press.

Flores, A. R. (2015). Attitudes toward transgender rights: Perceived knowledge and secondary interpersonal contact. *Politics, Groups, and Identities*, 3(3), 398-416. doi.org/10.1080/21565503.2015.1050414

Fossum, J. E. (2001). Identity-politics in the European Union. *Journal of European Integration*, 23(4), 373-406. doi.org/10.1080/07036330108429109

Fuchs, D. & Guinaudeau, I. & Schubert, S. 2009. National Identity, European Identity and Euroscepticism. In Fuchs, Dieter; Magni-Berton, Raul; Roger, Antoin (eds.), *Euroscepticism. Images of Europe among mass publics and political elites*. Opladen & Farmington Hills: Barbara Budrich Publishers.

Gaertner, S. L., & McLaughlin, J. P. (1983). Racial stereotypes: Associations and ascriptions of positive and negative characteristics. *Social Psychology Quarterly*, 23-30. doi.org/10.2307/3033657

Garner, A. (2013). Ambivalence, the intergroup contact hypothesis, and attitudes about gay rights. *Politics & Policy*, 41(2), 241-266. doi.org/10.1111/polp.12010

Gjorgjioska, M. A. (2020). Ethnicity and Nationality in and around the ‘Prespa Agreement’ on the Macedonia Name Issue. *European Yearbook of Minority Issues Online*, 17(1), 190-211. doi.org/10.1163/22116117_01701009

Graf, S., Paolini, S., & Rubin, M. (2014). Negative intergroup contact is more influential, but positive intergroup contact is more common: Assessing contact prominence and contact prevalence in five Central European countries. *European Journal of Social Psychology*, 44(6), 536-547. doi.org/10.1002/ejsp.2052

Grant, P. R. (2008). The protest intentions of skilled immigrants with credentialing problems: A test of a model integrating relative deprivation theory with social identity theory. *British Journal of Social Psychology*, 47(4), 687-705. doi.org/10.1348/014466607X269829

Green, D. (2007). *The Europeans: Political Identity in an Emerging Polity*, Boulder: Lynne Rienner.

Green, D. M. (2019). Disintegrating the Dullest Miracle on Earth? The Greek Crisis, Instrumentalism and European Identity. *European Review*, 27(1), 97-114. DOI: <https://doi.org/10.1017/S1062798718000637>

Grundy, S., & Jamieson, L. (2007). European identities: From absent-minded citizens to passionate Europeans. *Sociology*, 41(4), 663-680. doi.org/10.1177/0038038507078919

Harwood, J., Giles, H., & Palomares, N. A. (2005). *Intergroup Theory and Communication Processes*. In J. Harwood & H. Giles (Eds.), *Language as social action. Intergroup communication: Multiple perspectives* (p. 1–17). Peter Lang Publishing

Heath, A., Davidov, E., Ford, R., Green, E. G. T., Ramos, A., & Schmidt, P. (2018). "Explaining Attitudes toward Immigration: Findings from the Immigration Module in the European Social Survey 2014-15." *Journal of Ethnic and Migration Studies, this issue*.

Hogg, M., & Vaughan, G. (2009). *Essentials of social psychology*. Pearson Education.

Heath, A., Davidov, E., Ford, R., Green, E. G., Ramos, A., & Schmidt, P. (2020). Contested terrain: Explaining divergent patterns of public opinion towards immigration within Europe. *Journal of Ethnic and Migration Studies, 46*(3), 475-488. doi:10.1080/1369183X.2019.1550145.

Heinzmann, S., Künzle, R., Schallhart, N. & Müller, M. (2015). The effect of study abroad on intercultural competence: Results from a longitudinal quasi-experimental study. *Frontiers: The Interdisciplinary Journal of Study Abroad, 26*(10), 187-208. doi.org/10.36366/frontiers.v26i1.366

Hjerm, M., & Nagayoshi, K. (2011). The composition of the minority population as a threat: Can real economic and cultural threats explain xenophobia?. *International Sociology, 26*(6), 815-843. doi.org/10.1177/0268580910394004

Igarashi, A. (2019). Till multiculturalism do us part: Multicultural policies and the national identification of immigrants in European countries. *Social science research, 77*, 88-100. doi.org/10.1016/j.ssresearch.2018.10.005

Islam, M. R., & Hewstone, M. (1993). Dimensions of contact as predictors of intergroup anxiety, perceived out-group variability, and out-group attitude: An integrative model. *Personality and Social Psychology Bulletin, 19*(6), 700-710. doi.org/10.1177/0146167293196005

Jacobone, V., & Moro, G. (2015). Evaluating the impact of the Erasmus programme: skills and European identity. *Assessment & Evaluation in Higher Education, 40*(2), 309-328. doi.org/10.1080/02602938.2014.909005

Jetten, J., Spears, R., & Manstead, A. S. (2001). Similarity as a source of differentiation: The role of group identification. *European Journal of Social Psychology, 31*(6), 621-640. doi.org/10.1002/ejsp.72

Jetten, J., Spears, R., & Postmes, T. (2004). Intergroup distinctiveness and differentiation: A meta-analytic integration. *Journal of personality and social psychology*, 86(6), 862. doi.org/10.1037/0022-3514.86.6.862

King, R., & Ruiz-Gelices, E. (2003). International student migration and the European ‘year abroad’: Effects on European identity and subsequent migration behaviour. *International Journal of Population Geography*, 9(3), 229-252. doi:10.1002/ijpg.280

Krämer-Byrne, S. (2002). *The experience of female ERASMUS students in higher education* (Doctoral dissertation, University of Birmingham).

Kuhn, T. (2012). Why educational exchange programmes miss their mark: Cross-border mobility, education and European identity. *Journal of Common Market Studies*, 50(6), 994-1010. doi:10.1111/j.1468-5965.2012.02286.x

Leach, C. W., Van Zomeren, M., Zebel, S., Vliek, M. L., Pennekamp, S. F., Doosje, B., & Spears, R. (2008). Group-level self-definition and self-investment: a hierarchical (multicomponent) model of in-group identification. *Journal of personality and social psychology*, 95(1), 144. doi.org/10.1037/0022-3514.95.1.144

Lemmer, G., & Wagner, U. (2015). Can we really reduce ethnic prejudice outside the lab? A meta-analysis of direct and indirect contact interventions. *European Journal of Social Psychology*, 45(2), 152-168. doi.org/10.1002/ejsp.2079

Lesjak, M., Juvan, E., Ineson, E. M., Yap, M. H. T. & Axelsson, E. P. (2015). Erasmus Student motivation: Why and Where to Go? *Higher Education* 70, pp 845–865. doi.org/10.1007/s10734-015-9871-0

Leviston, Z., Dandy, J., Jetten, J., & Walker, I. (2020). The role of relative deprivation in majority-culture support for multiculturalism. *Journal of Applied Social Psychology*, 50(4), 228-239. doi.org/10.1111/jasp.12652

Lippmann, W. (1922). *Stereotypes*. In W. Lippmann, *Public opinion* (p. 79–94). MacMillan Co. <https://doi.org/10.1037/14847-006>

Lissitsa, S., & Kushnirovich, N. (2018). Secondary transfer effect of positive and negative online contact between groups involved in high-intensity conflict. *International journal of intercultural relations*, 67, 71-80. doi.org/10.1016/j.ijintrel.2018.10.001

Lolliot, S. D. (2013). *The secondary transfer effect of contact* (Doctoral dissertation, Oxford University, UK).

Lolliot, S. (2017). Secondary transfer effect of intergroup contact. *The International Encyclopedia of Intercultural Communication*, 1-5. doi.org/10.1002/9781118783665.ieicc0172

Mähönen, T. A., & Jasinskaja-Lahti, I. (2016). Ramifications of positive and negative contact experiences among remigrants from Russia to Finland. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, 22(2), 247–255. <https://doi.org/10.1037/cdp0000059>

Maloku, E., Derks, B., Van Laar, C., & Ellemers, N. (2019). Stimulating interethnic contact in Kosovo: The role of social identity complexity and distinctiveness threat. *Group Processes & Intergroup Relations*, 22(7), 1039-1058. doi.org/10.1177/1368430218808884

Malovicki Yaffe, N., Solak, N., Halperin, E., & Saguy, T. (2018). “Poor is pious”: Distinctiveness threat increases glorification of poverty among the poor. *European Journal of Social Psychology*, 48(4), 460-471. doi.org/10.1002/ejsp.2342

Martiniello, M., & Rath, J. (2010). *Selected Studies in International Migration and Immigrant Incorporation*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Merton, Robert K. 1957. *Social Theory and Social Structure*. New York: The Free Press

Meuleman, B., Abts, K., Slootmaeckers, K., & Meeusen, C. (2019). Differentiated threat and the genesis of prejudice: group-specific antecedents of homonegativity, islamophobia, anti-semitism, and anti-immigrant attitudes. *Social Problems*, 66(2), 222-244. doi.org/10.1093/socpro/spy002

Meuleman, B., Abts, K., Schmidt, P., Pettigrew, T. F., & Davidov, E. (2020). Economic conditions, group relative deprivation and ethnic threat perceptions: a cross-national perspective. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 46(3), 593-611. doi.org/10.1080/1369183X.2018.1550157

Mitchell, K. (2012). Student mobility and European Identity: Erasmus Study as a civic experience?. *Journal of Contemporary European Research*, 8(4).

Möller, B. A. (2019). *The Name Game: The Prespa Agreement and the Macedonia naming dispute on the board* (Doctoral dissertation).

Müller, K. B. (2007). Search for a european identity—psycho-sociological perspective (An Attempt at Agency Approach). *Central European Journal of International & Security Studies*, 1, 100-112.

Murphy-Lejeune, E. (2002). *Student Mobility and Narrative in Europe: The New Strangers*, London: Routledge

Neofotistos, V. P. (2020). *Macedonia and Identity Politics After the Prespa Agreement*. Routledge.

Northcutt Bohmert, M., & DeMaris, A. (2015). Interracial friendship and the trajectory of prominority attitudes: Assessing intergroup contact theory. *Group Processes & Intergroup Relations*, 18(2), 225-240. doi.org/10.1177/1368430214550342

Oborune, K. (2013). Becoming more European after Erasmus? The impact of the Erasmus programme on political and cultural identity. *Epiphany*, 6(1). doi:10.21533/epiphany.v6il.60

Paolini, S., Harwood, J., & Rubin, M. (2010). Negative intergroup contact makes group memberships salient: Explaining why intergroup conflict endures. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 36(12), 1723-1738. doi.org/10.1177/0146167210388667

Papadimas, L. (2018). *Thousands protest in northern Greece over Macedonia name issue*. Reuters. Retrived from: <https://www.reuters.com/article/us-greece-macedonia-nameprotests/thousands-protest-in-northern-greece-over-macedonia-name-issue-idUSKCN1J22UZ>

Papatsiba, V. (2005). Political and individual rationales of student mobility: A case-study of ERASMUS and a French regional scheme for studies abroad. *European Journal of Education*, 40(2), 173-188. doi; 10.1111/j.1465-3435.2004.00218.x

Papatsiba, V. (2006). Making higher education more European through student mobility? Revisiting EU initiatives in the context of the Bologna Process. *Comparative education*, 42(1), 93-111. doi.org/10.1080/03050060500515785

Pehrson, S., Vignoles, V. L., & Brown, R. (2009). National identification and anti-immigrant prejudice: Individual and contextual effects of national definitions. *Social Psychology Quarterly*, 72(1), 24-38. doi.org/10.1177/019027250907200104

Pergantis, V. (2020). The Prespa Agreement between Greece and North Macedonia and the settlement of the name dispute: Of objective regimes, erga omnes obligations and treaty effects on third parties. *Questions of International Law, Zoom-in*, 65, 63-85.

Pehrson, S., Brown, R., & Zagefka, H. (2009). *When does national identification lead to the rejection of immigrants? Cross-sectional and longitudinal evidence for the role of essentialist in-group definitions. British Journal of Social Psychology*, 48(1), 61–76. <https://doi.org/10.1348/014466608X288827>

Pettigrew, T. F. (1997). Generalized intergroup contact effects on prejudice. *Personality and social psychology bulletin*, 23(2), 173-185. doi.org/10.1177/0146167297232006

Pettigrew, T. F. (1998). Intergroup contact theory. *Annual Review of Psychology*, 49, 65–85. doi.org/10.1146/annurev.psych.49.1.65

Pettigrew, T. F., & Tropp, L. R. (2006). A meta-analytic test of intergroup contact theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90, 751–783. doi.org/10.1037/0022-3514.90.5.751

Pettigrew, T. F., Christ, O., Wagner, U., Meertens, R. W., Van Dick, R., & Zick, A. (2008). Relative deprivation and intergroup prejudice. *Journal of Social Issues*, 64(2), 385-401. doi.org/10.1111/j.1540-4560.2008.00567.x

Pettigrew, T. F. (2009). Secondary transfer effect of contact: Do intergroup contact effects spread to noncontacted outgroups? *Social Psychology*, 40, 55–65. doi.org/10.1027/1864-9335.40.2.55

Pettigrew, T. F. (2011). Deprovincialization. In D. J. Christie (Ed.), *Encyclopedia of Peace Psychology*. Hoboken, NJ: Wiley-Blackwell

Pettigrew, T. F. (2016). In pursuit of three theories: Authoritarianism, relative deprivation, and intergroup contact. *Annual review of psychology*, *67*, 1-21. doi.org/10.1146/annurev-psych-122414-033327

Prodi, R. (2002). 'Celebration of the Erasmus Programme Université Libre de Bruxelles,' Brussels, 29 November 2002. Retrieved from: http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-02-601_en.htm Last accessed 12 January 2013.

Riek, B. M., Mania, E. W., & Gaertner, S. L. (2006). Intergroup threat and outgroup attitudes: A meta-analytic review. *Personality and social psychology review*, *10*(4), 336-353. doi.org/10.1207/s15327957pspr1004_4

Roccas, S., & Schwartz, S. H. (1993). Effects of intergroup similarity on intergroup relations. *European Journal of Social Psychology*, *23*(6), 581-595. doi.org/10.1002/ejsp.2420230604

Roccas, S., & Brewer, M. B. (2002). Social identity complexity. *Personality and social psychology review*, *6*(2), 88-106. doi.org/10.1207/S15327957PSPR0602_01

Rohdewald, S. (2018). Citizenship, Ethnicity, History, Nation, Region, and the Prespa Agreement of June 2018 between Macedonia and Greece. *Südosteuropa*, *66*(4), 577-593. doi.org/10.1515/soeu-2018-0042

Runciman, W. G. (1966). *Relative Deprivation and Social Justice: A Study of Attitudes to Social Inequality in Twentieth-Century England*. Berkeley: University of California Press.

Satanakis, S. M. (2018). Greece and the Former Yugoslav Republic of Macedonia: The Prespa Agreement. What comes next?. *Historical Review*. 1-4.

Schmid, K., Hewstone, M., Tausch, N., Cairns, E., & Hughes, J. (2009). Antecedents and consequences of social identity complexity: Intergroup contact, distinctiveness threat, and outgroup attitudes. *Personality and Social Psychology Bulletin*, *35*(8), 1085-1098. doi.org/10.1177/0146167209337037

Schmidt, P., Darowska, L., & Fischer, D. G. (2018). What drives threat, attitudes toward migrants and identification with populist parties? Deprivation, values or racism? A comparative

analysis of Poland and Germany. *New results of the seventh round of the European Social Survey*. Peter Lang: Frankfurt.

Sears, D. O., Sidanius, J., Sidanius, J., & Bobo, L. (Eds.). (2000). *Racialized politics: The debate about racism in America*. University of Chicago Press.

Sigalas, E. (2010a). 'Cross-border Mobility and European Identity: The Effectiveness of Intergroup Contact During the ERASMUS Year Abroad', *European Union Politics*, 11 (2), pp. 241-265. doi.org/10.1177/1465116510363656

Sigalas, E. (2010b). 'The Role of Personal Benefits in Public Support for the EU: Learning from the Erasmus Students', *West European Politics*, 33 (6), pp. 1341-1361. doi.org/10.1080/01402382.2010.508912

Shook, N. J., Hopkins, P. D., & Koech, J. M. (2016). The effect of intergroup contact on secondary group attitudes and social dominance orientation. *Group Processes & Intergroup Relations*, 19(3), 328-342. doi.org/10.1177/1368430215572266

Smith, A. (2000). *'National Identity and the Idea of European Unity' in Myths and Memories of the Nation*, Oxford: Oxford University Press.

Smith, H. J., Pettigrew, T. F., Pippin, G. M., & Bialosiewicz, S. (2012). Relative deprivation: A theoretical and meta-analytic review. *Personality and social psychology review*, 16(3), 203-232. doi.org/10.1177/1088868311430825

Smith, H. J., & Huo, Y. J. (2014). Relative deprivation: How subjective experiences of inequality influence social behavior and health. *Policy Insights from the Behavioral and Brain Sciences*, 1(1), 231-238. doi.org/10.1177/2372732214550165

Tadlock, B. L., Flores, A. R., Haider-Markel, D. P., Lewis, D. C., Miller, P. R., & Taylor, J. K. (2017). Testing contact theory and attitudes on transgender rights. *Public Opinion Quarterly*, 81(4), 956-972. doi.org/10.1093/poq/nfx021

Tajfel, H., & Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. In W. G. Austin & S. Worchel (Eds.), *The social psychology of intergroup relations* (pp. 33-47). Monterey, CA: Brooks/Cole.

Tajfel, H., & Turner, J. C. (1986). The social identity theory of intergroup behavior. In S. Worchel, & W. G. Austin (Eds.), *Psychology of intergroup relations* (pp. 7–24). Chicago: Nelson-Hall

Tausch, N., Hewstone, M., Kenworthy, J. B., Psaltis, C., Schmid, K., Popan, J. R., & Hughes, J. (2010). Secondary transfer effects of intergroup contact: Alternative accounts and underlying processes. *Journal of personality and social psychology*, 99(2), 282. doi.org/10.1037/a0018553

The Guardian (2018). *Macedonians protest against name change deal with Greece*. Retrieved from: <https://www.theguardian.com/world/2018/mar/04/macedonians-protest-against-name-change-deal-greece>

Tropp, L. R., & Pettigrew, T. F. (2005). Relationships between intergroup contact and prejudice among minority and majority status groups. *Psychological Science*, 16(12), 951-957. doi.org/10.1111/j.1467-9280.2005.01643.x

Van Roey, M., & Eyckmans, J. (2016). *The Erasmus experience: multicultural effectiveness and language contact*. University of Ghent. Retrieved from: https://lib.ugent.be/fulltxt/RUG01/002/271/676/RUG01-002271676_2016_0001_AC.pdf downloaded, 12, 2018.

Van Mol, C. (2011). ‘The Influence of European Student Mobility on European Identity and Subsequent Migration Behaviour’, in F. Dervin (ed.). *Analysing the consequences of academic mobility and migration*, Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.

Van Mol, C. & Michielsen, J. (2015). Re-construction of a Social Network Abroad. An Analysis of the Interaction Patterns of Erasmus Students, *Mobilities*, 10 (3), pp 423-444. doi.org/10.1080/17450101.2013.874837

Verkuyten, M., & Brug, P. (2004). “Multiculturalism and Group Status: The Role of Ethnic Identification, Group Essentialism and Protestant Ethic.” *European Journal of Social Psychology* 34, 647–61. doi.org/10.1002/ejsp.222

Vezzali, L., & Giovannini, D. (2012). Secondary transfer effect of intergroup contact: The role of intergroup attitudes, intergroup anxiety and perspective taking. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 22(2), 125-144. doi.org/10.1002/casp.1103

Weigert, K. M. (1976). Intergroup contact and attitudes about third-group: A survey of Black soldiers' perceptions. *International Journal of Group Tensions*, 6(1-2), 110–124.

Wilson, J. P., & Hugenberg, K. (2010). When under threat, we all look the same: Distinctiveness threat induces ingroup homogeneity in face memory. *Journal of Experimental Social Psychology*, 46(6), 1004-1010. doi.org/10.1016/j.jesp.2010.07.005

Wilson, I. (2011). ‘What Should We Expect of ‘Erasmus Generations’?’, *Journal of Common Market Studies*, 49 (5), pp. 1113–1140. doi.org/10.1111/j.1468-5965.2010.02158.x

Yitmen, Ş., & Verkuyten, M. (2018). Feelings toward refugees and non-Muslims in Turkey: The roles of national and religious identifications, and multiculturalism. *Journal of Applied Social Psychology*, 48(2), 90-100. doi.org/10.1111/jasp.12493

Παράρτημα

Πίνακας 1. Δημογραφικά στοιχεία του δείγματος.

	N	%
Φύλο		
Άντρας	143	55.6
Γυναίκα	114	44.4
Erasmus		
Όχι	126	49
Ναι	131	51
Απασχόληση		
Εργαζόμενος/η	81	31.5
Φοιτητής/ρια	139	54.1
Άνεργος/η	37	14.4
Εκπαίδευση		
Λύκειο	4	1.6
ΑΕΙ/ΤΕΙ	200	77.8
Μεταπτυχιακό	53	20.6
	M	SD
Ηλικία	24.49	2.205
Διάρκεια Erasmus	5.59	1.052

*N= 257

2α. Ερωτηματολόγιο ατόμων που έχουν κάνει Erasmus

Βιολογικό Φύλο:

Γυναίκα

Άντρας

Ηλικία:

Απασχόληση:

Εργαζόμενος/η

Φοιτητής/τρια

Άνεργος/η

Εκπαίδευση:

Λύκειο

Παλαιό ΤΕΙ

ΑΕΙ

Μεταπτυχιακό

Έχετε κάνει Erasmus; ΝΑΙ ΟΧΙ

Διάρκεια Erasmus:

Οι παρακάτω ερωτήσεις αφορούν την επαφή που είχατε με τους πολίτες της χώρας που διαμείνατε κατά την διάρκεια του Εράσμου. Παρακαλώ συμπληρώστε την αντίστοιχη επιλογή που αντιπροσωπεύει καλύτερα την εμπειρίας σας.

1. Με πόσους πολίτες της χώρας που κάνατε Εράσμου ερχόσασταν συνήθως σε επαφή κατά την διάρκεια του Εράσμου σας;

Κανέναν Έναν Δύο έως πέντε Πέντε έως δέκα Πάνω από δέκα

2. Πόσους φίλους πολίτες της χώρας που κάνατε Εράσμου αποκτήσατε;

Κανέναν Έναν Δύο έως πέντε Πέντε έως δέκα Πάνω από δέκα

3. Πόσο συχνά είχατε επαφή με τους πολίτες της χώρας που κάνατε Εράσμου...

Στο πανεπιστήμιο;

Ποτέ 1 2 3 4 5 6 7 Πάρα πολύ συχνά

Στην γειτονιά που μένατε;

Ποτέ 1 2 3 4 5 6 7 Πάρα πολύ συχνά

Ως φίλοι;

Ποτέ 1 2 3 4 5 6 7 Πάρα πολύ συχνά

Για χρήσιμες πληροφορίες κατά την διαμονή σας;

Ποτέ 1 2 3 4 5 6 7 Πάρα πολύ συχνά

Σε επισκέψεις/συγκεντρώσεις στα σπίτια τους;

Ποτέ 1 2 3 4 5 6 7 Πάρα πολύ συχνά

4. Πως αντιλαμβανόσασταν την επαφή σας με αυτά τα άτομα (πολίτες της χώρας που κάνατε Εράσμους):

εντελώς υποχρεωτική	7	6	5	4	3	2	1	εντελώς οικειοθελή
πολύ επιφανειακή	7	6	5	4	3	2	1	πολύ φιλική
πολύ ανταγωνιστική	7	6	5	4	3	2	1	πολύ συνεργατική
πολύ θετική	7	6	5	4	3	2	1	πολύ αρνητική
πολύ ευχάριστη	7	6	5	4	3	2	1	πολύ δυσάρεστη

5. Σκεφτείτε τους πολίτες της χώρας που κάνατε Εράσμους γενικά. Τι πιστεύετε για αυτούς; Νομίζετε ότι είναι...

κακοί	1	2	3	4	5	6	7	καλοί
δυσάρεστοι	1	2	3	4	5	6	7	ευχάριστοι
αγενείς	1	2	3	4	5	6	7	ευγενικοί
πονηροί	1	2	3	4	5	6	7	καλοκάγαθοι
χαζοί	1	2	3	4	5	6	7	έξυπνοι
απεχθείς	1	2	3	4	5	6	7	αξιαγάπητοι
τεμπέληδες	1	2	3	4	5	6	7	δουλευτές

6. Ποια είναι η στάση σας γενικά απέναντί στους πολίτες της χώρας που κάνατε Εράσμους;

πολύ αρνητική 1 2 3 4 5 6 7 πολύ θετική

7. Συνολικά αυτή η εμπειρία επηρέασε την άποψη σας γενικά για τους κατοίκους αυτής της χώρας;

Καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 πάρα πολύ

8. Σκεφτείτε τους πολίτες της Βόρειας Μακεδονίας (πρώην FYROM). Τι πιστεύετε για αυτούς; Νομίζετε ότι είναι...

κακοί 1 2 3 4 5 6 7 καλοί

δυσάρεστοι	1	2	3	4	5	6	7	ευχάριστοι
αγενείς	1	2	3	4	5	6	7	ευγενικοί
πονηροί	1	2	3	4	5	6	7	καλοκάγαθοι
χαζοί	1	2	3	4	5	6	7	έξυπνοι
απεχθείς	1	2	3	4	5	6	7	αξιαγάπητοι
τεμπέληδες	1	2	3	4	5	6	7	Δουλευτές

9. Ποια είναι η στάση σας γενικά απέναντί στους πολίτες της της Βόρειας Μακεδονίας (πρώην FYROM);

πολύ αρνητική 1 2 3 4 5 6 7 πολύ θετική

10. Ποια είναι η στάση σας απέναντι στην «Συνθήκη των Πρεσπών»;

πολύ αρνητική 1 2 3 4 5 6 7 πολύ θετική

11. Παρακαλώ διαβάστε τις παρακάτω προτάσεις και πείτε μας κατά πόσο συμφωνείτε ή διαφωνείτε με αυτές, επιλέγοντας τον αριθμό που σας εκφράζει καλύτερα, σύμφωνα πάντα με την παρακάτω κλίμακα.

Διαφωνώ απόλυτα	Διαφωνώ	Μάλλον διαφωνώ	Ούτε διαφωνώ ούτε συμφωνώ	Μάλλον συμφωνώ	Συμφωνώ	Συμφωνώ απόλυτα
1	2	3	4	5	6	7

Νιώθω αλληλεγγύη με τους Ευρωπαίους.	1	2	3	4	5	6	7
Νιώθω αφοσιωμένος στην Ευρώπη.	1	2	3	4	5	6	7
Χαίρομαι που είμαι Ευρωπαίος.	1	2	3	4	5	6	7
Νομίζω ότι οι Ευρωπαίοι έχουν πολλά πράγματα για να είναι περήφανοι.	1	2	3	4	5	6	7
Είναι ευχάριστο να είσαι Ευρωπαίος.	1	2	3	4	5	6	7
Το να είμαι Ευρωπαίος μου δημιουργεί καλά συναισθήματα.	1	2	3	4	5	6	7

Σκέφτομαι συχνά το γεγονός ότι είμαι Ευρωπαίος.	1	2	3	4	5	6	7
Το γεγονός ότι είμαι ευρωπαίος είναι ένα σημαντικό κομμάτι της ταυτότητας μου.	1	2	3	4	5	6	7
Το ότι είμαι Ευρωπαίος αποτελεί σημαντικό μέρος του πώς βλέπω τον εαυτό μου.	1	2	3	4	5	6	7
Έχω πολλά κοινά με τον μέσο Ευρωπαίο.	1	2	3	4	5	6	7
Είμαι παρόμοιος με τον μέσο Ευρωπαίο.	1	2	3	4	5	6	7
Οι Ευρωπαίοι έχουν πολλά κοινά στοιχεία.	1	2	3	4	5	6	7
Οι Ευρωπαίοι πολίτες μοιάζουν πολύ μεταξύ τους.	1	2	3	4	5	6	7

Παρακαλώ διαβάστε τις παρακάτω προτάσεις και πείτε μας κατά πόσο συμφωνείτε ή διαφωνείτε με αυτές, επιλέγοντας τον αριθμό που σας εκφράζει καλύτερα, σύμφωνα πάντα με την παρακάτω κλίμακα.

Οι Έλληνες θα πρέπει να καταλάβουν ότι η Ελληνική κοινωνία αποτελείται από ομάδες με διαφορετικές κουλτούρες.	1	2	3	4	5	6	7
Οι μειονότητες θα πρέπει να βοηθούνται ώστε να διατηρούν την πολιτισμική τους κληρονομιά στην Ελλάδα.	1	2	3	4	5	6	7
Το καλύτερο για την Ελλάδα είναι όλοι οι άνθρωποι να ξεχάσουν τις πολιτισμικές τους διαφορές το γρηγορότερο.	1	2	3	4	5	6	7
Μία κοινωνία που έχει ποικιλία από πολιτισμικές ομάδες είναι πιο ικανή να αντιμετωπίσει καινούργια προβλήματα.	1	2	3	4	5	6	7
Η ενότητα της χώρας υπονομεύεται από ομάδες με διαφορετικό πολιτισμό οι οποίες επιμένουν στις παλιές συνήθειές τους.	1	2	3	4	5	6	7
Μία κοινωνία που έχει μια ποικιλία πολιτισμικών ομάδων έχει περισσότερα προβλήματα με την εθνική ενότητα της σε σύγκριση με τις κοινωνίες που έχουν μία βασική πολιτισμική ομάδα.	1	2	3	4	5	6	7
Μία κοινωνία που έχει μια ποικιλία πολιτισμικών ομάδων έχει περισσότερα προβλήματα με την εθνική ενότητα της σε σύγκριση με τις κοινωνίες που έχουν μία βασική πολιτισμική ομάδα.	1	2	3	4	5	6	7
Οι Έλληνες θα πρέπει να προσπαθήσουν να μάθουν τα ήθη, τα έθιμα και την πολιτισμική κληρονομιά των διαφορετικών πολιτισμικών ομάδων σε αυτήν τη χώρα.	1	2	3	4	5	6	7
Οι μετανάστες θα πρέπει να ενθαρρύνουν τα παιδιά τους να διατηρήσουν την κουλτούρα και τις παραδόσεις της πατρίδας τους.	1	2	3	4	5	6	7
Οι άνθρωποι που έρχονται να ζήσουν στην Ελλάδα θα πρέπει να αλλάξουν τη	1	2	3	4	5	6	7

συμπεριφορά τους ώστε να είναι περισσότερο Ελληνική.							
--	--	--	--	--	--	--	--

Παρακαλώ διαβάστε τις παρακάτω προτάσεις και πείτε μας κατά πόσο συμφωνείτε ή διαφωνείτε με αυτές, επιλέγοντας τον αριθμό που σας εκφράζει καλύτερα, σύμφωνα πάντα με την παρακάτω κλίμακα.

Νιώθω αλληλεγγύη με τους Έλληνες.	1	2	3	4	5	6	7
Νιώθω αφοσιωμένος στην Ελλάδα.	1	2	3	4	5	6	7
Χαίρομαι που είμαι Έλληνας.	1	2	3	4	5	6	7
Νομίζω ότι οι Έλληνες έχουν πολλά πράγματα για να είναι περήφανοι.	1	2	3	4	5	6	7
Είναι ευχάριστο να είσαι Έλληνας.	1	2	3	4	5	6	7
Το να είμαι Έλληνας μου δημιουργεί καλά συναισθήματα.	1	2	3	4	5	6	7
Σκέφτομαι συχνά το γεγονός ότι είμαι Έλληνας.	1	2	3	4	5	6	7
Το γεγονός ότι είμαι Έλληνας είναι ένα σημαντικό κομμάτι της ταυτότητάς μου.	1	2	3	4	5	6	7
Το ότι είμαι Έλληνας αποτελεί σημαντικό μέρος του πώς βλέπω τον εαυτό μου.	1	2	3	4	5	6	7
Έχω πολλά κοινά με τον μέσο Έλληνα.	1	2	3	4	5	6	7
Είμαι παρόμοιος με τον μέσο Έλληνα.	1	2	3	4	5	6	7
Οι Έλληνες έχουν πολλά κοινά στοιχεία.	1	2	3	4	5	6	7
Οι Έλληνες πολίτες μοιάζουν πολύ μεταξύ τους.	1	2	3	4	5	6	7

Τέλος, οι ερωτήσεις που ακολουθούν αφορούν τις θέσεις σας αναφορικά με Βόρεια Μακεδονία και την «Συνθήκη των Πρεσπών». Είναι πιθανό να συμφωνείτε με κάποιες και να διαφωνείτε με κάποιες άλλες. Παρακαλώ συμπληρώστε την αντίστοιχη επιλογή που αντιπροσωπεύει καλύτερα την γνώμη σας.

12. Οι πολίτες της Βόρεια Μακεδονία γενικά κερδίζουν περισσότερα προνόμια μέσω της «Συμφωνίας των Πρεσπών» από ότι οι Έλληνες.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

13. Νιώθω απογοητευμένος και δυσαρεστημένος σχετικά με τον αριθμό των προνομίων που εξασφαλίζονται για την Βόρεια Μακεδονία, σε σχέση με την Ελλάδα, μέσω της επικύρωσης αυτής της συνθήκης.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

14. Συγκρίνοντάς τους Έλληνες με τους πολίτες της Βόρειας Μακεδονίας μετά την υπογραφή της συμφωνίας, είμαι ικανοποιημένος με το πως είναι τα πράγματα τώρα.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

15. Με ενοχλεί όταν άλλοι δεν βλέπουν τις σημαντικές διαφορές ανάμεσα στην Βόρεια Μακεδονία και την Μακεδονία της Ελλάδας.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

16. Δεν είναι σωστό που Έλληνες της Βόρειας Ελλάδας και οι πολίτες της Βόρειας Μακεδονίας μοιράζονται το όνομα «Μακεδόνες».

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

17. Με ενοχλεί όταν άλλοι βλέπουν τόσο τους Έλληνες της Βόρειας Ελλάδας όσο και τους πολίτες της Βόρειας Μακεδονίας ως απογόνους του Μεγάλου Αλεξάνδρου.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

2β. Ερωτηματολόγιο ατόμων που δεν έχουν κάνει Erasmus

Βιολογικό Φύλο:

Γυναίκα

Άντρας

Ηλικία:

Απασχόληση:

Εργαζόμενος/η

Φοιτητής/τρια

Άνεργος/η

Εκπαίδευση: Λύκειο Παλαιό ΤΕΙ ΑΕΙ Μεταπτυχιακό

Οι παρακάτω ερωτήσεις αφορούν αν και κατά πόσο είχατε ή έχετε επαφή με πολίτες άλλων ευρωπαϊκών χωρών. Παρακαλώ συμπληρώστε την αντίστοιχη επιλογή που αντιπροσωπεύει καλύτερα την εμπειρία σας.

1. Με πόσους πολίτες άλλων χωρών έχετε έρθει σε επαφή;

Κανέναν Έναν Δύο έως πέντε Πέντε έως δέκα Πάνω από δέκα

2. Έχετε φίλους πολίτες άλλων ευρωπαϊκών χωρών;

Κανέναν Έναν Δύο έως πέντε Πέντε έως δέκα Πάνω από δέκα

3. Είχατε επαφή με πολίτες άλλων ευρωπαϊκών χωρών ...

Στο πλαίσιο της δουλειάς σας;

Ποτέ 1 2 3 4 5 6 7 Πάρα πολύ συχνά

Μέσω ταξιδιού, δηλαδή επίσκεψης σε κάποια ευρωπαϊκή χώρα;

Ποτέ 1 2 3 4 5 6 7 Πάρα πολύ συχνά

Μέσω φίλων που έχουν φίλους πολίτες άλλων ευρωπαϊκών χωρών;

Ποτέ 1 2 3 4 5 6 7 Πάρα πολύ συχνά

Στην γειτονιά που μένετε;

Ποτέ 1 2 3 4 5 6 7 Πάρα πολύ συχνά

4. Πως αντιλαμβανόσασταν την επαφή σας με αυτά τα άτομα (πολίτες άλλων ευρωπαϊκών χωρών):

εντελώς οικειοθελή	7	6	5	4	3	2	1	εντελώς υποχρεωτική
πολύ επιφανειακή	7	6	5	4	3	2	1	πολύ φιλική
πολύ ανταγωνιστική	7	6	5	4	3	2	1	πολύ συνεργατική
πολύ θετική	7	6	5	4	3	2	1	πολύ αρνητική

πολύ ευχάριστη 7 6 5 4 3 2 1 πολύ δυσάρεστη

5. Σκεφτείτε γενικά τους πολίτες άλλων ευρωπαϊκών χωρών. Τι πιστεύετε για αυτούς; Νομίζετε ότι είναι...

κακοί	1	2	3	4	5	6	7	καλοί
δυσάρεστοι	1	2	3	4	5	6	7	ευχάριστοι
αγενείς	1	2	3	4	5	6	7	ευγενικοί
πονηροί	1	2	3	4	5	6	7	καλοκάγαθοι
χαζοί	1	2	3	4	5	6	7	έξυπνοι
απεχθείς	1	2	3	4	5	6	7	αξιαγάπητοι
τεμπέληδες	1	2	3	4	5	6	7	Δουλευτές

6. Ποια είναι η στάση σας γενικά απέναντί στους πολίτες άλλων ευρωπαϊκών χωρών;

πολύ αρνητική 1 2 3 4 5 6 7 πολύ θετική

7. Συνολικά η όποια πλειοψηφία των εμπειριών σας μαζί τους επηρέασε την άποψη σας γενικά για τους κατοίκους των άλλων ευρωπαϊκών χωρών;

Καθόλου 1 2 3 4 5 6 7 πάρα πολύ

8. Σκεφτείτε τους πολίτες της Βόρειας Μακεδονίας (πρώην FYROM). Τι πιστεύετε για αυτούς; Νομίζετε ότι είναι...

κακοί	1	2	3	4	5	6	7	καλοί
δυσάρεστοι	1	2	3	4	5	6	7	ευχάριστοι
αγενείς	1	2	3	4	5	6	7	ευγενικοί
πονηροί	1	2	3	4	5	6	7	καλοκάγαθοι
χαζοί	1	2	3	4	5	6	7	έξυπνοι
απεχθείς	1	2	3	4	5	6	7	αξιαγάπητοι
τεμπέληδες	1	2	3	4	5	6	7	Δουλευτές

9. Ποια είναι η στάση σας γενικά απέναντί στους πολίτες της της Βόρειας Μακεδονίας (πρώην FYROM);

πολύ αρνητική 1 2 3 4 5 6 7 πολύ θετική

10. Ποια είναι η στάση σας απέναντι στην «Συνθήκη των Πρεσπών»;

πολύ αρνητική 1 2 3 4 5 6 7 πολύ θετική

11. Παρακαλώ διαβάστε τις παρακάτω προτάσεις και πείτε μας κατά πόσο συμφωνείτε ή διαφωνείτε με αυτές, επιλέγοντας τον αριθμό που σας εκφράζει καλύτερα, σύμφωνα πάντα με την παρακάτω κλίμακα.

Διαφωνώ απόλυτα	Διαφωνώ	Μάλλον διαφωνώ	Ούτε διαφωνώ ούτε συμφωνώ	Μάλλον συμφωνώ	Συμφωνώ	Συμφωνώ απόλυτα
1	2	3	4	5	6	7

Νιώθω αλληλεγγύη με τους Ευρωπαίους.	1	2	3	4	5	6	7
Νιώθω αφοσιωμένος στην Ευρώπη.	1	2	3	4	5	6	7
Χαίρομαι που είμαι Ευρωπαίος.	1	2	3	4	5	6	7
Νομίζω ότι οι Ευρωπαίοι έχουν πολλά πράγματα για να είναι περήφανοι.	1	2	3	4	5	6	7
Είναι ευχάριστο να είσαι Ευρωπαίος.	1	2	3	4	5	6	7
Το να είμαι Ευρωπαίος μου δημιουργεί καλά συναισθήματα.	1	2	3	4	5	6	7
Σκέφτομαι συχνά το γεγονός ότι είμαι Ευρωπαίος.	1	2	3	4	5	6	7
Το γεγονός ότι είμαι ευρωπαίος είναι ένα σημαντικό κομμάτι της ταυτότητας μου.	1	2	3	4	5	6	7
Το ότι είμαι Ευρωπαίος αποτελεί σημαντικό μέρος του πώς βλέπω τον εαυτό μου.	1	2	3	4	5	6	7
Έχω πολλά κοινά με τον μέσο Ευρωπαίο.	1	2	3	4	5	6	7
Είμαι παρόμοιος με τον μέσο Ευρωπαίο.	1	2	3	4	5	6	7
Οι Ευρωπαίοι έχουν πολλά κοινά στοιχεία.	1	2	3	4	5	6	7
Οι Ευρωπαίοι πολίτες μοιάζουν πολύ μεταξύ τους.	1	2	3	4	5	6	7

Παρακαλώ διαβάστε τις παρακάτω προτάσεις και πείτε μας κατά πόσο συμφωνείτε ή διαφωνείτε με αυτές, επιλέγοντας τον αριθμό που σας εκφράζει καλύτερα, σύμφωνα πάντα με την παρακάτω κλίμακα.

Οι Έλληνες θα πρέπει να καταλάβουν ότι η Ελληνική κοινωνία αποτελείται από ομάδες με διαφορετικές κουλτούρες.	1	2	3	4	5	6	7
Οι μειονότητες θα πρέπει να βοηθούνται ώστε να διατηρούν την πολιτισμική τους κληρονομιά στην Ελλάδα.	1	2	3	4	5	6	7
Το καλύτερο για την Ελλάδα είναι όλοι οι άνθρωποι να ξεχάσουν τις πολιτισμικές τους διαφορές το γρηγορότερο.	1	2	3	4	5	6	7
Μία κοινωνία που έχει ποικιλία από πολιτισμικές ομάδες είναι πιο ικανή να αντιμετωπίσει καινούργια προβλήματα.	1	2	3	4	5	6	7
Η ενότητα της χώρας υπονομεύεται από ομάδες με διαφορετικό πολιτισμό οι οποίες επιμένουν στις παλιές συνήθειές τους.	1	2	3	4	5	6	7
Μία κοινωνία που έχει μια ποικιλία πολιτισμικών ομάδων έχει περισσότερα προβλήματα με την εθνική ενότητα της σε σύγκριση με τις κοινωνίες που έχουν μία βασική πολιτισμική ομάδα.	1	2	3	4	5	6	7
Μία κοινωνία που έχει μια ποικιλία πολιτισμικών ομάδων έχει περισσότερα προβλήματα με την εθνική ενότητα της σε σύγκριση με τις κοινωνίες που έχουν μία βασική πολιτισμική ομάδα.	1	2	3	4	5	6	7
Οι Έλληνες θα πρέπει να προσπαθήσουν να μάθουν τα ήθη, τα έθιμα και την πολιτισμική κληρονομιά των διαφορετικών πολιτισμικών ομάδων σε αυτήν τη χώρα.	1	2	3	4	5	6	7
Οι μετανάστες θα πρέπει να ενθαρρύνουν τα παιδιά τους να διατηρήσουν την κουλτούρα και τις παραδόσεις της πατρίδας τους.	1	2	3	4	5	6	7
Οι άνθρωποι που έρχονται να ζήσουν στην Ελλάδα θα πρέπει να αλλάξουν τη συμπεριφορά τους ώστε να είναι περισσότερο Ελληνική.	1	2	3	4	5	6	7

Παρακαλώ διαβάστε τις παρακάτω προτάσεις και πείτε μας κατά πόσο συμφωνείτε ή διαφωνείτε με αυτές, επιλέγοντας τον αριθμό που σας εκφράζει καλύτερα, σύμφωνα πάντα με την παρακάτω κλίμακα.

Νιώθω αλληλεγγύη με τους Έλληνες.	1	2	3	4	5	6	7
Νιώθω αφοσιωμένος στην Ελλάδα.	1	2	3	4	5	6	7
Χαίρομαι που είμαι Έλληνας.	1	2	3	4	5	6	7
Νομίζω ότι οι Έλληνες έχουν πολλά πράγματα για να είναι περήφανοι.	1	2	3	4	5	6	7
Είναι ευχάριστο να είσαι Έλληνας.	1	2	3	4	5	6	7
Το να είμαι Έλληνας μου δημιουργεί καλά συναισθήματα.	1	2	3	4	5	6	7

Σκέφτομαι συχνά το γεγονός ότι είμαι Έλληνας.	1	2	3	4	5	6	7
Το γεγονός ότι είμαι Έλληνας είναι ένα σημαντικό κομμάτι της ταυτότητας μου.	1	2	3	4	5	6	7
Το ότι είμαι Έλληνας αποτελεί σημαντικό μέρος του πώς βλέπω τον εαυτό μου.	1	2	3	4	5	6	7
Έχω πολλά κοινά με τον μέσο Έλληνα.	1	2	3	4	5	6	7
Είμαι παρόμοιος με τον μέσο Έλληνα.	1	2	3	4	5	6	7
Οι Έλληνες έχουν πολλά κοινά στοιχεία.	1	2	3	4	5	6	7
Οι Έλληνες πολίτες μοιάζουν πολύ μεταξύ τους.	1	2	3	4	5	6	7

Τέλος, οι ερωτήσεις που ακολουθούν αφορούν τις θέσεις σας αναφορικά με Βόρεια Μακεδονία και την «Συνθήκη των Πρεσπών». Είναι πιθανό να συμφωνείτε με κάποιες και να διαφωνείτε με κάποιες άλλες. Παρακαλώ συμπληρώστε την αντίστοιχη επιλογή που αντιπροσωπεύει καλύτερα την γνώμη σας.

12. Οι πολίτες της Βόρεια Μακεδονία γενικά κερδίζουν περισσότερα προνόμια μέσω της «Συμφωνίας των Πρεσπών» από ότι οι Έλληνες.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

13. Νιώθω απογοητευμένος και δυσαρεστημένος σχετικά με τον αριθμό των προνομίων που εξασφαλίζονται για την Βόρεια Μακεδονία, σε σχέση με την Ελλάδα, μέσω της επικύρωσης αυτής της συνθήκης.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

14. Συγκρίνοντάς τους Έλληνες με τους πολίτες της Βόρειας Μακεδονίας μετά την υπογραφή της συμφωνίας, είμαι ικανοποιημένος με το πως είναι τα πράγματα τώρα.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

15. Με ενοχλεί όταν άλλοι δεν βλέπουν τις σημαντικές διαφορές ανάμεσα στην Βόρεια Μακεδονία και την Μακεδονία της Ελλάδας.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

16. Δεν είναι σωστό που Έλληνες της Βόρειας Ελλάδας και οι πολίτες της Βόρειας Μακεδονίας μοιράζονται το όνομα «Μακεδόνες».

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα

17. Με ενοχλεί όταν άλλοι βλέπουν τόσο τους Έλληνες της Βόρειας Ελλάδας όσο και τους πολίτες της Βόρειας Μακεδονίας ως απογόνους του Μεγάλου Αλεξάνδρου.

Διαφωνώ απόλυτα 1 2 3 4 5 6 7 Συμφωνώ απόλυτα